

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

Magistrsko delo

**RELIGIJA V JAVNIH ŠOLAH, PRIMERJAVA
VELJAVNE ZAKONODAJE V DRŽAVAH EU
IN ZDA**

Božo Božovič

Ljubljana, april 2010

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA UPRAVO**

Magistrsko delo

**RELIGIJA V JAVNIH ŠOLAH, PRIMERJAVA VELJAVNE
ZAKONODAJE V DRŽAVAH EU IN ZDA**

Kandidat: Božo Božovič
Vpisna številka: 04035235
Študijski program: Magistrski študijski program Uprava II. stopnje
Mentorica: doc. dr. Alenka Kuhelj

Ljubljana, april 2010

POVZETEK

V tej analizi, ki primerjalno prikazuje bistvene oblike urejanja razmerij med državo in verskimi skupnostmi, sem želel na kratko predstaviti večrazsežnost obravnavane snovi. Obravnavani in predstavljeni so različni vidiki in odnosi med državo in religijo, ki temeljijo predvsem na človekovih pravicah (v individualni in kolektivni razsežnosti) in nato na institucionalnem odnosu med verskimi skupnostmi, na sobivanju med verskimi skupnostmi, tudi na mednarodnopravnem vidiku. Predstavil bom temeljna ustavnopravna in upravnopravna vprašanja, ki se nanašajo na pravni položaj verskih skupnosti in ne nazadnje na nove, prihajajoče izzive na omenjenem področju.

Posebno zahtevno nalogo za nevtralnost države pomeni vprašanje verske vzgoje oziroma verskega pouka v izobraževalnih ustanovah. Vprašanje, kakšno mesto in vlogo imajo religije v javni šoli, nima samo enega odgovora. Ta je namreč odvisen od tega, kako je v posameznih državah urejeno razmerje med državo in religijo. V skladu z zahtevo po svobodni demokratični družbi država ne more posedovati verske resnice – zlasti tega ne sme početi v imenu sekularizacije ali razsvetljenstva kot državna promocija materialističnega svetovnega nazora oziroma ateizma –, ampak mora biti odprta za vse verske in neverške ideje in prepričanja. Zagotavljanje verskega pouka kot temeljne pravice izhaja tudi iz Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki določa, da mora država upoštevati svetovnonazorsko prepričanje staršev.

Od države do države je različna tudi uporaba verskih (in bogoslužnih) simbolov v šolah, državnih uradih in na sodiščih. Simboli različnih religij lahko sobivajo v odprtem javnem prostoru in naj ne bi motili ljudi. Drugače je v šolah, na sodiščih in v uradih. Vprašljiva je tudi uporaba verskih simbolov v nasprotju z njihovim namenom, na primer za komercialen ali političen namen. V pravu EU je precej norm, ki se neposredno nanašajo na versko pravo. 6. člen veljavne pogodbe zagotavlja upoštevanje temeljnih pravic, kot jih zagotavljajo deklaracije in kot izhajajo iz prava držav članic. Tako sta načeli o verski svobodi in enakem obravnavanju religij del prava EU. Ti načeli sta tudi del splošne tradicije v članicah EU: verske skupnosti so svobodne, da se organizirajo in delujejo, kot želijo.

Celovita ureditev razmerij med državo in verskimi skupnostmi, pa tudi med državo in religijo, bi pomenila velik korak naprej, tako v pravnem kot družbenem, sociološkem in političnem smislu. Seveda pa je mogoč tudi drug pristop, in sicer, da to področje formalnopravno čim manj urejamo in se osredotočimo le na najnujnejše, to je na vprašanje registracije verskih skupnosti. Vendar pa se o tem že od trenutka posebnega statuta (posebne oblike pravne osebnosti) postavlja vprašanje, ali iz tega pravnega naslova izhajajo kakšne posebne pravice in svoboščine oz. obveznosti države do verskih skupnosti.

Ključne besede:

Religija, človekove pravice, kršitve človekovih pravic, verski simboli, načelo svobode vesti, veroizpovedi in čaščenje, načelo enakosti, načelo ločitve države in cerkva, načelo skupnosti, pravica do izobraževanja, ugovor vesti.

ABSTRACT

In this analysis, which comparatively shows the essential forms of arranging mutual relations between state and religious communities, I wanted to represent shortly the multiple aspects of the discussed topics.

Different aspects and relations between state and religion are represented, mainly based on human rights (in individual and collective dimension), further on, on the institutional level between religious communities, on coexistence between them, including international aspect.

The basic constitutional and administration legal questions will be presented, relating to the legal position of religious communities, at both not the least, the new forthcoming challenges in the mentioned area.

Especially demanding task for the neutrality of the state represents the question of religious education or religious lessons in the educational institutions. There isn't only one answer to the question, what place and role the religions have in the public school. It depends on the relation between state and religion.

In accordance with the demand for the democratic society, the state can not possess the religious truth – especially not in the name of secularisation or enlightenment as promotion of materialistic world opinion or atheism – but it should be opened for all the religious or non-religious ideas and beliefs.

Assuring the religious education as the basic right, derives also from the European convention about human rights, prescribing , that the state should take into consider the belief of the parents.

The use of religious (religious ceremonial's) symbols in the public schools, state offices and courts, varies from one country to another. Symbols of different religions can coexist in their public open space and should not be bothering others. It is different in the schools, courts and state offices. The use of religious symbols, opposite to their purposes, for example in commercial or political purposes, is questionable.

In the EU law, there are a lot of regulations, which are directly related to religious law. The sixth Article of the valid Agreement assures, that the basic rights are respected, as derives from the declarations and the law of the member states.

The principles of the religious freedom and the equal positions of religions, are the part of the EU law. Those two principles are also the common tradition in the EU member states : the religious communities are free to organize and work as they want.

The thorough regulation of the relations between the state and religious communities, and also between state and religion, should mean a great step forward, as in lawful and also in social, sociological and political sense .

Of course, the other approach is always possible, with very little formal law regulation, focusing only on the most important matter, that is on the registration of the religious communities.

But from the moment of the establishing of the special status (special form of lawful subject), the question emerges, if there some special rights, privileges or obligations of the state towards the religious communities exist.

Key Words:

Religion, human rights, violation of human rights, religious symbols, creed and worshipping, right to education.

Kazalo

POVZETEK.....	II
ABSTRACT.....	III
KAZALO.....	IV
KAZALO TABEL.....	V
1 UVOD.....	1
1.1 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA.....	2
1.2 NAMEN IN CILJ RAZISKOVANJA.....	3
1.3 DOLOČITEV METODOLOGIJE RAZISKOVANJA.....	3
1.4 OPREDELITEV HIPOTEZ.....	3
1.5 ZGODOVINSKO OZADJE V DRŽAVAH EVROPSKE UNIJE.....	4
2 ODNOS MED DRŽAVO IN VERSKIMI SKUPNOSTMI.....	6
2.1 MODELI NA SPLOŠNO.....	6
2.2 EVROPSKA UNIJA IN NJENI SISTEMI.....	9
3 SVOBODA RELIGIJE KOT ČLOVEKOVA PRAVICA TER LOČITEV DRŽAVE IN CERKVE	11
4 MODELI RAZMERJA MED DRŽAVO IN VERSKIMI SKUPNOSTMI.....	16
4.1 PREGLED PO NEKATERIH DRŽAVAH EU (FRANCIJA, AVSTRIJA, NEMČIJA, ITALIJA).....	16
4.1.1 Francija.....	16
4.1.1.1 Francoska ločitev cerkve od države (javne šole in verski simboli).....	18
4.1.2 Avstrija.....	20
4.1.2.1 Verska simbolika v avstrijskih javnih šolah.....	23
4.1.3 Nemčija.....	24
4.1.3.1 Pozitivna nevtralnost Nemčije in prepoved nošenja verskih simbolov za učitelje v nemških javnih šolah.....	25
4.1.4 Italija.....	26
4.1.4.1 Verski simboli – katoliški križi.....	27
4.2 NAČELO NEVTRALNOSTI IN NAČELO NEOPREDELITVE (VERSKI POUK V ŠOLAH).....	28
4.3 VERSKE VREDNOTE IN NJIHOVO VARSTVO V SODNI PRAKSI USTAVNIH SODIŠČ – IZBRANI PRIMERI.....	30
4.3.1 Svoboda vesti in ugovor vesti.....	30
4.3.2 Prepoved diskriminacije in varstvo verskih čustev.....	33
4.3.3 Omejitve javnega izražanja vere.....	35
4.3.4 Družina ter svoboda vesti in religije.....	36
5 RAZMERJE MED DRŽAVO IN NEDRŽAVNIMI ORGANIZACIJAMI.....	38
5.1 VERSKE SKUPNOSTI IN RAZLIČNI SISTEMI NJIHOVE REGISTRACIJE.....	39
5.2 PRAVNA OSEBNOST VERSKIH SKUPNOSTI.....	43
5.3 KONKORDAT, SPORAZUMI, OBLIKE UREJANJA RAZMERIJ.....	44
5.4 USTANOVITVE VERSKIH SKUPNOSTI – OMEJITVE SVOBODE.....	47
6 NAČELO ENAKOSTI, POGOJI ZA DOVOLJENO RAZLIKOVANJE.....	49

6.1	POLOŽAJ POSAMEZNIKA IN NAČELO ENAKOSTI.....	49
6.2	POLOŽAJ VERSKIH SKUPNOSTI IN NAČELO ENAKOSTI	49
7	RELIGIJSKO-KULTURNA PODOBA ZDA	52
7.1	ODNOS MED RELIGIJO IN DRŽAVO (ZDA).....	53
7.1.1	Religija in izobraževanje v ameriškem ustavnem pravu: preteklost, sedanost in razvijajoči se tokovi.....	54
7.1.1.1	<i>Pravica do župnijskih šol</i>	<i>56</i>
7.1.1.2	<i>Zakoni v korist otroka</i>	<i>56</i>
7.1.1.3	<i>Šole in svoboda vesti</i>	<i>56</i>
7.1.1.4	<i>Primeri salutiranja zastavi.....</i>	<i>57</i>
7.1.1.5	<i>Primer avtobusne vozovnice</i>	<i>58</i>
7.1.1.6	<i>»Release Time« v šoli</i>	<i>58</i>
7.1.1.7	<i>»Release Time« zunaj šole</i>	<i>59</i>
7.1.1.8	<i>Molitve, predpisane od vlade</i>	<i>59</i>
7.1.1.9	<i>Branje Svetega pisma, predpisano od vlade.....</i>	<i>59</i>
7.1.1.10	<i>Lemonov test</i>	<i>60</i>
7.1.1.11	<i>Deset zapovedi in drugi verski simboli</i>	<i>60</i>
7.1.1.12	<i>Svoboda vere v šolah.....</i>	<i>60</i>
7.1.1.13	<i>Nadaljnji primeri koristi in ločitve.....</i>	<i>62</i>
7.1.1.14	<i>Verska vsebina v učnem načrtu.....</i>	<i>63</i>
7.1.1.15	<i>Tiha meditacijska obdobja.....</i>	<i>64</i>
7.1.1.16	<i>Molitve na šolskih slavnih s podelitvami diplom in na nogometnih tekmah.....</i>	<i>64</i>
7.1.1.17	<i>Spremenjeni primeri koristi otroka.....</i>	<i>65</i>
7.1.2	“Religijska svoboda” – sodni primeri 21. stoletja.....	69
7.1.3	Ločitev med cerkvijo in državo (ZDA)	71
8	DOSEŽENI REZULTATI IN CILJ RAZISKAVE	76
8.1	PREVERITVE HIPOTEZ.....	76
8.2	UPORABA REZULTATOV IN PRIČAKOVANI PRISPEVEK RAZISKOVANJA.....	77
9	ZAKLJUČEK.....	78
	LITERATURA.....	84
	INTERNETNI VIRI – SEZNAM PRIMEROV.....	90
	UPORABLJENE TUJE BESEDE.....	96
	IZJAVA O AVTORSTVU IN NAVEDBA LEKTORJA	97

Kazalo tabel

Tabela 1-1: Veroizpovedi v EU.....	4
Tabela 3-1: Tabela obiskovanja cerkvenih obredov.....	13
Tabela 7-1: Deset največjih religij v ZDA leta 2008.....	52
Tabela 7-2: Deset največjih denominacijskih skupin v ZDA leta 2008	52

1 UVOD

Pisati o pravni ureditvi religioznega je zelo zapleteno. Religija v subjektivnem smislu je vse prej kot nekaj, kar se pusti racionalno opredeljevati. Je vse prej kot logična. Še toliko zahtevnejša je tema ob upoštevanju, da Slovenija izhaja iz enega od socialističnih sistemov, ki so načelo ločitve države in verskih skupnosti razumeli po svoje. Šele od leta 1991 in z novo ustavno ureditvijo smo v Sloveniji priča postopnemu normaliziranju odnosov med državo in verskimi skupnostmi, kot ti izhajajo iz načela ločitve države in cerkve oziroma verskih skupnosti. Spremembe leta 1991 so omogočile ustanavljanje in delovanje konfesionalnih zasebnih šol. V pravnem redu Republike Slovenije pravni položaj verskih skupnosti neposredno določa še vrsta zakonov z najrazličnejših pravnih področij, ki v svojih določbah bodisi varujejo svobodo veroizpovedi bodisi urejajo pravni položaj verskih skupnosti (npr. Kazenski zakonik, Zakon o arhivskem gradivu in arhivih, Zakon o denacionalizaciji, Zakon o medijih, Zakon o Radioteleviziji Slovenija, Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, Zakon o varstvu kulturne dediščine, Zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, Zakon o davku na dodano vrednost, Zakon o davku od dobička pravnih oseb, Zakon o dohodnini in drugi). Pri nas niti ni v uporabi izraz državnocerkveno pravo, ki se uporablja za označevanje sklopa pravnih pravil, na podlagi katerih se ureja odnose med državo in verskimi skupnostmi (v avstrijski, nemški in švicarski pravni terminologiji Staatskirchenrecht). S tem pojmom se ne označuje le odnosov njihovih institucij, temveč tudi odnose v sferi temeljnih človekovih pravic, odnose skupin in verskih skupnosti samih in tudi vsa tista področja, na katerih je cerkveno oziroma versko pomembno za pravni red države. Pravni vir državnega cerkvenega prava pri nas je od države postavljeno pravo (ustava, zakoni, podzakonski pravni akti).

Državnocerkveno pravo kot pravno disciplino uvrščamo v področje javnega prava, močno pa se prepleta tako z ustavnim, upravnim in mednarodnim javnim pravom kot tudi s cerkvenim pravom (t. i. Kirchenrecht). Ravno od zadnjega ga je treba še posebej razlikovati, saj označuje notranje pravo cerkva oziroma verskih skupnosti, to je tisto, ki ga te avtonomno postavljajo same in za državno področje navadno ni pomemben (npr. kanonsko pravo).

V ustavah večine držav iz širšega evropskega prostora so ustavne garancije, ki varujejo svobodo vesti in veroizpovedi oz. religije. Formule zagotovil so različne, izražajo se kot svoboda veroizpovedi in religije ali opravljanja bogočastja (v Nemčiji), svoboda vesti, veroizpovedi in bogočastja (Portugalska), svobodna izbira veroizpovedi ter pravica izraziti in razvijati versko identiteto (Moldavija), svoboda vesti in javna svoboda bogočastja (Francija), svoboda ideologije, veroizpovedi in bogočastja (Španija), svoboda individualnega in kolektivnega opravljanja vere (Belgija), pravica do svobodne izbire vsake veroizpovedi ali verovanja (Litva), svoboda vesti, svoboda svobodne izbire vsake religije ali ateizma (Bolgarija) (The Freedom of Conscience and Freedom of Beliefs in The Constitutional Jurisprudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report (by Wieslaw Johann – Biruta Lewaszkievicz-Petrykowska), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts,

Varšava, 2000, str. 43–45), svoboda vesti (Slovenija), (Ustava Republike Slovenije¹, 1. odst. 41. člena), pravica do ugovora vesti (Ustava Republike Slovenije, 46. člen), prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti ter prepoved spodbujanja k nasilju in vojni (Ustava Republike Slovenije, 63. člen).

Religija je imela v vseh obdobjih družbe velik vpliv. Ljudje so verovali v nekaj svetega, nekaj višjega od njih, nekaj nerazumljivega, ravnali in živeli so v skladu s svojim verskim prepričanjem in svoje božanstvo častili. Z modernizacijo družbe pa opazamo, da se delež ljudi, na katere ima religija vpliv, zmanjšuje, religija izgublja svoj vpliv tudi v razmerju do vodenja neke države, verske institucije so manj pomembne za politiko, gospodarstvo in življenje sploh. Nasprotno od zmanjševanja vpliva religije pa pojem desekularizacije oz. revitalizacije govori o neki verski prenovi, vrnitvi svetega, o okrepitvi religioznosti v javnosti. Religija postaja pomembnejša na skoraj vseh področjih, znova postaja močna, pridobiva vpliv na ljudi in s tem tudi na družbo kot celoto.

Odnosi med cerkvijo (oz. verskimi skupnostmi) in državo v evropskih državah so urejeni, dogovorjeni in imajo zgodovinsko tradicijo in izkušnjo ali pa se ti odnosi v skupnem dialogu posodablajo in dopolnjujejo. Različnost pravnih odnosov med cerkvijo in državo odseva različnost kulturnih, družbenih in zgodovinskih dediščin. Ti različni sistemi imajo kljub temu skupne korenine v krščanstvu. V Evropi je čutiti tudi precejšnji vpliv judovstva in islama ter v zadnjem obdobju tudi novodobnih verskih gibanj, ki prav tako vplivajo na oblikovanje javnega cerkvenega prava.

Vprašanje, kakšno mesto in vlogo imajo religije v javni šoli, nima enega samega odgovora. Ta je namreč odvisen od tega, kako je v posameznih državah urejeno razmerje med državo in religijo. Znano je, da obstaja več načinov ureditve tega razmerja, ki jih lahko združimo v dve obliki. V prvi so države, v katerih obstaja bolj ali manj tesna povezanost med državo in posamezno religijo, v drugi pa države, ki so bolj ali manj strogo ločene od religije.

1.1 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PROBLEMA

S to magistrsko nalogo želim raziskati pravico do veroizpovedi kot temeljno človekovo pravico, ki jo priznavajo in varujejo tako ustavne določbe kot tudi mednarodne konvencije. V analizi, ki primerjalno prikazuje bistvene oblike urejanja razmerij med državo in verskimi skupnostmi, sem želel na kratko predstaviti večrazsežnost obravnavane snovi. Obravnavani in predstavljeni so različni vidiki in odnosi med državo in religijo, ki temeljijo predvsem na človekovih pravicah (v individualni in kolektivni razsežnosti) in nato na institucionalnem odnosu med verskimi skupnostmi, na sobivanju med verskimi skupnostmi, tudi na mednarodnopravnem vidiku. Predstavil bom temeljna ustavnopravna in upravnapravna vprašanja, ki se nanašajo na pravni položaj verskih skupnosti in ne nazadnje na prihajajoče izzive na omenjenem področju.

Posebno zahtevno nalogo za nevtralnost države pomeni vprašanje verske vzgoje oziroma verskega pouka v izobraževalnih ustanovah. Na vprašanje, kakšno mesto in vlogo imajo religije v javni šoli, ni enega samega odgovora. Ta je namreč odvisen od tega, kako je v

¹ Ustava Republike Slovenije, glej svoboda vesti 1. odst. 41. člena, pravica do ugovora vesti 46. člen in 63. člen, prepoved spodbujanja k neenakopravnosti in nestrpnosti ter prepoved spodbujanja k nasilju in vojni.

posameznih državah urejeno razmerje med državo in religijo. V skladu z zahtevo po svobodni demokratični družbi država ne more posedovati verske resnice – zlasti tega ne sme početi v imenu sekularizacije ali razsvetljenstva kot državne promocije materialističnega svetovnega nazora oziroma ateizma –, ampak mora biti odprta za vsa verska in neverska ideje in prepričanja. Zagotavljanje verskega pouka kot temeljne pravice izhaja tudi iz Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki določa, da mora država upoštevati svetovnonazorsko prepričanje staršev.

1.2 NAMEN IN CILJ RAZISKOVANJA

Religija je imela v vseh obdobjih človekovega obstoja zelo velik vpliv na posameznika in tudi na družbo v celoti. Bila je del človekovega življenja, vplivala je na ljudi, ti so vanjo verjeli in se ravnali po verskih normah in dogmah. Religija in institucije, ki so jo častile, je imela veliko moč v družbi in te moči se je tudi zavedala in jo izkoriščala ter sodelovala v vseh pomembnih procesih v družbi in državi.

Namen tega magistrskega dela je raziskati pravico do veroizpovedi kot ene izmed temeljnih človekovih pravic, kakšen in v kolikšni meri ima religija vpliv v javnem šolstvu, odnos med državo in religijo ter primerjati veljavno slovensko zakonodajo z zakonodajo nekaterih držav EU in ZDA. V skladu z zahtevo po svobodni demokratični družbi država ne more posedovati verske resnice – zlasti tega ne sme početi v imenu sekularizacije ali razsvetljenstva kot državne promocije materialističnega svetovnega nazora oziroma ateizma –, ampak mora biti odprta za vsa verska in neverska ideje in prepričanja.

1.3 DOLOČITEV METODOLOGIJE RAZISKOVANJA

Pri pisanju sem uporabljal metode in tehnike znanstvenoraziskovalnega dela, ki omogočajo sistematično teoretično raziskovanje na podlagi logičnega induktivno-deduktivnega sklepanja. V teoretičnem delu naloge sem skušal z analizo, sintezo ter deskripcijo in kompilacijo različnih dostopnih virov sestaviti povzetek teoretičnih ugotovitev, nato pa s hipotetičnimi modeli ter njihovo analizo skušal ugotoviti stopnjo aplikativne povezanosti teoretičnih dogajanj s prakso oziroma normativno ureditvijo obravnavanega področja.

1.4 OPREDELITEV HIPOTEZ

Na podlagi teoretičnih izhodišč magistrskega dela, sem v skladu z namenom in cilji magistrskega dela postavil naslednjo hipotezo:

HIPOTEZA 1: Sistem varstva človekovih pravic glede vere je neučinkovit.

Hipotezo 1 sem vsebinsko dopolnil z tremi delnimi tezami:

Teza 1: Premajho je poznavanje uveljavljenih določb in določb o svobodi. Poznavanje človekovih pravic na strani države in oblastnih organov je okrnjeno. Pomen, ki ga pripisujejo človekovim pravicam do vere je nazadosten, zato prihaja do kršitev le-teh.

Teza 2: Uresničevanje človekovih pravic glede vere je oteženo zaradi negotovosti odločanja sodišč.

Teza 3: Potrebna je ureditev razmerij med državo in verskimi skupnostmi.

1.5 ZGODOVINSKO OZADJE V DRŽAVAH EVROPSKE UNIJE

Malo je področij prava, na katerih bi zgodovinska izkušnja, čustvena prežetost in temeljne trditve imele tako neposreden vpliv, kot je to v državnem cerkvenem pravu (ecclesiastical law – s tem izrazom je mišljeno pravo o cerkvi in državi). Raznovrstnost cerkvenih pravnih sistemov v Evropski uniji (v nadaljevanju: EU) odseva raznovrstnost nacionalnih kultur in identitet.

Ti različni sistemi pa imajo skupne korenine v temeljnih izkustvih skupne zgodovine. Vsi sistemi temeljijo na skupnem izročilu krščanstva. Za evropsko pravo, še zlasti za cerkveno pravo, velja, da ima svoje korenine v krščanstvu. Ob tem ne smemo pozabiti prispevka, ki sta ga evropski kulturi dala islam in judovstvo. Obe religiji sta pomembna dejavnika v večini držav članic EU: obe morata cerkveno pravo ustrezno upoštevati. Ne nazadnje je tu še množica manjših verskih skupnosti, pogosto povezanih z večjimi skupnostmi v drugih delih sveta, ki so prav tako sociološki dejavnik v strukturi cerkvenega prava.

Statistični podatki v državah članicah Evropske unije se zelo razlikujejo glede na to, na kakšni podlagi je potekala raziskava, ter glede na družbeno ozadje. Na splošno naj bi bile ocene verodostojne. Tako so bili v Nemčiji najpomembnejši vir statistični podatki o krstih in izstopih iz članstva v cerkvi, v drugih državah pa le podatki o krstih ali pa samoopredelitev vprašanih.

Razpredelnica daje bolj ali manj ustrezen pregled zdajšnjega položaja:

Tabela 1-1: Veroizpovedi v EU

Veroizpoved	Delež v EU
katoličani	58,40 %
protestanti	11,40 %
anglikanci	11,00 %
grški ortodoksni kristjani	2,70 %
muslimani	2,00 %
judje	0,04 %
druge veroizpovedi in osebe, ki ne pripadajo veroizpovedim	7,50 %

Vir: Eurostat, 2009.

Razlike med sistemi cerkvenega prava temeljijo predvsem na menjavajočih se rezultatih reformacije in na verskih vojnah v 16. in 17. stoletju. Posameznih držav, na primer Španije in Portugalske, se ti dogodki skorajda niso dotaknili, zato pa je reformacija skoraj popolnoma prevladala v drugih državah in včasih ustvarila sistem, strogo vezan na obstoj državne cerkve. Spet drugačni, toda nič manj pomembni so rezultati v državah, kjer je hkrati sobivalo

več veroizpovedi in ki so bile po moči (zastopanosti) približno enake; to velja še zlasti za Nemčijo in Nizozemsko. (Šturm, 2000)

Večina držav evropskega kontinenta je v 17. in 18. stoletju izkusila absolutistično suverenost državne cerkve. Več držav, članic Evropske unije, je na raznih stopnjah in z različnimi posledicami v 19. stoletju sodelovalo pri t. i. kulturnem boju² (Kulturkampf), katerega rezultati so danes posebej vidni v Franciji. (Šturm, 2000)

² Kulturni boj je obdobje v slovenski zgodovini s konca 19. stoletja, v 80. in 90. letih, ko je Rimsko-katoliška cerkev (RKC) skušala prevzeti večji vpliv v kulturnem in političnem življenju. Dogajanje je bilo pod vplivom razmer v RKC po prvem vatikanskem koncilu leta 1870 in domačih razmer. Slovenski kulturni boj je bil tudi odsev dogajanj v drugih evropskih državah. Kulturkampf (kulturni boj) je bil zlasti hud v Kraljevini Prusiji, med »železnim kanclerjem« Bismarckom in RKC. V Sloveniji je doba kulturnega boja sledila obdobju slogaštva med klerikalnim in liberalnim taborom, ko sta idejno različni struji skušali delovati enotno za uveljavitev slovenstva, ki ga je ogrožal nemški ekspanzionizem. Kulturni boj med katoliško (klerikalno) in liberalno strujo v slovenski politiki se je v spremenjenih pogojih nadaljeval tudi v Jugoslaviji med obema vojnoma. Na narodno-kulturnem področju je katoliška struja zagovarjala slovensko samobitnost, liberalni politiki pa so se po večini strinjali z zamisljo o unitarni jugoslovanski državi in kulturi in se s tem tudi kompromitirali. Kulturni boj v kraljevini Prusiji in Nemškem Cesarstvu se je bil najostreje med letoma 1871 in 1878. Kancler Bismarck je želel zmanjšati vpliv katoliške cerkve, ki je zavzela z encikliko Pija IX. Syllabum Errorum in prvem vatikanskim koncilom leta 1870 ostrejša stališča proti vse bolj prisotnim novodobnim pojmovanjem, tako na področju filozofije (naturalizem, panteizem, racionalizem) kot v politiki (nacionalizem, liberalizem, socializem, komunizem), in tudi proti protestantizmu, večinski cerkvi v Prusiji. Kancler Bismarck je v Prusiji leta 1871 v kazenskem zakoniku uveljavil »člen o prižnici« (Kanzelparagraph), na podlagi katerega je grozil s kaznijo do dveh let vsem duhovnikom, ki bi v službi (v ožjem smislu: s prižnice) uveljavljali svoje politične nazore. Leta 1875 je bil uveljavljen zakon, ki zahteva civilno poroko. S tem je bil v Nemčiji storjen še en korak k ločitvi cerkve od države. Protikatoliška usmeritev kanclerjev politike je povzročila odpor pri katoliških verskih in narodnih manjšinah v Prusiji in cesarstvu, zlasti na zasedenih poljskih ozemljih. Po letu 1878 se je Bismarck pobotal z RKC. Skupaj sta se usmerila proti nevarnejšemu nasprotniku, socialnim gibanjem (socializmu). Wikipedija – Prosta enciklopedija, 2009

2 ODNOS MED DRŽAVO IN VERSKIMI SKUPNOSTMI

2.1 MODELI NA SPLOŠNO

Evropske države imajo različne sisteme, ki izhajajo iz različne zgodovine in tradicij. A dejstvo je, da kljub temu ustave in sistemi vseh evropskih držav izhajajo po večini iz krščanske tradicije, saj so (bile) druge vere (vedno) v manjšini. Zgodovinsko gledano ne moremo zanikati niti ateizma, ki je bil vsiljen v nekdanjih komunističnih državah. (Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs-Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 66)

Svoboda veroizpovedi je samoumevna, tako individualna kot kolektivna, temelji na načelu pluralnosti in zaščite manjšin. Obe skrajni rešitvi, verska država (religious state, razumljena kot država ene vere) in ateistična država (razumljena kot protiverska država), sta zelo nevarni za spoštovanje svobode posameznika na splošno in tudi njegove svobode veroizpovedi. (ibidem, str. 67)

Med obema skrajnostma obstajajo različne oblike ločitve in sodelovanja med državo in verskimi skupnostmi.

Poznamo tri vrste razmerij med državo in cerkvijo (Janez Pogorelec, Pravna praksa, 6/95):

1. sistem državne cerkve (npr. Velika Britanija, Švedska do leta 2002, v skrajni obliki muslimanske države, npr. Iran);
2. razmerja paritete oz. priznanih in nepriznanih cerkva, ki ga v novejšem obdobju nadomešča sistem koordinacije oz. sporazumevanja (npr. Jugoslavija pred 2. svetovno vojno);
3. sistem ločitve cerkve in države (npr. Francija, Irska, Nizozemska, Nemčija, Avstrija, ZDA, Slovenija).

Sistem državne cerkve pomeni, da so odnosi med obema partnerjema zelo tesni in med seboj pogojeni in odvisni. Vsi moderni sistemi so se pravzaprav razvili iz tega modela, pri katerem je država dovoljevala le eno religijo. Pri sistemu paritete začne država namesto ene vere priznavati več ver, med katerimi so lahko nekatere priznane kot državne, drugim pa le dovoljuje delovanje. V sistemu paritete lahko cerkve ločimo na priznane in nepriznane, priznane pa na privilegirane in recipirane, pri čemer so privilegirane po večini korporacije javnega prava. Vse od države priznane vere pa so enakopravne. V sistemu ločitve cerkve in države se država v odnosu do verskih družb postavi na nevtraln ali laično stališče. Sistem ne pomeni zatiranja vere. Verskim skupnostim je priznan približno enak položaj kot društvom, ustanavljanje cerkva oz. verskih skupnosti pa temelji navadno na načelu svobode združevanja. Vsi trije sistemi danes temeljijo na svobodi vesti in veroizpovedi.

Bistveno ločnico je leta 1991 začrtala nova ustavna ureditev samostojne države Slovenije, ki izhaja iz načela, da je dovoljeno vse, kar ni izrecno prepovedano (5. odstavek 15. člena ustave). V prejšnji ureditvi, ki je izhajala iz načela, da je prepovedano vse, kar ni izrecno dovoljeno, pa je ureditev dejavnosti verskih skupnosti z borimi 23 členi zakona pomenila, da

je vse drugo zanje prepovedano. V neposredni zvezi s presežnim strogim razumevanjem načela laičnosti države je tudi določba Zakona o pravnem položaju verskih skupnosti v Republiki Sloveniji³ (ZPPVS), 1. člen, ki pravi, da je "izpovedovanje vere človekova zasebna stvar". V sobesedilu ustavnopolitičnega sistema in časa, v katerem je zakon nastal, je to pomenilo pozasebljanje vsega verskega.⁴ Takšna zakonska določba ni v skladu z 41. členom zdajšnje ustave, po katerem je izpovedovanje vere in drugih opredelitev tudi v javnem življenju svobodno.⁵

W. Cole Durham (Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 67) predlaga naslednjo klasifikacijo modelov:

1. model stroge (negativne) ločitve med cerkvijo (oz. verskimi skupnostmi) in državo,
2. model prijateljske (pozitivne) ločitve med cerkvijo (oz. verskimi skupnostmi) in državo,
3. model državne cerkve (ki temelji na skandinavskem modelu).

Podobno Viktor Papež piše, da danes v državah EU obstajajo trije sistemi odnosov med cerkvijo in državo (Papež, 1999, str. 1–30):

1. sistem državne cerkve (State Church), ki ga v Evropi poznajo predvsem Velika Britanija, Danska, Grčija, Švedska in Finska;
2. sistem ostre razmejitve in ločitve med cerkvijo in državo, ki še najbolj izstopa v Franciji, delno je ta sistem navzoč tudi na Irskem in Nizozemskem;
3. sistem ločitve med cerkvijo in državo ob medsebojnem spoštovanju, upoštevanju in sodelovanju na področjih, ki zanima obe strani in je v splošnem interesu družbe.

Ta sistem najdemo v Belgiji in Avstriji ter v državah, ki imajo s Svetim sedežem sklenjen konkordat (Italija, Španija, Portugalska).

Ustava RS v splošnih določbah posveča 7. člen ureditvi razmerja države do verskih skupnosti. Verske skupnosti so organizirane skupine verujočih ljudi, najbolj običajno v obliki cerkev. Pravni položaj verskih skupnosti temelji na načelu *ločitve države in verskih skupnosti*, na načelu *enakopravnosti* verskih skupnosti ter na načelu njihovega *svobodnega* delovanja. Pri razumevanju tega člena je treba upoštevati, da ustava ne vsebuje več določbe o tem, da je izpovedovanje vere zasebna stvar, kot je bilo to v ustavi nekdanje Jugoslavije in Socialistične Republike Slovenije⁶ kot njene federalne enote (glej 174. člen Ustave SFRJ iz leta 1974 in 229. člen Ustave SRS).

³ Zakon o pravnem položaju verskih skupnosti v RS, Uradni list, št. 17/1991.

⁴ Vera kot taka ni imela mesta ne v medijih, ne v poklicnem življenju posameznika, ne v šoli, ki ni bila le laična oz. nevtralna, pač pa poudarjeno ateistična. Na ustavni ravni je bil ateizem razglašen za državni nazor. Tako je npr. V. razdelek temeljnih načel Ustave SFRJ, razglašene 21.2.1974, določal, da vzgoja in izobraževanje temeljita na dosežkih znanosti in zlasti na marksizmu.

⁵ Glej Poročilo Ustavnega sodišča Republike Slovenije, Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 699.

⁶ Ustava SFRJ. Uradni list SFRJ št. 9/1974, glej 174. člen.

Na podlagi zgodovinskih in teoretičnih kriterijev so sistemi med cerkvijo in državo označeni nekoliko drugače, in sicer:

- sistem podrejenosti (*subordinatio*) države cerkvi ali cerkve državi. Država si lahko cerkev podredi s tem, da se z njo preveč poveže in nastane t. i. državna cerkev, kot jo poznamo v Angliji ali Grčiji. V številnih muslimanskih državah pa religija obvladuje državo;
- sistem ločitve (*separatio*) cerkve in države. To je danes dokaj pogost pojav, vendar tudi v tem sistemu najdemo različne oblike – od stroge ločitve, ki verski dejavnik v družbi tako rekoč ignorira, do ločitve, ki ga upošteva (Francija, ZDA);
- sistem sodelovanja (*cooperatio*) cerkve in države. Gre za sodelovanje med dvema enakovrednima in enakopravnima partnerjema na svojem lastnem področju. Cerkev in država sodelujeta na področjih, ki so v dobro človeka in družbe sploh.

Nekateri avtorji razlikujejo le med dvema temeljnima odnosoma države do verskih skupnosti (Prepeluh - Šturm, 2000, str. 100):

1. sistem, v katerem so nekatere verske skupnosti privilegirane oz. obstaja celo državna cerkev (Velika Britanija, Italija, Irska, Španija, Švica, Grčija, skandinavske države) in
2. sistem, v katerem so cerkve oz. verske skupnosti ločene od države oz. so od nje neodvisne (Francija, Nizozemska, Belgija, Luksemburg, Nemčija, Portugalska, Turčija, Avstrija).

Težko je najti "čist" sistem, po navadi se vsi trije vidiki (oz. oba vidika) prepletajo. Vera je vzeta kot vrednota, ki pozitivno vpliva na družbeno življenje. Družba to dejstvo upošteva in zato delovanje verskih skupnosti priznava, dovoljuje in podpira. V Evropi so se tako izoblikovali precej podobni sistemi in načini urejanja razmerij oz. odnosov med državo in cerkvijo. Ti odnosi so v evropskih državah urejeni, dogovorjeni in imajo določeno kulturno in zgodovinsko tradicijo in izkušnjo ali pa se ti odnosi v skupnem dialogu posodablajo in dopolnjujejo. Različnost pravnih odnosov med državo in cerkvijo oz. verskimi skupnostmi odseva različnost kulturne, ateistične države, v pomenu obeh ekstremov, saj imajo evropske države za izhodišče 9. člen Evropske konvencije o človekovih pravicah⁷, ki določa obseg pravice do svobode veroizpovedi in njene omejitve (2. odst. 9. člena). Obstaja torej določena stopnja svobode, ki je nujno potrebna za demokratično družbo in ki mora biti zagotovljena v vsaki državi, za vsako vero in način mišljenja. (Šturm, 2000)

Gerhard Robbers, poznavalec pravnega položaja verskih skupnosti v Evropi, pravi, da se razlike med različnimi sistemi zmanjšujejo⁸, predvsem zaradi zavesti o spoštovanju

⁷ Evropska konvencija o človekovih pravicah, glej 2. odst. 9. člena.

⁸ Gerhard Robbers v svoji knjigi *State and Church in the European Union*, Nomos, Baden-Baden 1996 piše: "Vendar pa se zdi, da se kljub vsem razlikam v sistemih ti v določeni meri med seboj tudi ujemajo. V nekaterih državah so se postopno zmanjšala proticerkvena in antiklerikalna čustva in njihove pravne posledice. Verskim skupnostim so dali možnosti za delovanje in manevrski prostor. Religijo pojmujejo kot sestavni del družbenega življenja in država se čuti odgovorno, da ustvari možnosti za zadovoljitev potreb, ki izhajajo iz tega. To je najbolj pogosto mogoče zato, ker obstaja široko razumevanje vloge temeljnih in človekovih pravic; skupnost mora tako skrbeti, da ustvarja možnosti za temeljne pravice in pravice ne razumejo samo kot preproste pravice do obrambe pred vmešavanjem države. Glede na to, da na široko spodbujajo socialne dejavnosti, je končno na splošno

človekovih pravic in pravnih načel. Kljub temu je s teoretičnega, analitičnega in tudi praktičnega vidika in zaradi konkretnih razlik, ki obstajajo, treba omeniti različne oblike razmerij med državo in verskimi skupnostmi, ki danes obstajajo v Evropi. (Stres, 1998, str. 32)

2.2 EVROPSKA UNIJA IN NJENI SISTEMI

Po mnenju Gerharda Robbersa je v Evropski uniji mogoče razlikovati med tremi temeljnimi sistemi cerkvenopravne ureditve. Prvi je sistem državne cerkve (State Church). Zanj je značilna tesna povezanost med državno politično močjo odločanja (power of decision) in obstojem cerkve. Ta sistem imajo v Angliji, Grčiji, na Danskem, Švedskem in Finskem. Na drugi strani so sistemi, temelječi na strogi ločitvi države in cerkve. Primera za to sta Francija z izjemo treh vzhodnih departmajev ter Nizozemska. Tretji sistem načelno predstavlja ločitev države in cerkve ter hkrati prepozna veliko skupnih nalog, zaradi katerih sta država in cerkev aktivno povezani. V tej skupini so Belgija, Španija, Italija, Avstrija in Portugalska. (Robbers, 1996)

To razvrstitev, opirajočo se na pravne in teoretične ocene, postavljajo pod vprašaj sociološka dejstva, ki kažejo na drugačno razvrstitev. Verski vpliv na državo na pretežno katoliškem Irskem je najverjetneje močnejši in neposrednejši, kot pa je to predvideno v ustavnem besedilu. Ob upoštevanju sociološke pomembnosti religije obstaja večja podobnost med državami, kot so Grčija, Španija in Italija, kot med Grčijo in Dansko ali Veliko Britanijo.

Kljub razlikam se zdi, da med temi sistemi vseeno obstaja neka skupna točka. V nekaterih državah je zgodnja proticerkvena in antiklerikalna drža skozi stoletja zbledela in njeni pravni vplivi so se postopno zmanjšali. Verskim skupnostim je bil dan prostor za delovanje in dovoljena večja svoboda. Religioznost je bila priznana kot pomemben dejavnik in še več – država ustvarja pogoje za izpolnjevanje verskih potreb (religious needs). Pogosto je to rezultat bolj vsestranskega razumevanja človekovih pravic. Skladna s tem je pozitivna obveznost države, da ustvarja pogoje za izvrševanje človekovih pravic, ki so več kot le varovalne pravice proti kršitvam države. In končno je splošno sprejeto, da verske skupnosti s splošno podporo socialne države (state of social activities) iz nje ne smejo biti izključene in tako zapostavljene. (Robbers, 1996)

Po drugi strani so dejavna neprikrita gibanja, katerih namen je državnim cerkvam odvzeti njihov status in uvesti sistem ločitve države od cerkve. Razloge za ta gibanja lahko ponazori primer **Splošnega cerkvenega zbora anglikanske cerkve**⁹ (General Synod of the Church of England), ki mu je bila v vedno večjem obsegu podeljena moč političnega odločanja (power of decision). (Robbers, 1996)

Opaziti je tudi splošno usmeritev k priznanju pravice verskih skupnosti do samoodločanja (right of self-determination). Celo v sistemih z močno državno-cerkveno tradicijo, v katerih imajo pristojnost za končno odločanje o pristno verskih vprašanih državne ustanove, je verskim skupnostim, ki ne želijo biti subjekt takih odločitev, dana popolna svoboda ustanavljanja svojih neodvisnih skupnosti. Verska svoboda kot posameznikova pravica je

priznana, da se verskih skupnosti ne sme izključevati iz teh spodbud in jih tako diskriminirati. Po drugi strani pa obstaja jasna težnja, da bi državne cerkve denacionalizirali.”

⁹ Sodba sodišča Anglije. Splošni cerkveni zbor anglikanske cerkve (1993), št. 1840.

danes splošno in popolnoma priznana. Nikjer ni več pravnih določil o tem, kaj posameznik mora in česa ne sme verovati. (Robbers, 1996)

Večina ustav pravico cerkve do samoodločanja izrecno omenja, vendar je obseg te pravice različen od primera do primera. Lahko je priznana vsem ustanovam, ki so zelo posredno in nejasno povezane s pojmom "cerkev" v smislu državne cerkve ali cerkvenih vladnih struktur. Po drugi strani je pravica lahko omejena le na uradno cerkev oziroma podobne ustanove (Robbers, 1996).

Ob vsem napisanem ostaja prevladujoča težnja k ustreznemu priznanju pomembnosti posebnih vidikov verske tematike. To še zlasti velja za primere, spadajoče pod načelo, ki je izdelano za podjetja z določeno ideološko usmeritvijo. Po tem načelu taka ideološka usmerjenost neke ustanove, bodisi politična, socialna bodisi religiozna, s posebnimi posledicami vpliva na dolžnost lojalnosti zaposlenih ter na notranjo organizacijsko strukturo ustanove. Vključitev tovrstnih potreb je še bolj navzoča v ideji verske svobode. Ta izraža posebne potrebe cerkva in verskih skupnosti bolj neposredno in natančno. (Robbers, 1996)

3 SVOBODA RELIGIJE KOT ČLOVEKOVA PRAVICA TER LOČITEV DRŽAVE IN CERKVE

Pojem laične države je mogoče razumeti v formalnem ali materialnem smislu. V prvem pomeni, da v državi ni državne cerkve. Tako v formalnem smislu laične države v Evropi niso Velika Britanija, skandinavske države in države z državno pravoslavno cerkvijo. (Robbers, 1996, str. 323)

Po materialnem razumevanju je kriterij, da verske skupnosti niso povezane s političnimi strankami in tako ne vplivajo na njihove odločitve. Za razmerje med državo in cerkvijo je poglobitnega pomena soodvisnost med svobodo religije in laičnostjo države.

Svoboda religije je danes univerzalno priznana človekova pravica. Zagotavlja jo 18. člen¹⁰ Splošne deklaracije o človekovih pravicah iz leta 1948, v Evropi tudi Evropska konvencija o človekovih pravicah. Deveti člen v Evropski konvenciji o človekovih pravicah zagotavlja tako zasebno kot javno izražanje religije in svetovnega nazora. Oblike izražanja religije so naštetje v 9. členu in vključujejo bogoslužje, druge obrede, poučevanje in običaje. Pri posegih v te oblike izražanja religije Evropsko sodišče za človekove pravice uporablja strogi test sorazmernosti. (Macdonald et. al., 1993, str. 531)

Svoboda religije in radikalna ločitev države in cerkve se po svoje izključujeta. Razvoj načela o laičnosti države in o ločitvi države in religije ob uveljavitvi svobode religije v Franciji je pomembno vplival na sodobno evropsko doktrino. V sodnih odločbah Conseil d'Etat se je načelo svobode religije pokazalo kot najmočnejša protiutež proti prvotni ideji ločitve cerkve od države, ki je izhajala iz državno laicističnih predpostavk. (Campenhausen, 1989, str. 369–434)

Državno zagotavljanje svobode religije, kar je pomenilo bistveno več od gole religiozne tolerance države, je v Franciji nastalo s francosko revolucijo. Deseti člen v francoski Deklaraciji o človekovih in državljskih pravicah iz leta 1789 postavlja pravico v obrambnem smislu, da nihče ne sme biti preganjan zaradi svojih verskih prepričanj. Pozitivno jo uveljavlja francoska ustava iz leta 1791, ki vsakomur zagotavlja pravico, da izvršuje versko bogoslužje. (Starck, 1999, str. 371)

Svoboda religije je kot ustavna pravica še naprej v francoski ustavi¹¹. Leta 1814 pa je bila poleg verske svobode zavarovana tudi katoliška religija kot državna religija. V ustavi iz leta 1830 je bila zagotovljena državna plača katoliškim duhovnikom in drugim duhovnikom krščanskega bogoslužja. Temu je naredil konec zakon o ločitvi cerkve od države z dne 9. decembra 1905. Zakon zagotavlja svobodo prepričanja in svobodo bogoslužja v skladu z javnim redom ("ordre public"). Določba iz 2. člena zakona o tem, da republika ne priznava, ne plačuje ali ne podpira nobene religije, je odprta in različnim možnim interpretacijam podvržena formula specifične francoske ločitve cerkve in države. Ta formula je bila v začetku obravnavana v duhu militantnega laicizma, ki je religiji pomenil konkurenčen in tekmovalen svetovni nazor. Izhajal je iz temeljev razsvetljenstva in je bil tesno povezan s pozitivizmom,

¹⁰ 18. člen: "Vsakdo ima pravico do svobode misli, vesti in veroizpovedi; ta pravica vključuje svobodo spreminjati prepričanje in vero, kakor tudi njuno svobodno, javno ali zasebno izražanje, bodisi posamezno ali v skupnosti z drugimi, s poučevanjem, z izpolnjevanjem verskih dolžnosti, z bogoslužjenjem in opravljanjem obredov."

¹¹ Ustava Francije.

ki je bil značilen za prehod iz 19. v 20. stoletje. Zakon, ki še vedno velja, se danes razume v skladu z liberalno laičnostjo, ki izhaja iz dualizma med državo in cerkvijo, ne da bi zanikal dejstva, da imajo ljudje, ki sodijo pod državno suverenost, religiozne potrebe. Religiozne obrede smejo verniki opravljati v javnosti v okviru javnega reda. (Starck, 1999, op. cit. str. 372)

Doktrina pozitivne laičnosti nalaga državi, da vsakomur omogoči izvajanje religije. Če posameznik živi v državni ustanovi, ki je ne more zapustiti in se udeležiti bogoslužja zunaj nje, mora imeti to možnost v njej. Zaradi tega država zagotavlja in financira duhovno oskrbo povsod, kjer živijo ljudje v ustanovah zaprtega tipa. Po zakonu iz leta 1905 so to poleg vojašnic, zaporov in javnih bolnišnic tudi javne šole z internati. (Robbers, 1996, str. 140)

Različne oblike laicizma so postale vidne v republikanskih ustavah latinskih držav v južni Evropi¹². (Starck, 1999, str. 243 in 244)

Danes sta svoboda religije in ločitev cerkve od države ustavno zagotovljeni v vseh teh državah in sta tudi zasidrani v zakonih ali konkordatih. Cerkev in država sta tako načelno ločeni, toda sodelujeta pri številnih skupnih projektih moderne socialne države.

Najbolj skrajno je bila ločitev države in verskih skupnosti izvedena v nekdanjih evropskih socialističnih državah. Izhajale so iz znanstveno utemeljene marksistično-leninistične ideologije, ki naj bi bila edina sposobna za spoznanje resnice. Zavračale so vse druge svetovne nazore, tudi religiozne. Svoboda vesti ni bila razumljena kot pravno zagotovljena avtonomija posameznika, da se na podlagi moralne ali religiozne odgovornosti svobodno odloči za tisto, kar šteje za zavezujoče. Svoboščina je imela prej funkcijo, da "osvobodi vest religiozne more". Izgon verske skupnosti v "tišino zasebnega življenja" je bil nujna posledica takšnega gledanja na religijo. Formula o ločitvi cerkve in države je bila razumljena kot ideološko, politično bojno načelo, ki je služilo izločanju religioznih skupnosti ne le iz države, ampak tudi iz družbe. To se je dogajalo na treh ravneh, institucionalni, osebni in funkcionalni. Na institucionalni je to pomenilo, da državni organi in institucije pri svoji dejavnosti ne dopuščajo prostora v institucionalni zgradbi države. Na osebni ravni so bile religiozne osebe izključene z vodilnih položajev in celo iz celotnih poklicnih vej, češ da niso usposobljene za opravljanje določenih dejavnosti. Na funkcionalni ravni je načelo ločitve pomenilo laicizacijo vseh dejavnosti države in družbe, ki se nanašajo na (tostransko) blaginjo posameznika – socialo, vzgojo, izobraževanje, kulturo, medije, gospodarstvo, politično organiziranost itn. Država je prek posebej za to ustanovljenega organa represivno nadzorovala ravnanje cerkve in njenih članov. Pridržala si je pravico soodločanja o organizaciji, osebju, financah, gospodarski dejavnosti, izobraževalnih ustanovah, pouku in publikacijah. To svojo pravico je uzakonila v obliki prostega preudarka, ne da bi bilo odločanje podvrženo sodnemu nadzoru. Od ustavnega jamstva svobode religije so v življenju ostale le še omejitve. (Orehar, op. cit., str. 25 in 26)

Današnje razumevanje vloge cerkve in odnosa država – cerkev v Evropi izhaja iz sprejemanja države kot svobodne demokratične družbene ureditve in spoznanja, da medsebojno

¹² Portugalska ustava iz leta 1911 je bila v tem pogledu oprta na francoski model iz leta 1905. Posebno sovražno razmerje med cerkvijo in državo je bilo izraženo v španski ustavi iz leta 1931. V Italiji je do laicizma prišlo po unifikaciji držav na italijanskem polotoku in po priključitvi papeške države med letoma 1860 in 1870. Sledilo je obdobje, v katerem sta bila država in cerkev tesneje povezani; v Italiji od leta 1922, na Portugalskem od leta 1935 in v Španiji od leta 1940.

spoštovanje in podpora svobodni cerkvi v dejanski laični državi lahko prispevata k razvoju. Pri tem se seveda postavi vprašanje, ali dejstvo, da ni državne cerkve, pomeni tudi nezainteresiranost države do vere sploh – torej nekakšen državni agnosticizem. V državah, v katerih imajo v ustavi zapisano, da izhajajo iz razumevanja človeka kot presežnega bitja, prav gotovo ne. Ne pomeni pa, če država spoštuje družbeni pomen pojava vere, da zaradi tega ne bi mogla biti nevtralna v verskih zadevah. Tudi katoliška cerkev v celoti od drugega vatikanskega koncila naprej sprejema koncept laične države.¹³ Omejuje se na moralno in versko poslanstvo ter pričakuje, da ji država prizna neodvisnost in avtonomnost pri njej lastni dejavnosti, to je pri javnem oznanjevanju vere in morale. (Flere in Kerševan, 1995)

Načela sobivanja države in cerkve, kot so na splošno sprejeta v Evropi, temeljijo na medsebojnem spoštovanju in priznavanju pravice cerkve, da opravlja svojo versko in moralno poslanstvo, upošteva lastna pravila notranje organiziranosti. Cerkev v sekularizirani družbi, kot danes obstaja v državah, ki pripadajo zahodnemu civilizacijskemu krogu, upošteva svojo socialno etiko, zasleduje določene cilje na vzgojnem, kulturnem in socialnem področju. Pri sekularizaciji gre za proces "zmanjševanja družbenega pomena religije (religioznega mišljenja, prakse in institucij)" kot posledice modernizacije. (Flere in Kerševan, 1995, str. 123)

Bolj razčlenjeno naj bi pri sekularizaciji šlo za naslednja dogajanja in procese:

- zmanjšanje ali celo izginjanje nekdanj odločilnega vpliva religioznih institucij in posebej cerkva na druga področja in institucije (na primer na državo – gre za ločitev cerkve od države, ki cerkvi onemogoča neposredno vplivanje na politično delovanje, znotraj tega laizacije šole in sodstva, ki nista več v rokah cerkve ali pod njenim nadzorom, laizacija v umetnosti – cerkve niso več glavni naročnik umetniških del, religiozne, na primer biblijske teme ne prevladujejo več), (Flere in Kerševan, 1995, str. 123)
- zmanjšanje navezanosti posameznika na cerkve in verske skupnosti. Za to naj bi govorili predvsem podatki o zmanjševanju udeležbe pri cerkvenih obredih, od nedeljskih maš do krstov, cerkvenih porok in – komajda – pogrebov, zmanjšanje članstva v cerkvah sploh ali vsaj zavesti o pripadnosti; neupoštevanje norm verske skupnosti v vsakdanjem življenju (na primer prepovedi nenaravne kontracepcije v katoliški skupnosti). Po raziskavah v 27 državah Evrope in Severne Amerike (brez dežel s pravoslavno tradicijo in držav nekdanje Jugoslavije, razen Slovenije) naj bi bila slika obiskovanja obredov leta 1990 takšna (Flere in Kerševan, 1995, str. 123):

Tabela 3-1: Tabela obiskovanja cerkvenih obredov

	Vsako nedeljo	Mesečno	Ob praznikih	Skoraj nikoli
Evropa	22 %	11 %	23 %	40 %
Severna Amerika	42 %	14 %	17 %	27 %

Vir: Flere in Kerševan (1995, str. 124)

¹³ Glej Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* (7. december 1965), 76. razdelek, slovenski prevod objavljen v: *Družbeni nauk Cerkve*, uredila Janez Juhant in Rafko Valenčič, Mohorjeva družba, Celje 1994, str. 376.

Svobode religije dandanes ni mogoče obravnavati izolirano od institucionalne ureditve pravnega položaja verske skupnosti, ki zagotavljajo mesto cerkve v javnem življenju (O'Dair & Lewis, 2001, str. 305).

Svoboda veroizpovedi, vesti in prepričanja ter svoboda bogoslužja se ne izčrpajo samo z zagotavljanjem subjektivnih pravic in nimajo samo namena, da bi odvrnili državne posege. Kot nepogrešljivi gradniki sodobne demokratične družbene ureditve in pravne države utemnjujejo tudi religiozno in svetovnonazorsko nevtralnost države ter zapoved paritete in strpnosti. Na ta način se omogoča svoboden duhovni proces, v katerem se vrednostni nazori oblikujejo brez državnega vplivanja. (Compenhausen, op. cit., str. 370–371)

Svoboda religije varuje pred državnimi posegi in vplivanjem na religiozno sfero. V tem pogledu je obrambne narave. Zavezuje državo, ki vsakomur zagotavlja, da živi v skladu s svojim verskim prepričanjem, ne da bi ga država pri tem ovirala. Svoboda religije kot temeljna pravica zagotavlja status posameznikom ne samo tako, da jih zavaruje pred državo v zasebni sferi, ampak tudi tako, da država zagotavlja možnosti, da svobodno in odgovorno oblikujejo svoje življenje in sodelujejo pri zadevah skupnega sobivanja in splošne blaginje. V tem zadnjem pogledu gre za t. i. pozitivno dimenzijo te temeljne pravice. V zgodovinskem kontekstu se je uveljavila svoboda religije kot pravica najprej v negativnem smislu, in sicer kot obramba proti nadvladi države ali neke cerkve. (Campenhausen, op. cit., str. 427)

Odkar se je v svobodnih demokratičnih družbenih ureditvah moderne Evrope zasidrilo prepričanje, da religiozne zadeve ne sodijo v državni okvir, mora biti država v pogledu religije in svetovnonazorsko nevtralna. (Šinkovec, 1996, str.1–3)

S tem splošno veljavnim prepričanjem je nastopilo tudi obdobje moderne svobode religije. Dotedanja toleranca se je umaknila verski svobodi, odkar se država ne meni za razlike med religijami in je dejavna samo na sekularnem področju, na katerem tovrstna toleranca ne pride do izraza. V resnici je mogoče premik od tolerantnosti, ki jo zagotavlja država, do svobode, ki jo zagotavlja država, označiti kot za novo paradigmo. Odkar se je to zgodilo, je strpnost postala krepost v civilni družbi, ki jo izkazujejo pripadniki neke religije ali verskega prepričanja nasproti drugim z drugačnim verskim ali nazorskim prepričanjem. Le v državah, v katerih še najdemo uradne cerkve, v katerih ima država določeno pravno zvezo s posamezno religijo ali pa je na primer poglavar države tudi verski poglavar državne cerkve, mora država izkazovati tolerantnost nasproti tistim, ki ne pripadajo državni cerkvi. (Starck, 1999, str. 247) Nevtralnost države do religije pomeni, da se država, potem ko se je odvezala raznih religioznih funkcij in položajev, nič več ne ukvarja z religioznimi potrebami njenih subjektov. Ko je religija končno zagotovljena kot temeljna človekova pravica, je s tem v pravnem pomenu besede umeščena zunaj dosega države, (O'Dair & Lewis, 2001, str. 300–301) od tega so izvzeti le primeri, kadar mora država omejiti izvrševanje pravice do svobode religije zaradi razlogov njenega *ordre public*.

Svetovnonazorsko in religiozno nevtralna država je nepristranska, religije in drugih svetovnih nazorov ne podpira in jih tudi ne ovira. Država ne sme niti učiti, niti zavračati nobene posamične filozofije, ideologije ali morale. Ne sme spodbujati niti prepovedovati nobene doktrine (racionalizma, materializma, liberalizma, marksizma) in ne sme dajati prednosti niti laični morali. Laičnost ne sme postati uradna ideologija, državna morala ali celo državna religija. Posamezniki morajo na tem področju ostati svobodni. (Barbier, 1995, str. 84)

Svobodna demokratična državna ureditev vzpostavlja kot temeljno človekovo pravico svobodo posameznika, skupaj z njegovo versko svobodo (O'Dair & Lewis, 2001, str. 300–301). To pomeni, da tudi na vprašanja o pravem prepričanju in pogledu na svet kot eni od najglobljih človekovih odločitev država sploh več ne odgovarja, ampak jih prepušča svobodnemu človeku. Ker so si v tej svobodi ljudje enaki, pa te odločitve ne prepušča le nekaterim izmed njih, ampak vsakomur. Zaradi tega se država ne identificira več z določenim religioznim ali drugim prepričanjem. V religiozno motivirane odločitve posameznikov sme država posegati le, kolikor je to potrebno zaradi zagotavljanja sožitja med posamezniki in zaradi ohranitve temeljev družbenega reda. Zapoved nevtralnosti in prepoved vmešavanja v posameznikovo svobodo je poglobljena dolžnost države. (O'Dair & Lewis, 2001, str. 300–301)

Ločitev in nevtralnost države v primeru Republike Slovenije ne preprečuje, da ne bi imela ta s cerkvami in verskimi skupnostmi, ki jim tudi Ustavno sodišče RS priznava vlogo "obče koristnih ustanov" (Ur. l. 34/97 tč. 28)¹⁴ in ki po mnenju Ustavnega sodišča RS opravljajo "pomembno družbeno funkcijo", (Ur. l. 76/98)¹⁵ enakih pozitivnih razmerij in oblik sodelovanja in skupnih prizadevanj, kot jih ima v tem pogledu z drugimi civilnodružbenimi organizacijami. (Šturm, 2001, str. 63–76)

¹⁴ Uradni list RS, števil. 34/97, identično v OdlUS VI.69, U-I-121/97.

¹⁵ Uradni list RS, števil. 76/98, glej OdlUS VII, 190, U-I-326/98.

4 MODELI RAZMERJA MED DRŽAVO IN VERSKIMI SKUPNOSTMI

Element svobode je postavljen v ospredje v vseh demokratičnih državah, z drugimi besedami, svoboda vzpostavitve odnosa z vero ali veroizpovedjo je priznana povsod. Celotna judikatura ustavnih sodišč, tudi Evropskega sodišča za človekove pravice, je enotnega mnenja, da je pravico do svobode religije treba razumeti tako kot vse človekove pravice v najširšem smislu in ob upoštevanju njene individualne in kolektivne razsežnosti. Splošno je sprejeto načelo, da se ima vsakdo pravico samostojno opredeliti do svoje usmerjenosti pri religiji, in sicer kot veren, neveren ali neopredeljen.

S svobodo veroizpovedi in oblikami urejanja razmerij med državo in verskimi skupnostmi so v ustavnih sistemih vprašanja naslovljena zelo previdno. Ustavodajalec se je v večini sistemov spopadal z določenimi zgodovinskimi ozadji, v katere ni želel neposredno posegati (Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 67).

4.1 PREGLED PO NEKATERIH DRŽAVAH EU (FRANCIJA, AVSTRIJA, NEMČIJA, ITALIJA)

4.1.1 Francija

Francoska ustava iz leta 1958¹⁶ vsebuje le dve določbi, ki se posredno nanašata na status in položaj cerkva v Franciji (ustava, 1958, 1. člen)¹⁷.

Preambula se izrecno sklicuje na Deklaracijo o pravicah človeka in državljana ter na preambulo ustave iz leta 1946, ki zagotavlja svobodo prepričanja in prepoved diskriminacije. Ustava zagotavlja enakost vseh državljanov pred zakonom ne glede na njihov izvor, raso ali versko prepričanje. Ustava torej ne ureja ustavnega položaja cerkva. V Franciji so bila leta 1905 uvedena zdajšnja ločitev države in cerkve ter razmerja med cerkvijo in državo z "Zakonom o ločitvi cerkve in države". Zakon določa načelo laičnosti države, ki je temelj celotne ureditve položaja cerkva v Franciji. Pozitiven pomen tega načela izhaja iz 1. člena omenjenega zakona, ki zagotavlja svobodo verskega prepričanja in določa, da država varuje svobodo izvrševanja verskih obredov, ki je lahko omejeno le z ukrepi v javnem interesu. Negativni vidik načela laičnosti določa 2. člen zakona: "Republika ne priznava, ne plačuje in ne podpira nobene vere." S tem so bile odpravljene formalne razlike med verami.¹⁸

¹⁶ Ustava Francije iz leta 1958.

¹⁷ Ustava Republike Francije iz leta 1958 v 1. členu določa, da je Francija republika, nedeljiva, laična, demokratična in socialna in da spoštuje vse veroizpovedi.

¹⁸ Glej Brigitte Basdevant-Gaudement, str. 119–146 v Gerhard Robbers, State and church in the European Union, Nomos, Baden-Baden, 1996; prim. tudi Janja Kunaver in Adreja Erjavec, Razmerje med cerkvijo in državo v Franciji, Lovro Šturm (ur.), Cerkev in država: pravna ureditev razmerja med državo in cerkvijo, Ljubljana, 2000, str. 141-184.

Na podlagi 4. člena zakona iz leta 1905 se verske skupnosti združujejo kot kulturna združenja ali kot škofijska združenja po zakonu iz leta 1901 oz. kot združenja za cerkvene namene po zakonu iz leta 1907. Združenja z dobrodelnimi in izobraževalnimi nameni v okviru cerkvenih oblasti se ustanovljajo na podlagi zakona o svobodi združevanja iz leta 1901. (Šturm, 2000) 80 odstotkov državljanov se izjavlja za katoličane, druga najštevilčnejša religija v Franciji je islam. Država se ne vmešava v notranjo organiziranost verskih skupnosti, ki so pravne osebe civilnega prava. V praksi sodišča presojuje, ali ima kakšna skupnost oz. združenje značilnost verskih skupnosti. Pri tem so previdna, da se ne enači verskih skupnosti in t. i. "suspektnih" kulturnih skupnosti. Francija je leta 1996 kot prva država EU uvedla preiskavo o "družbi nevarnih kulturnih skupnostih" in je v Franciji naštel 172 takih skupnosti. Leta 2001 pa je sprejela tudi odmevni in za številne sporni "protikulturni" zakon. (Šturm, 2000)

Omenjeni zakon o ločitvi cerkve in države je cerkvi leta 1905 odvzel premoženje, vključno z lastninsko pravico nad cerkvenimi stavbami in drugimi sakralnimi objekti, ki so prešli v državno last. Cerkev brezplačno uporablja cerkvene stavbe in druge objekte, država pa kot lastnica objektov poravnava stroške za njihovo vzdrževanje in prenovo. Država neposredno ne subvencionira nobene cerkve oz. verske skupnosti, omogoča pa organizacijam, ki delujejo na verskem oz. cerkvenem področju in ki pridobijo status javno koristne organizacije, prejemanje javnih finančnih sredstev od države, lokalnih skupnosti in drugih javnih teles. Od leta 1978 država omogoča socialno zavarovanje duhovnikov. (Šturm, 2000)

Zasebne šole, teh je v Franciji 20 odstotkov, izvajajo verski pouk. Zasebne šole lahko na podlagi zakona iz leta 1959 z državo sklepajo koncesijske pogodbe. V takem primeru država financira zasebne šole in plačuje tudi duhovnike, ki na njih poučujejo. Ustavno nesporno je tudi financiranje verskih zasebnih šol od lokalnih skupnosti, zlasti občin in drugih javnih teles. (Šturm, 2000)

Francoska država šteje za svojo dolžnost, da tudi v javnem šolstvu ukrene vse potrebno, da bosta zagotovljena svoboda vere in s tem tudi verski pouk. V javnih srednjih šolah zakonodaja za ta namen omogoča postavitve kaplanov (*service de l'aumônerie*). V javnih šolah ni verouka ali konfesionalnega pouka neke religije kot šolskega predmeta. Seveda to ne velja za območje Alzacije in Lorene, ki leta 1905 nista pripadali Franciji. Tam velja lokalna zakonodaja, ki temelji na stari, do leta 1870 veljavni francoski zakonodaji, po kateri je bil verski pouk v javnih šolah dovoljen, in na nekaterih nemških zakonih, prirejenih in dopoljenih po vnovični priključitvi teh pokrajin Franciji, ki so prav tako dopuščali verouk v javnih šolah. Verski pouk je organiziran v prostorih vsake javne srednje šole v obliki kateheze in ga omogočajo učencem nižjih razredov osnovne šole, če to zahtevajo starši in če župnik dovoli, da kaplani poučujejo v šolski stavbi. Stroške plačajo starši, svoje pa lahko prispevajo tudi javnopravne osebe, največkrat so to občine. V javnih osnovnih šolah država omogoča učencem dejansko udeležbo pri verskem pouku zunaj šole tako, da en dan na teden (navadno ob sredah) ni pouka, prost dan lahko učenci izrabijo za verouk in druge dejavnosti. V šolah z internatom pa na zahtevo staršev verski pouk poteka v prostorih šolskega internata. V javnih osnovnih šolah brez internata velja načelna prepoved verskega pouka, ki pa ni brezpogojna. Ob tem je treba vedeti, da so v Franciji ukrepi nekaterih lokalnih šolskih oblasti, ki so iz ekonomskih in pedagoških razlogov uvedle neprekinjen pouk od ponedeljka do petka, ter podobni predlogi nekaterih staršev, da bi pouk iz sobote prenesli na sredo dopoldne in tako omogočili staršem in otrokom, da skupaj preživijo konec tedna, sprožili

buren javni protest in ostro nasprotovanje katoliške cerkve, ki je zatrjevala, da bi tak ukrep pripeljal do zmanjševanja obiska verouka. Spor se je končal na upravnih sodiščih, ki so potrdila pravico do verouka in zahtevala sporazum s cerkvijo oziroma verskimi skupnostmi pred kakršno koli spremembo takratne tedenske ureditve pouka. (Boyer, 1993, str. 154)

V delu Francije (v treh departmajih), ob njeni vzhodni meji, je verski pouk dovoljen in se izvaja na državne stroške v vseh javnih šolah, tudi v osnovnih. Načelo ločitve države in cerkve v Franciji torej ne pomeni popolne in brezpogojne prepovedi verskega pouka v javnih šolah, odločitev o tem je stvar zakonodajalca. (Šturm, 2000)

Doktrina pozitivne laičnosti nalaga državi, da vsakomur omogoči udejstvovanje na svojem verskem področju. Če posameznik živi v državni instituciji, ki je ne more zapustiti in se udeležiti verskih obredov zunaj nje, mora imeti možnost slediti tem obredom v okviru te institucije. Zaradi tega država omogoča in finančno zagotavlja duhovno oskrbo povsod, kjer živijo ljudje v zaprtih domovih (zavodih, ustanovah). Po zakonu iz 1905 leta so to gimnazije, visoke šole, bolnišnice, zapori. Razvoj mednje uvršča tudi domove za ostarele in oborožene sile francoske države. (Šturm, 2000)

V treh departmajih vzhodne Francije je uveljavljena neposredna državna pomoč cerkvam, in sicer tam, kjer velja tudi konkordat s Svetim sedežem. V preostalem večinskem delu Francije je uveljavljena znatna posredna gmotna podpora države. Poleg že omenjene brezplačne uporabe sakralnih objektov v lasti države in državnega financiranja njihovega vzdrževanja in prenove daje država verskim in škofijskim združenjem za obdobje 99 let zelo ugodna posojila za zidavo novih sakralnih objektov. Davčni sistem, ki se nanaša na verska in škofijska združenja (238. člen Splošnega davčnega zakona)¹⁹, je izjemno ugoden. Podjetja in posamezniki zmanjšujejo davčno osnovo za zneske donacij, namenjenih zidavi in vzdrževanju cerkvenih stavb ter opravljanju človekoljubnih, izobraževalnih, socialnih in družinskih dejavnosti. Zakon iz leta 1987 (loi du Mécénat) je te možnosti še povečal. Zelo je zvišal znesek donacij, poleg tega je mednje vključil tudi donacije za plače duhovnikov. (Šturm, 2000)

4.1.1.1 Francoska ločitev cerkve od države (javne šole in verski simboli)

Francija je v zadnjem obdobju oblikovala svojevrstno politiko reševanja vprašanj, povezanih z nošenjem verskih simbolov v šolah. Z zakonom leta 2004 so Francozi prepovedali nošenje muslimanske rute (hidja), katoliškega križa in judovske čepice (jarmulka) ter drugih verskih simbolov v javnih šolah. To je bil prvi zakon v državah EU, ki je prepovedal nošenje verskih simbolov. Prepoved se nanaša na vse verske simbole, ki zbujejo pozornost, so več kot opazni oziroma očitni, pri čemer zakon ne omenja nobenega simbola posebej, čeprav je iz družbenega in političnega konteksta jasno in očitno, da se prepoved nanaša še zlasti na nošenje muslimanskih rut v šolah. Jedro problematike je torej muslimanstvo, kajti muslimani so druga največja verska skupnost v Franciji, takoj za katoliki. Francija je s sprejetjem zakona želela formalno zavarovati dosledno izpeljani sekularizem v javnem šolstvu in po svoje prisiliti muslimanske učenke, da prevzamejo evropski način oblačenja. Vendar je z zakonom vsiljena sprememba lahko dvorezen meč. Prevzemanje evropskega načina

¹⁹ Zakon o davčnem postopku. Uradni list Republike Slovenije številka 117/2006.

oblačenja precej pripomore tudi k spreminjanju kulturnega vzorca posameznika, to pa je za Francijo pozitivna in zaželena posledica. Hkrati vsiljevanje sprememb, ki posegajo v občutljivo posameznikovo sfero – veroizpoved, za državne šole pomeni izgubo številnih učenk. Verjetno je treba pričakovati, da se bodo muslimanske učence začele množično prepisovati iz državnih šol v zasebne, in z njihovega stališča je to razumljivo. V Franciji je dovoljeno ustanavljanje zasebnih verskih šol in te bodo postale posebej zanimive predvsem za muslimanski del prebivalstva. Posledica prehoda muslimanskih učencev iz javnih izobraževalnih institucij v zasebne zaradi državne prisile prispeva k še večjemu družbeno-kulturnemu razslojevanju in nestrpnosti med muslimani in drugimi "evropskimi" verniki. Navsezadnje se ob prehodih v zasebne šole postavlja tudi vprašanje ločevanja muslimanskih otrok od vrstnikov in zapiranja v verske gete. Ob zavzemanju za laičnost države se hkrati postavlja vprašanje diskriminacije širšega spektra od verske, rasne, spolne do socialne. (Kuhelj, 2004)

Prepoved nošenja verskih simbolov se torej nanaša samo na očitne verske simbole, diskretne znake verske pripadnosti (kot so na primer manjši obeski) zakon dovoljuje. Po mnenju francoske vlade nošenje muslimanskih rut, ki so postale politični simbol, pomeni grožnjo francoskemu idealu svobode in enakosti. Muslimanska skupnost je takšni posplošitvi ugovarjala z argumentom, da ruta izraža skromnost in versko prepričanje. (Kuhelj, 2004)

Vlada je končno uresničitev prepovedi nošenja očitnih verskih simbolov prepustila izobraževalnim ustanovam, tako da te lahko dovolijo nošenje majhnih rut (bandane), ki so danes modni dodatek številnih deklet po svetu. Čeprav je Francija s prepovedjo verskih simbolov zahodnemu svetu želela sporočiti, da se zavzema za enakost spolov oziroma emancipacijo žensk in idejo modernizacije, pa je sporočilo precej "mlačno". Politični paradoks je, da je prav Francija najbolj nasprotovala ameriškemu napadu na Irak, hkrati pa je na svojem ozemlju posegla v pravice svojih muslimanskih državljanov. Zato lahko rečemo, da je francosko zavzemanje za sekularizacijo treba presojeti v globalnem in ne več samo v državnem oziroma evropskem kontekstu. Večina Francozov religioznih simbolov katolištva (križi) nima za problematične, odnos javnosti do judovskih simbolov in muslimanske rute pa lahko označimo kot nestrpnost. V zadnjem obdobju se namreč povečuje število napadov na judovske in muslimanske simbole. (Kuhelj, 2004)

Poleg učenk, ki so jih izključili, ker so v šolah nosile muslimanske rute, je isto doletelo tudi tri učence, ki v javni šoli niso hoteli sneti sikhovskih pokrival, turbanov. Na izključitev iz šole so se učenci odzvali s tožbo. To je prva tožba v zvezi s septembrskim zakonom, ki prepoveduje nošenje očitnih verskih simbolov. (Kuhelj, 2004)

V Franciji dobiva velik pomen pravica do svobode veroizpovedi, katere spoštovanje se kaže v odnosu do izpovedovanja vere in v odnosu do verskih simbolov. Politična, verska in kulturna nasprotja prihajajo vse bolj do izraza. Odločanje o svobodi izpovedovanja vere pa bo prepuščeno sodni oblasti, ki bo morala čim ustrezneje uravnotežiti pravice in svoboščine ter načela pravne laične države. (Kuhelj, 2004)

52-letni Shingara Mann Singh, ki živi v Franciji več kot 30 let, je leta 2007 na Evropsko sodišče za človekove pravice v Strasbourgu vložil tožbo proti francoskim oblastem, ki so dvakrat zavrnile njegovo prošnjo za voziško dovoljenje, ker je priložil osebno fotografijo s turbanom. Sikhi že dolgo opozarjajo, da so njihove pravice kratene.

Francija je leta 2004 sprejela zakon, ki prepoveduje nošenje verskih simbolov v šolah. V Franciji živi od 6 do 10 tisoč sikhov. Od sprejetja kontroverznega francoskega zakona o prepovedi nošenja verskih simbolov v javnih šolah je bilo zaradi nošenja turbanov izključenih že šest dečkov.

Muslimankama, ki sta na Evropskem sodišču za človekove pravice v Strasbourgu vložili tožbo zaradi francoske zakonske prepovedi nošenje naglavnih rut v šolah, ni uspelo. Sodišče je namreč v sodbi zapisalo, da je bila njuna izključitev iz šole, ker nista želeli med poukom sneti rut, "primeren ukrep". Danes 19- in 20-letni dekleti sta bili pred devetimi leti izključeni iz šole v Normandiji, ker zaradi verskih razlogov nista hoteli sneti rute niti med športnim poukom. Ker se dekleti nista hoteli pokoriti šolskim pravilom glede svobode veroizpovedi, sta nato izobraževanje nadaljevali prek dopisnega šolanja. Kot je zapisano v obrazložitvi sodbe, se svoboda veroizpovedi deklet konča tam, kjer začne veljati načelo svobode veroizpovedi na šoli. Francija torej s tem ukrepom ni kršila niti svobode mišljenja niti svobode veroizpovedi, še ugotavlja sodišče v Strasbourgu.

4.1.2 Avstrija

Osrednje ustavne norme državnega cerkvenega prava v Avstriji vsebuje Temeljni zakon o splošnih državljskih pravicah (StGG) iz leta 1867, ki določa varstvo individualnih pravic državljanov (14. člen)²⁰ in institucionalno varstvo zakonsko priznanih cerkva in verskih skupnosti (15. člen)²¹. Zvezna ustava (B-VG)²² vsebuje splošno prepoved diskriminacije. Kot ustavnopravna norma velja v Avstriji od leta 1958 tudi Evropska konvencija človekovih pravic (v nadaljevanju: EKČP). Na zakonski ravni poleg citiranega državnega ustavnega zakona iz leta 1867 ureja razmerje med državo in verskimi skupnostmi tudi Zakon o zakonskem priznavanju verskih skupnosti (1874), konkordat in cerkvene pogodbe, sklenjene na zvezni ravni, ter zakon iz leta 1998. (Schwarz, 2002)

Konkordat, sklenjen leta 1933, ratificiran pa leta 1934, je bil v Avstriji dopolnjen leta 1956 in 1957, pozneje pa so bile sklenjene nekatere posebne pogodbe med Svetim sedežem in državo, npr. leta 1996 o premoženjskih vprašanjih. V Avstriji ni ločitve cerkve in države v strogem pomenu besede, država je do religije nevtralna, med obema entitetama vlada spoštovanje. Z zakonom priznane verske skupnosti imajo pravico do skupnega javnega izvajanja svoje vere in so pri tem svobodne in neodvisne. V javnih šolah je verski pouk kot samostojen predmet, ki je načelno obvezen. (Schwarz, 2002, str. 21–25)

Po podatkih iz popisa prebivalstva iz leta 2001 v Avstriji živi 340.000 ljudi islamske veroizpovedi, od katerih jih je 96.052 imelo avstrijsko državljanstvo. Delež muslimanov je v celotnem avstrijskem prebivalstvu 4,2 odstotka, pri čemer je z 8,4 odstotka najvišji na

²⁰ 14. člen StGG se glasi: "Vsakdo uživa popolno svobodo vere in vesti. Civilne in politične pravice so neodvisne od verske opredelitve (denominacije), vendar verska opredelitev ne more biti razlog za odpoved državljskih pravic. Nikogar ni mogoče prisiliti k cerkvenemu dejanju ali udeležbi pri verski svečanosti, raze, če je na podlagi zakona podvržen oblasti drugega."

²¹ 15. člen StGG se glasi: "Vsaka zakonsko priznana cerkev ali verska družba ima pravico zasebnega in javnega izražanja vere, pravico samostojnega – neodvisnega urejanja notranjih zadev in še naprej posedovati institucije, fundacije ter sklade, namenjene verskim, izobraževalnim ali dobrodelnim namenom, vendar pa jih pri njihovi dejavnosti kot vsako družbo vežejo splošni zakoni države."

²² Ustava Avstrije.

Predarlskem, sledi Dunaj s 7,8 odstotka. Na avstrijskem Koroškem je leta 2001 navedlo islam kot veroizpoved 10.940 ljudi oziroma 2 odstotka prebivalstva. (Šturm, 2000)

Islam je v Avstriji od leta 1912 uradna priznana veroizpoved, potem ko je takratna avstro-ogrsko monarhija leta 1908 priključila BiH, ki jo je zasedla leta 1878. Število muslimanov se je močno povečalo od 60. let prejšnjega stoletja, ko so se v Avstriji začeli naseljevati tuji delavci, predvsem iz Turčije in republik nekdanje Jugoslavije. Za otroke islamske veroizpovedi je na avstrijskih šolah zagotovljen verouk, po državi pa je postavljenih več mošej in vrsta molilnic. (Šturm, 2000)

V Avstriji je verski pouk obvezen konfesionalni predmet, toda njegova izvedba je v skladu s posebnimi sporazumi s katoliško cerkvijo popolnoma v pristojnosti (katoliške) cerkve, razen v čisto organizacijsko-tehničnih zadevah. Avstrija ureja vprašanje pouka religije na podlagi enega ali več konkordatov.

Na izrecno zahtevo staršev, dano v pisni obliki, je učenec oproščen verskega pouka, po dopolnjenem 14. letu starosti pa se sme o tem izreči učenec sam. Imena učiteljev in kurikularno vsebino verskega pouka določijo cerkve oz. verske skupnosti same in jih posredujejo v objavo ministrstvu za šolstvo in kulturo. (Šturm, 2000)

Avstrija je edina država v EU z obveznim cerkvenim davkom, ki izhaja iz leta 1939. Obstajajo tudi nekatere državne subvencije za vzdrževanje cerkvenih kulturnih spomenikov. Navzočnost duhovnika v bolnišnicah, zaporih in vojski je zagotovljeno. Cerkvam in verskim skupnostim Ustavni zakon zagotavlja uporabo določenih zavodov, ustanov in skladov za bogoslužje, pouk in dobrodelne namene. Katoliška cerkev ima položaj osebe javnega prava, posamezne ustanove po kanonskem pravu tudi položaj osebe javnega prava, posamezne ustanove po kanonskem pravu tudi položaj pravne osebe, če je tako predvideno. 78,1 odstotka prebivalstva se je izreklo za katoličane. Pripadnikom zakonsko nepriznanih veroizpovedi je zagotovljeno izpovedovanje vere v zasebnem življenju, če to ne nasprotuje veljavni zakonodaji in običajem. (Šturm, 2000)

V Avstriji so zakonsko priznane cerkve in verske skupnosti tiste, ki so bile priznane (ali bodo) po odredbi ministrstva za šolstvo in kulturo – po zakonu o zakonskem priznanju verskih skupnosti iz leta 1874, in tiste, ki so priznane neposredno po zakonu. Neposredno po zakonu so priznane Katoliška cerkev, Evangeličanska cerkev, Grška vzhodna cerkev in Izraelitska verska skupnost.

Zvezni zakon iz leta 1998 določa naslednje:

Pojmovanje verske (konfesionalne) skupnosti:

1. Verske skupnosti so v smislu tega zveznega zakona zakonsko nepriznana združenja pripadnikov določene veroizpovedi.

Pridobitev statusa pravne osebe za versko skupnost

1. Verske skupnosti pridobijo status pravne osebe v skladu s tem zveznim zakonom na podlagi vloge, naslovljene na zveznega ministra za šolstvo in kulturo, in sicer šest mesecev po prispetju vloge, če v tem roku ni bil vročen sklep o zavrnitvi statusa pravne osebe.
2. Zvezni minister za šolstvo in kulturo prispetje vlog v skladu s 1. odstavkom objavi v radnem listu, v prilogi "Wiener Zeitung".

3. O pridobitvi statusa pravne osebe se izda ugotovitvena odločba, ki v okviru splošnega opisa vsebuje ime verske skupnosti in njene organe, ki so pooblaščenici za zastopanje navzven.
4. Zvezni minister za šolstvo in kulturo z ugotovitveno odločbo po 3. odstavku poveže razpustitev društev, katerih cilj je razširjanje verskega nauka zadevne verske skupnosti.
5. Če se neka verska skupnost na novo oblikuje na podlagi razpustitve društva, ki služi v podporo zadevni verski skupnosti, se z davčnega vidika šteje, da se je zgodila le pravna zamenjava in da isti davčni zavezanec (pravni subjekt) še naprej obstaja.
6. Verske skupnosti, ki imajo status pravnih oseb, imajo po tem zveznem zakonu pravico, da se označujejo za "verske skupnosti, ki so vnešene v državno evidenco".

Vloga verske skupnosti za pridobitev statusa pravne osebe

1. Vlogo verske skupnosti za pridobitev statusa pravne osebe vložiti zastopnik verske skupnosti. Predložiti je treba potrdilo o verodostojnosti pooblastila za zastopanje. Navesti je treba tudi poštni naslov.
2. Vlogi se priložijo statuti in dopolnilna dokumentacija, iz katerih sta razvidni vsebina in praksa veroizpovedi.
3. Skupaj z vlogo se predloži dokazilo o tem, da verski skupnosti pripada najmanj 300 oseb s stalnim bivališčem v Avstriji, ki niso niti pripadniki verske skupnosti s statusom pravne osebe po tem zveznem zakonu, niti pripadniki katere druge zakonsko priznane cerkve ali verske družbe.
4. Društva, ki obstajajo na avstrijskem državnem ozemlju in katerih cilj je širjenje verskega nauka verske skupnosti, imajo v postopku status stranke; imenuje se jih na podlagi vloge.

Statut verske skupnosti

1. Statut mora vsebovati:
 1. ime verske skupnosti, ki mora biti takšno, da se lahko povezuje z naukom te verske skupnosti in da izključuje zamenjave z že obstoječimi verskimi skupnostmi, ki imajo status pravnih oseb, ter z zakonsko priznanimi cerkvami in verskimi družbami ali njihovimi ustanovami;
 2. opis verskega nauka, ki se mora razlikovati od nauka obstoječih verskih skupnosti po tem zveznem zakonu ter od nauka zakonsko priznanih cerkva in verskih družb;
 3. opis smotrov in ciljev verske skupnosti, ki izhajajo iz verskega nauka, kot tudi pravic in dolžnosti pripadnikov verskih skupnosti;
 4. določilo o začetku in prenehanju članstva, pri čemer mora biti prenehanje vsekakor zagotovljeno v skladu s 1. odstavkom;
 5. način imenovanja organov verske skupnosti, njihovo stvarno in krajevno področje delovanja, sedež in odgovornost za državno področje;
 6. podatke o zastopstvu verske skupnosti navzven;
 7. podatke o načinu pridobivanja sredstev, potrebnih za pokrivanje gmotnih potreb;

8. določila za morebitno prenehanje statusa pravne osebe, pri čemer je treba še posebej zagotoviti, da se terjatve zoper verske skupnosti izvajajo po predpisih in da se premoženja verske skupnosti ne uporablja za namene, ki niso v skladu s cilji, ki si jih je ta skupnost zastavila;
2. V statutu se lahko predvidi možnost, da tudi lokalne enote verske skupnosti pridobijo status pravnih oseb. V tem primeru mora statut vsebovati naslednje podatke o lokalnih enotah:
 1. lokalno področje delovanja te enote,
 2. lastne organe, ki so pooblaščen za zastopanje,
 3. določila o prenosu pravic v primeru razpustitve tega pravnega subjekta.

Dodatni pogoji za zakonsko priznavanje verskih skupnosti, RGBI. št. 68/1874²³, ki jih navaja zakon, so:

- verska skupnost mora obstajati najmanj 20 let, od tega najmanj 10 let kot verska konfesionalna skupnost s statusom pravne osebe v duhu tega zveznega zakona,
- število pripadnikov mora biti najmanj 2 osebi na tisoč prebivalcev Avstrije po zadnjem popisu,
- uporaba prihodkov in premoženja za verske namene (k čemur štejejo tudi neprofitni in dobrodelni nameni, ki so utemeljeni v verskih smotrih),
- pozitiven odnos do družbe in države,
- da ne obstaja moten, protizakoniti odnos do obstoječih, zakonsko priznanih cerkva in verskih družb ter drugih verskih skupnosti. (Šturm, 2000)

4.1.2.1 Verska simbolika v avstrijskih javnih šolah

Učencem v Avstriji je dovoljeno nošenje oblačil po lastni izbiri. Tudi muslimanske rute so v šolah dovoljene. Takšno stališče izhaja iz primera muslimanske učenke, ki ji je učiteljica med predavanjem z glave odstranila ruto z utemeljitvijo, da je ruta nevarna. Šola je z odlokom prepovedala nošenje rut, zaradi česar so učenkini starši šolo tožili zaradi diskriminacije. Po pritožbi staršev sta ministrstvo za šolstvo in šolski svet Zgornje Avstrije sklenila, da pravica do veroizpovedi pomeni, da lahko vsak izraža svoje versko prepričanje, torej lahko tudi muslimanke nosijo naglavne rute. (Kuhelj, 2004)

Deželni glavar avstrijske Koroške Jörg Haider je vztrajal pri zahtevi po prepovedi graditve mošej in minaretov, ki jo je prvič izrazil konec avgusta 2007. Kot je takrat zapisal v izjavi za javnost, naj bi cilj dosegli z zaostritvijo deželnih zakonov glede gradnje in načrtovanja občin. Zahtevo je deželni glavar med drugim utemeljil tako, da ne želijo "vojne kultur in radikalno islamističnih tendenc". 27. avgusta 2007 je pojasnil, da muslimanom ne želi onemogočati izražanja vere in da jim bodo seveda omogočali urejanje molilnic. Vendar pa ne morejo dovoliti postavitve mošej in minaretov, ki naj bi bili "vidna znamenja oblasti" v krščanski Evropi. Postavitev "vidnih znamenj oblasti", kot je označil minarete, naj bi onemogočili s spremembo ustreznih deželnih zakonov na avstrijskem Koroškem. Svoje zahteve je razširil še s pobudo za prepoved nošenja naglavnih rut "kot religioznega simbola". Ta prepoved naj bi

²³ Staatskirchenrecht-Rechtsquellen-Auszug, RGBI št. 68/1874

veljala, razen če se ruta nosi "iz folklornih razlogov", kot zgled je navedel zakonska določila o prepovedi prekrivanja obraza, kakršna veljajo na Nizozemskem. Ob tem je še napovedal, da bo njegovo Zavezništvo za prihodnost Avstrije predloge za zaostritev zakona o gradnji in načrtovanju občin z namenom, da se prepreči gradnja mošej in minaretov, vložilo na naslednji seji deželnega zbora avstrijske Koroške.

Haiderjeve zahteve v avstrijski javnosti niso sprožile večjih razprav, naklonjeni so jim bili samo v svobodnjaški stranki (FPÖ) ter v BZÖ. V tej so tudi napovedali, da bodo v avstrijskem parlamentu vložili resolucijo, s katero naj bi se avstrijski poslanci izrekli proti zidavi mošej in minaretov.

Obe omenjeni stranki sta se na parlamentu izrekli proti gradnji mošej in minaretov.

4.1.3 Nemčija

Nemčija pozna specifično obliko ločitev cerkve in države, ta ločitev je pozitivna in je zgrajena na medsebojnem sodelovanju, spoštovanju in upoštevanju. Razmerje med državami in verskimi skupnostmi določajo zvezna ustava iz leta 1949²⁴, ustave posameznih dežel ter konkordat in cerkvene pogodbe, sklenjene na zvezni in/ali deželni ravni. Ustava iz leta 1949 ugotavlja glede tega v 140. členu s posebno ustavno določbo nadaljnjo veljavnost Weimarske ustave iz leta 1919. Weimarska ustava je uveljavila, da ni državne cerkve, in je s tem potrdila nevtralnost države v smislu nepoistovetenja z določeno versko skupnostjo. Država je do verskih skupnosti nevtralna, enakopravna in strpna. Weimarska ustava omogoča verskim skupnostim, da pridobijo pravno sposobnost po pravilih civilnega ali javnega prava. (Šturm, 2000)

V Nemčiji posebnega zakona o verskih skupnostih ni. Za subjekte zasebnega prava se uporabljajo predpisi, ki veljajo za društva. Verske skupnosti lahko pridobijo pravno osebnost oziroma postanejo pravne osebe zasebnega prava po pravilih civilnega prava (Bürgerliches Gesetzbuch – Paragraph 21), in sicer kot nepridobitno društvo z vpisom v register društev pristojnega upravnega organa. (Šturm, 2000)

Javnopravni obstoj pa s posebnim aktom ugotovi ministrstvo za kulturo oz. verske zadeve posamezne zvezne dežele. Pogoji, ki jih je treba v tem pogledu izpolniti npr. na Bavarskem so, da skupnost na podlagi svojega statuta in števila članov jamči daljši obstoj (vsaj eno generacijo – 30 let) in da zajema določen odstotek prebivalstva (1 promil), ter da je ustrezno organizirana. Ob izpolnitvi predpisanih pogojev je vsaki verski skupnosti, ki je pravna oseba po civilnem pravu, zagotovljena možnost, da pridobi javnopravni status. (Šturm, 2000)

Nemčija ureja vprašanje pouka religije na podlagi enega ali več konkordatov. Verski pouk je obvezen šolski predmet, organiziran, plačan in pod vrhovnim nadzorom države, toda konfesionalno opredeljen (in deljen po veroizpovedih) ter glede vsebine in pravice poučevanja vezan na pristojnost posameznih cerkva. V večini nemških dežel lahko učenci namesto tega predmeta izberejo nekonfesionalni alternativni predmet (etika, norme in vrednote, filozofija), v deželi Bremen in mestu Berlin pa v javnih šolah ni konfesionalnega pouka religije. (Šturm, 2000)

²⁴ Ustava Nemčije iz leta 1949, določa razmerje med državami in verskimi skupnostimi

Katoliška in Evangeličanska cerkev ter njune ustanove so pravno priznane, omogočen je verouk v javnih šolah, navzočnost duhovnika v vojski, zaporih, bolnišnicah in drugih ustanovah. Država mora omogočiti verouk, če se nanj prijavi več kot 6 do 8 učencev. Država ceni karitativno dejavnost cerkve. Cerkev se do 80 % financira s cerkvenim davkom, ki ga za Cerkev pobira država, in sicer 8–9 % od dohodka. Cerkveni davek je v Nemčiji posledica zaseženega cerkvenega premoženja v 19. stoletju. Nemčija je leta 1998 začela razpravo o pojavu t. i. "suspektnih" kulturnih skupnosti, ki so za družbo nevarne. (Šturm, 2000)

V okviru nemške ustavnopravne ureditve so temeljne naslednje norme: temeljna pravica do svobode religije (Religionsfreiheit) in cel sklop ustavnih določb o religiozno pravni pariteti. (Šturm, 2000)

Svoboda religije, ki obsega individualno in kolektivno ali korporativno-institucionalno ureditev pravice, je temeljnega pomena in vsebuje svobodo vere, svobodo vesti in svobodo verske in svetovnonazorske opredelitve oz. nedotakljivost prepričanja, nemoteno izpovedovanje vere. (Šturm, 2000)

4.1.3.1 Pozitivna nevtralnost Nemčije in prepoved nošenja verskih simbolov za učitelje v nemških javnih šolah

V nemških javnih šolah učiteljice ne smejo nositi muslimanske rute. V primeru **Fereshta Ludin**²⁵ je nemško zvezno ustavno sodišče odločilo, da ima učiteljica pravico, da se sama odloči, kakšna oblačila bo nosila pri poučevanju (v konkretnem primeru muslimansko ruto), saj tega deželni zakon ni urejal. (Kuhelj, 2004)

Zakon prepoveduje, da bi učiteljice nosile muslimanske naglavne rute, medtem ko učiteljem dovoljuje nošenje krščanskih in judovskih verskih simbolov. Nemško ustavno sodišče je septembra 2003 razsodilo, da muslimanske učiteljice lahko nosijo muslimansko naglavno ruto v javnih šolah, če temu ne nasprotuje zakonodaja zvezne dežele. V Nemčiji v nasprotju s Francijo sicer razprava teče samo o nošenju muslimanske naglavne rute pri učiteljicah, ne pa tudi pri učenkah. Po razsodbi zveznega ustavnega sodišča sta Baden-Württemberg in Spodnja Saška sprejela zakon, ki učiteljicam prepoveduje muslimansko ruto v javnem šolstvu. V javnem sektorju pa je Hessen prepovedal nošenje verskih simbolov vsem zaposlenim, kar bodo storili tudi v Berlinu. Preostale zvezne dežele imajo glede tega vprašanja različna mnenja.

O vprašanju, ali so verski simboli, ki zgodovinsko in kulturno izvirajo iz krščanstva, danes še zmeraj zgolj verske narave ali pa so takšni simboli v današnji družbi pridobili širši kulturni in vrednostno-moralni pomen, je zvezno ustavno sodišče odločalo leta 1991 in 1995. V primerih križ v učilnici (I in II), ki sta sprožila vrsto nasprotujočih si odzivov, je sodišče presojalo ustavnost bavarskega predpisa o javnih osnovnošolskih institucijah, ki je med drugim določal, da mora v vsaki osnovnošolski učilnici javne šole na steni viseti razpelo. Zoper takšno določilo so se pritožili starši otrok, ki so menili, da je razpelo v učilnici verski pritisk na njihove otroke, zato so od šolskih oblasti zahtevali, da razpelo snamejo. Sodišče je odločilo, da je predpis, ki določa obveznost izpostavitve razpela v učilnicah, neustaven. Simbol križa vpliva na učence v religioznem smislu. Čeprav segajo korenine krščanstva globoko v nemško

²⁵ Sodba Nemškega zveznega sodišča. Fereshta Ludin, (2003), BverfGE 108,282

zgodovino in kulturo, simbol križa, ki je izraz krščanstva, ni samo kulturnozgodovinski, ampak predvsem verski in kot tak vpliva na otroke v učilnici. Pozitivno versko svobodo bi morali imeti vsi učenci in ne samo prevladujoča katoliška večina. Bavarska zakonodaja je z uvedbo obligatorne izpostavitve križa presegla meje diskrecijske pravice, ki jo imajo zvezne dežele v zadevah osnovnošolskega izobraževanja. Ustavno sodišče je zato odločilo, da križi v učilnicah niso skladni z načeloma pluralizma prepričanja in veroizpovedi ter verske strpnosti, ki sta zapisana v nemški ustavi. (Kuhelj, 2004)

Nemški odločitvi v zvezi z verskimi simboli (**Fereshta Ludin in križ v učilnici**) nista usklajeni, saj različno posegata v svobodo veroizpovedi. Pri prvi odločitvi o verskih simbolih v učilnici je zvezno ustavno sodišče prepoved izpostavitve verskih simbolov utemeljilo s stališča ločitve cerkve od države in z načelom enakopravnosti veroizpovedi, v novejšem primeru muslimanske rute pa je isto sodišče zaradi pomanjkanja zakonodaje, ki bi urejala nošenje verskih simbolov, dopustilo nošenje muslimanskih rut v javnih šolah. Ustavno sodišče je poudarilo, naj se dežela Baden-Württemberg sama odloči, ali bo prepovedala nošenje verskih simbolov v šolah ali ne. Jasno pa je, da so v sedanjih političnih razmerah dežele v resnični "skušnjavi", da bi prepovedale vse, kar je povezano z muslimani in islamom. (Kuhelj, 2004)

Primer **Fereshta Ludin** je pomemben predvsem z vidika novih podobnih primerov, v katerih bo muslimansko ruto učiteljice zamenjala obleka katoliške redovnice. Si bo sodišče upalo odločiti, da lahko države prepovedo katoliškim redovnicam nošenje redovniškega oblačila, ki izraža pripadnost katoliški cerkvi ali kateremu izmed njenih redov? Si bo sodišče upalo podvomiti, da religiozno oblačilo redovnice zaradi verske simbolike ni primerno za poučevanje v nemških šolah? Odgovora na to vprašanje za zdaj ne vemo, zatrdimo pa lahko, da je nemška družba vsekakor bolj naklonjena katoliški cerkvi kot islamu. (Kuhelj, 2004)

Pred časom smo doživeli izredno kontroverzno razpravo glede mej svobodnega izražanja lastne veroizpovedi: tako imenovano razpravo o naglavni ruti. Seveda smejo državljani sekularne države tudi z oblačili pokazati, kateri veroizpovedi pripadajo, če to želijo. Sekularna država pa mora glede na veljavno šoloobveznost tudi zagotoviti šolo, prosto vseh verskih primesi, in sem sodi zagotovilo, da je religija tako ali drugače ponujena kot učni predmet, ne sme pa se pojaviti versko vplivanje. Zato so nekateri menili, da učiteljice islamske vere ne smejo nositi oblačil, ki bi to ofenzivno demonstrirala. Takšna prepoved, se glasi protiargument, krši pravice svobodnega izražanja vere in diskriminira verne muslimane, saj tistim, ki čutijo, da morajo nositi določena oblačila, s tem onemogoča opravljanje določenih poklicev.

4.1.4 Italija

Odnos ureja konkordat s Svetim sedežem iz leta 1929, ki je bil temeljito prenovljen leta 1984²⁶. Verouk v osnovnih šolah poteka dve uri na teden, v višjih šolah eno uro. V javnih šolah imajo le fakultativen konfesionalen pouk katoliške religije, za katerega je v glavnem pristojna cerkev, brez alternativnega predmeta, ki bi ga morali vpisati tisti učenci, ki ne izberejo pouka katoliške religije. Alternativa temu predmetu je torej prostost. (Spinelli, 113–337)

²⁶ Konkordat s Svetim sedežem iz leta 1984

Učne knjige določi škofovska konferenca in pristojnemu ministru predlaga učitelje verouka. 90 % učencev obiskuje verouk v javnih šolah. Država plača vse stroške za katoliško versko vzgojo v šolah. Druge cerkve, ki imajo sklenjen dogovor z državo, lahko na svoje stroške organizirajo verski pouk v šolah, verske skupnosti, ki nimajo sklenjenega dogovora, pa do tega niso upravičene. Od leta 1990 verniki financirajo verske dejavnosti, tako da cerkvi oz. verski skupnosti, humanitarni ali socialni ustanovi nakažejo 0,8 % svojega osebnega dohodka, kar se upošteva kot olajšava pri davčni napovedi. Duhovna oskrba je omogočena v zaporih, vojski, policiji in v bolnišnicah. (Spinelli, 113–337)

Ustava Italije²⁷ opredeljuje, da sta država in Katoliška cerkev, vsaka v svoji oblasti, neodvisni in suvereni. Njuni odnosi so urejeni z Lateranskim sporazumom, pri čemer spremembe sporazuma, sprejete od obeh strani, ne zahtevajo ustavnorevidijskega postopka. Lateranski sporazumi iz leta 1929 so bili leta 1984 zamenjani s tako imenovanim dogovorom "di Villa Madama". Od takrat je položaj katoliške cerkve v Italiji vsebinsko spremenjen (manj sodelovanja cerkve v javnem življenju). (Ustava RI, 7. člen)

8. člen ustave zagotavlja, da so vse vere (religije) pred zakonom enako svobodne. Vere, ki niso katoliške, se imajo pravico organizirati po pravilih, ki jih določi vlada, pod pogojem, da niso v nasprotju z italijanskim pravnim redom. (Ustava RI, 8. člen)

4.1.4.1 Verski simboli – katoliški križi

Tudi v Italiji je problematika verskih simbolov – katoliških križev v učilnicah, sodnih dvoranh in drugih javnih stavbah – pritegnila pozornost javnosti in postala predmet številnih sodnih razprav. Leta 2003 je italijanski parlament obravnaval predlog zakona, ki naj bi uvedel obvezno izpostavitve križa v učilnicah javnih šol. Istega leta je pritožbeno sodišče v Peskari razveljavilo sodno odločbo, s katero je nižje sodišče odredilo odstranitev križa iz učilnice v javni šoli. S tem je tudi zavrnilo argument tožeče stranke, očeta učenke in vodje majhne muslimanske skupnosti v Italiji, da pomeni križ v učilnici diskriminacijo otrok, ki niso katoliki. Predsednik Ciampi je zavrnitev prepovedi križa v učilnicah podprl z navedbo, da je križ simbol nacionalne identitete, ki ga povečujejo številni politiki in intelektualci, in ne samo verski simbol. (Kuhelj, 2004)

Ženska muslimanska pokrivala, ki zakrivajo obraz, so razvnela strasti v Italiji, kjer je prefekt mesta Treviso muslimankam dovolil nošenje burk ali feredž na delovnih mestih in drugih javnih mestih. To je izzvalo hude polemike in pravne razprave, saj v Italiji velja zakon, po katerem morajo imeti ljudje zaradi prepoznavanja odkrit obraz. Časnik Corriere della Sera je zapisal, da gre za "popuščanje islamski veri in za samomor zahodne civilizacije". Prefekt Trevisa se je skliceval na odlok iz decembra 2004, ki uzakonja nošenje feredže "kot zunanjega, tipično verskega simbola". Pri tem je zanimivo, da je na SZ Italije na oblasti desničarska Severna liga, ki nasprotuje kakršnim koli poskusom "islamizacije" italijanske družbe. Tudi zdajšnji župan Trevisa Giancarlo Gentilini je član Severne lige, pred tremi leti pa je mestni policiji ukazal, naj aretira vse ženske, ki nosijo feredžo. To vprašanje je razdelilo tudi vlado levega centra predsednika vlade Romana Prodiya. Ta je namreč menil, da je treba

²⁷ Ustava Italije, glej 7. in 8. člen

na javnih krajih človekov obraz prepoznati, minister za notranje zadeve Giuliano Amato pa je izjavil, da je "tančica žalitev dostojanstva žensk".

Italija ne prepoveduje nošenja tančice, vendar je imela v preteklosti prepoved zakrivanja obraza v javnosti kot del protiterorističnih ukrepov. Nekateri italijanski politiki so že začeli pozivati k obnovitvi prepovedi zakrivanja obraza.

4.2 NAČELO NEVTRALNOSTI IN NAČELO NEOPREDELITVE (VERSKI POUK V ŠOLAH)

Treba je izpostaviti, da je uresničevanje verske svobode zahtevna problematika, ki se izraža v previdnem pristopu zakonodajalcev, saj je bolj kot na drugih področjih treba upoštevati tudi zgodovinsko ozadje in tradicijo. Seveda v duhu človekovih pravic in svobode veroizpovedi v Evropi ni nobene verske države, ki bi prepovedovala obstoj in delovanje drugih religij, hkrati pa se tudi nobena država ne opredeljuje kot ateistična. Albanska ustava iz leta 1976²⁸ je na primer določala razvoj ateistične propagande za širjenje znanstvene in materialistične ideologije med državljani.

Vse moderne demokratične države temeljijo na načelu nevtralnosti in načelu neopredelitve. V bistvu je nevtralnost že sinonim za neopredeljenost in je očiten rezultat raznovrstnosti (pluralnosti) številnih ideologij in religij. (Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 70)

Vendar to ne pomeni nujno, da je ekvivalent neopredeljenosti države do religije kot socialnega fenomena. V tem kontekstu se v zadnjem obdobju v Franciji to razmerje opredeljuje kot "laicite positive". (La jurisprudence constitutionnelle en matiere de liberté cofessionnelle et le régime juridique des cultes et de la liberté confessionnelle en France (par Brigitte Gaudemet-Basdevant), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 283)

Prvič, nevtralnost pomeni nepristranskost države do različnih ver in ideologij, hkrati pa tudi red spoštovanja načela svobode in enakopravnosti. Neopredelitev države je treba razumeti tudi kot jamstvo svobode veroizpovedi in avtonomije cerkva in verskih skupnosti. V tem smislu je nevtralnost razumljena kot posledica ločitve cerkve (oz. verskih skupnosti) in države. Vendar pa nevtralnost ne sme izbrisati kulturne tradicije neke družbe.

Posebno zahtevno nalogo za nevtralnost države pomeni vprašanje verske vzgoje oziroma verskega pouka v izobraževalnih ustanovah. V skladu z zahtevo po svobodni demokratični družbi država ne more posedovati verske resnice – zlasti tega ne sme početi v imenu sekularizacije ali razsvetljenstva kot (prikrita) državna promocija materialističnega svetovnega nazora oziroma ateizma –, ampak mora biti odprta za vse vrste verskih in neverskih idej in prepričanj. S svojo odgovornostjo, ki jo deli s starši, za oblikovanje

²⁸ Ustava Albanije iz leta 1976, je napr.določala razvoj ateistične propagande za širjenje znanstvene in materialistične ideologije med državljani

osebnosti mladega človeka se država ne more izmakniti niti svojemu delu odgovornosti za religiozno plat te osebnosti. Popolno potiskanje religije na stranski tir, ob pretirano zgodnjih ali poznih urah ali le ob nedeljah bi pomenilo versko diskriminacijo. Posledično bi tako ravnanje pomenilo zanikanje nevtralnosti države. In še več kot le to: zanikanje religioznega pomeni tudi neuspeh pri oblikovanju celostne osebnosti mladega človeka. (Robbers, 2002, str. 10)

Zagotavljanje verskega pouka kot temeljne pravice izhaja tudi iz Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki določa, da mora država spoštovati svetovnonazorsko prepričanje staršev. Ne nazadnje je ena od pomembnih posledic zakonskega priznanja verskih skupnosti to, da se sme verski pouk izvajati v javnih šolah. (Schwarz, 2002, str. 23)

Evropsko sodišče za človekove pravice je odločilo, da verski pouk v javni šoli ni v nasprotju z 2. členom Protokola k Evropski konvenciji o človekovih pravicah, če je dana možnost, da otroci tega pouka zaradi verskih ali filozofskih prepričanj staršev ne obiskujejo (**primer Angeleni proti Švedski, DR 51, 41 (46)**).²⁹

Rešitev zgornjega vprašanja sodobna evropska ustavnopravna doktrina vidi v modelu, v katerem država organizira možnosti za verski pouk v okviru javnih šol, vendar učne vsebine tega pouka prepusti relevantnim verskim skupnostim. One odločajo o kurikulumu in s tem o verski resnici. Država to omogoča, verske skupnosti pa oblikujejo način in vsebino. Država je obvezana le v tem, da stori vse potrebno za ustrežno zagotovljen verski pouk v javnih šolah ter da hkrati jamči, da nihče ni prisiljen k udeležbi proti svoji volji. Ko so enkrat ti pogoji izpolnjeni, je načelo sodelovanja med državo in verskimi skupnostmi natančen izraz ločitve države in cerkve. (Schwarz, 2002, str. 23)

Tudi kurikulum (učni program) Evropske šole za otroke evrokratov, ustanovljene leta 1953 na pobudo uslužbencev Evropske skupnosti za premog in jeklo s podporo institucij Skupnosti in luksemburške vlade, upošteva verski element. Kurikulum je plod sodelovanja številnih evropskih vlad in temelji na potrebah otrok različnih narodnosti, ki govorijo različne jezike.

Eno od načel šole in njenega učnega programa je tudi, da šola in učitelji spoštujejo vest in prepričanje posameznikov. Versko izobraževanje (religious education) ali izobraževanje o nekonfesionalni etiki (education in non-confessional ethics) sta sestavni del učnega programa. Vsak učenec lahko izbira, ali bo sledil verouku ali etiki, vendar mora enega od obeh predmetov obvezno izbrati. Z drugimi besedami, verouk in etika sta obvezna izbirna predmeta v vseh razredih oz. letnikih šole. Šola ima osem razredov osnovne šole in štiri razrede srednje šole. V prvih letnikih osnovne in srednje šole predmet obsega dve uri na teden, v višjih razredih pa po eno uro na teden.

V evropskih državah obstajajo različne oblike sodelovanja med državo in verskimi skupnostmi na splošni in konkretni ravni. V poročilu konference evropskih ustavnih sodišč je konkretno izpostavljen prav pomen pravilnega razumevanja načela ločitve med državo in cerkvijo oz. verskimi skupnostmi v postkomunističnih državah, saj ima to negativen predznak. Načelo ločitve pomeni določeno stopnjo avtonomije, ne sme pa biti razumljeno kot sovražen odnos države do vere. Zato je v luči pravnih sistemov večine evropskih držav načelo razumljeno ne le kot priznavanje, ampak kot predvidevanje določene stopnje sodelovanja med državo in cerkvijo in verskimi skupnostmi. (ibidem, str. 70–71)

²⁹ Sodba sodišča človekovih pravic Strasbourg. Angeleni proti Švedski, DR51,41 (46) app.10491/1983

Ustava³⁰ ne prepoveduje določene oblike sodelovanja med državo in verskimi skupnostmi, ampak kaže na to, da je mogoče opredeliti dolžnost države na tem področju. Ne glede na samo besedilo ustav in na jezik, uporabljen v odločbah ustavnih sodišč, nikjer ni več mogoče najti "zidu ločitve" med državo in verskimi skupnostmi. Kot najbolj tipičen ustavni model lahko glede na pravne določbe, veljavne v evropskih državah, opredelimo model sodelovanja in celo določene podpore. (Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 72)

Prav za ta model je značilna načelna ločitev med državo in cerkvijo oz. verskimi skupnostmi.

4.3 VERSKE VREDNOTE IN NJIHOVO VARSTVO V SODNI PRAKSI USTAVNIH SODIŠČ – IZBRANI PRIMERI

4.3.1 Svoboda vesti in ugovor vesti

Svoboda vesti varuje posameznika pri svobodni izbiri njegovih (verskih, moralnih, filozofskih in drugih) svetovnih in življenjskih nazorov. Svoboda je varovana s pravico sklicevanja na klavzulo in pravico zavrniti dejanje, ki nasprotuje posameznikovi vesti. Kot je poudarilo italijansko ustavno sodišče: človekove pravice dejansko ne morejo biti zaščitene brez varstva posameznikove vesti, saj svoboda vesti odseva človekovo dostojanstvo. V teoriji se lahko ugovor vesti nanaša na različne situacije, v praksi pa se predvsem uporablja v primeru služenja vojaškega roka in pri določenih medicinskih posegih, konkretno pri izvajanju abortusa. (The Freedom of Conscience and Freedom of Beliefs in the Constitutional Jurisprudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report (by Wieslaw Johann – Biruta Lewaszkiwicz-Petrykowska), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 53)

Svoboda vesti je lahko omejena samo zaradi izjemnih okoliščin. V večini evropskih držav je zdravnikom zagotovljena pravica, da zavrnejo opravljanje splava, zdravstvenemu osebju pa je zagotovljena pravica, da zavrnejo pomoč pri opravljanju splava, na podlagi konkretnega ugovora vesti (Belgija, Španija, Portugalska, Slovenija, Poljska, Francija in Avstrija). Pogosto je zdravnik o tem dolžan obvestiti zaposlovalca (Slovenija) in obvestiti pacientko, kje lahko najde pomoč (Belgija). Poljsko ustavno sodišče³¹ je pripoznalo, da so deontološki in etični principi poljskih zdravnikov/zdravnic, ki *inter alia* vključujejo pravico zdravnika, da zavrne izvajanje splava, ki je po njegovih/njenih normah škodljiv in neetičen, bili inkorporirani v veljavni pravni sistem in ustvarjajo obvezne norme obnašanja zdravnikov/zdravnic. Glede na pravno naravo teh norm je poljsko ustavno sodišče povedalo, da so deontološke norme zbirka etičnih norm, ki so neodvisne od prava, a so kljub temu lahko inkorporirane v veljavni pravni sistem, niso pa predmet jurisprudence ustavnega sodišča. (The Freedom of

³⁰ Ustava Republike Poljske ne prepoveduje sodelovanja med državo in verskimi skupnostmi, temveč kaže na to, da je mogoče opredeliti dolžnost države tudi na tem področju.

³¹ Ustavno sodišče Poljske

Conscience and Freedom of Beliefs in the Constitutional Jurisprudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report (by Wieslaw Johann – Biruta Lewaszkiwicz-Petrykowska), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 53)

Možnost ugovora vesti pri služenju vojaškega roka zaradi verskih pogledov je za posameznika velikega pomena. Splošno sprejeta rešitev, ki varuje konflikte vesti in civilnih dolžnosti, je civilno služenje vojaškega roka. Ta institut lahko najdemo povsod, razlike so le v kriterijih, na katerih temelji, in v času trajanja. Navadno je daljši kot obvezno služenje vojaškega roka. Navadno je civilno služenje opredeljeno v posebnem zakonu. Ustavno sodišče Republike Slovenije (U-I-48/94)³² je odločilo, da je sklicevanje na ugovor vesti časovno neomejeno, zato ga je mogoče uporabiti pred vpoklicem, pa tudi po njem. (The Freedom of Conscience and Freedom of Beliefs in the Constitutional Jurisprudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report (by Wieslaw Johann – Biruta Lewaszkiwicz-Petrykowska), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 53)

Svoboda vesti je tesno povezana tudi s prisego oz. zaobljubo, ki se nanaša na določene državne funkcije ali na pričanje na sodišču. V evropski tradiciji besedilo prisege vsebuje "Ivocatio Dei". Problem je dvojen. Po eni strani utegne biti taka prisega v nasprotju z vestjo tistega, ki ne veruje, ali z vestjo vernika, ki mu vera prepoveduje takšna dejanja. Na drugi strani ima taka izjava na vernika velik vpliv. Ta problem, ki je viden v državah, ki so izkusile obdobje militantnega ateizma, in v postkomunističnih državah, navaja Splošno poročilo o svobodi religije v sodbah ustavnih sodišč. (Prav tam, str. 55)

Stališča različnih držav glede prisege na sodišču so v zadnjem obdobju zelo napredovala. Italijansko ustavno sodišče priznava, da v ustavnem redu pluralne narave država ne sme zahtevati prisege verske narave, niti je ne sme izključiti. Mogoče je izbirati med besedilom, ki se nanaša na odgovornost pred bogom, in besedilom, ki se sklicuje na odgovornost pred ljudmi. Oba sistema vključujeta edini sistem vrednot, ki izključuje vse druge sisteme. Nemško ustavno sodišče je ugotovilo, da sta oba pogleda varovana. (Sodbi Nemškega ustavnega sodišča (BeverGE 33, 23 (28 FF); (BeverGE 73, 69 (75 f)).

Sklicevanje na boga v Švici in uporaba besede "obljubim" je splošna praksa, kljub temu da lahko posameznik priseže brez sklicevanja na boga, z dvigom roke. V Liechtensteinu je prisega bogu načelno obvezna. Prisega na sodišču je verske narave in je različna glede na različne vere, mogoče pa je priseči tudi brez prisege bogu. Enako kot za besedilo prisege na sodišču velja za prisege različnih državnih uslužbencev oz. funkcionarjev. Nekatere države določajo zaključne besede "so help me God" kot obzirnost in preudarnost tistega, ki daje prisego (Litva, Poljska, Romunija, Madžarska, ZDA). (The Freedom of Conscience and Freedom of Beliefs in the Constitutional Jurisprudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report (by Wieslaw Johann – Biruta Lewaszkiwicz-Petrykowska), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 55)

³² Odločba ustavnega sodišča RS (U-I-48/94)

Temeljni sestavni del svobode veroizpovedi, kot je določena v 9. členu EKČP, je svoboda javnega izražanja svoje vere, saj v bistvu prav javno izražanje vere omogoča posameznikom, da živijo svoje versko življenje po lastni izbiri. Vendar ima hkrati država v to javno izražanje vere pravico poseči do določene mere. Posameznik ima svobodo, da sam ali skupaj z drugimi ter zasebno ali javno izraža svojo vero ali prepričanje v bogoslužju, pouku, praksi ali verskih obredih.

Manifestacija prepričanja ni vselej zavarovana s 1. odstavkom 9. člena Konvencije, denimo, ko sporno dejanje ni manifestacija samega prepričanja, ampak je prepričanje le motiv za dejanje oz. je nanj le vplivalo. V zadevi **Arrowsmith proti Združenemu kraljestvu (1978)**³³, 3 EHRR 218, para 42, je pritožnica kot znana mirovnica razdeljevala vojakom letake, s katerimi jih je odvrčala od sprejema vojaške dolžnosti na Severnem Irskem in jih spodbujala, naj postanejo oporočniki vesti. Komisija je potrdila, da sodi pacifizem kot prepričanje v področje po 9. členu, vendar je dodala, da razdeljevanje letakov kot dejanje ni manifestacija samega prepričanja. Pritožnica bi se morala sklicevati na 10. člen, vendar pa je Komisija ob uporabi 2. odstavka 9. člena določila, da je bil poseg države legitimen, ker je v interesu državne varnosti in preprečevanja nereda. Evropsko sodišče šteje človeške vrednote, ki jih varuje 9. člen, za temeljne v demokratični družbi. V prvi vrsti je varovana njihova religiozna razsežnost, ki je bistvenega pomena za življenje vernikov in njihovo pojmovanje življenja, hkrati pa je dragoceno poroštvo svobode ateističnih, agnosticističnih ali skepticističnih prepričanj. Komisija je razdeljevanje letakov opredelila kot način izražanja prepričanja v praksi. (Kuhelj, 2004, str. 161–162)

Varovan je tudi negativni vidik svobode vere. To pomeni, da nihče ne sme biti neposredno prisiljen v izvrševanje verskih aktivnosti kot v primeru **Darby proti Švedski (1990)**³⁴, v katerem je sodišče posredno zavarovalo tožnikovo svobodo veroizpovedi. Tožnik je trdil, da dolžnost plačevati davke švedski Cerkvi, ki ji sam ne pripada, posega v njegovo svobodo veroizpovedi. Ker na Švedskem ni imel stalnega bivališča, ni bil oproščen plačila nekaterih davkov, ki so ga uživali le prebivalci Švedske. Potem ko je komisija sicer ugotovila, da naj bi država kršila tako 9. člen kot tudi 14. člen v povezavi z 9. členom, pa je sodišče menilo, da je bistvo primera v diskriminaciji glede plačila davkov, in je zato razsodilo, da gre za kršitev 14. člena v povezavi s 1. členom 1. Protokola, ki zagotavlja pravico do lastnine. (Šturm et al., 2002, str. 450)

Ravno tako je ESČP v zadevi **Buscarini in drugi proti San Marinu, (1999)**³⁵ 30 EHRR 208, odločil, da je prisega Svetemu pismu, ki jo je država zahtevala od novoizvoljenih članov parlamenta, enakovredna prisegi zvestobe določeni veroizpovedi in je zato v nasprotju z 9. členom EKČP. (Kuhelj, 2004, str. 168–169)

ESČP je ravno tako zavrnil očitek kršitve 9. člena v zadevi **Kalaç proti Turčiji (1997)**³⁶, v ozadju katerega je bila senca fundamentalizma in vojaških muslimanskih skupin v državi. Pritožnik, turški vojaški sodnik, je bil prisiljen v zgodnjo upokojitev skupaj z drugimi uradniki

³³ Evropsko sodišče za človekove pravice – odločitev. Arrowsmith proti Združenemu kraljestvu, (1978), 3 EHRR 218

³⁴ Sodba Evropskega sodišča za človekove pravice. Darby proti Švedski, (1990), 17 EHRR 177,233

³⁵ Sodba Evropskega sodišča za človekove pravice. Buscarini in drugi proti San Marinu, (1999) 30 EHRR 208 (app. 24645/1997),

³⁶ Sodba Evropskega sodišča za človekovega pravice. Kalaç proti Turčiji, (1996), 61 EHRR 680,870

zaradi nediscipline in nemoralnega vedenja. Pred Evropskim sodiščem za človekove pravice se je Kalač zagovarjal, da je njegova obvezna upokojitev temeljila izključno na njegovem verskem prepričanju in prakticiranju njegove vere. Sodišče je odločilo, da mora uradnik oz. oficir spoštovati vojaško disciplino, in je ugotovilo, da je veljavna zakonodaja v konkretnem primeru omogočala oblike prakticiranja islama. Sodišče je potrdilo mnenje turških oblasti, da je njegovo ravnanje nasprotovalo vojaški disciplini in je posegalo v načelo ločenosti države in verskih skupnosti. Po večinskem stališču ESČP tudi niso sporni disciplinski ukrepi, določeni za odsotnost srednješolca z uradne prireditve ob državnem prazniku. Dokler se taki ukrepi uporabljajo na splošno in nevtralnno, naj ne bi bilo bistveno zatiranje pritožnice in njenih staršev, da je navzočnost vojaških predstavnikov na prireditvi v nasprotju z njihovim religioznim prepričanjem. Sodnika Vilhjamson in Jambrek, ki sta dala odklonilno ločeno mnenje, sta sporni obveznosti odrekla nevtralnno. Sodišče bi moralo izhajati s stališča pritožnikov, razen če bi bilo očitno neutemeljeno in nerazumno, kot je to storilo v primerih **Efstratiou proti Grčiji in Valsamis proti Grčiji (1996)**³⁷. (Šturm et al., 2002, str. 451–452)

4.3.2 Prepoved diskriminacije in varstvo verskih čustev

Diskriminacija je običajno razumljena široko in zajema poleg obnašanja, ki žali dostojanstvo človeka zaradi verskega prepričanja, tudi kakršnokoli drugo obravnavanje ali dejanje, ki povzroča slabše obravnavanje posameznika zaradi njegovih verskih pogledov, dejanj, in nenaklonjenost ali pomanjkanje strpnosti in spoštovanja do drugačnih pogledov. Prepoved diskriminacije ni naslovljena le na državne avtoritete, ampak tudi na vsakega državljan in pravne osebe v odnosu do drugih ljudi. Švicarsko federalno sodišče, denimo, je kaznovalo osebo, ki je po elektronski pošti poslala besedilo širokemu krogu naslovnikov in v njem pozivala k sovraštvu in diskriminaciji ljudi in skupin zaradi njihovega verskega prepričanja. V Sloveniji Kazenski zakonik podobno opredeljuje verski delikt in kaznivo dejanje zburjanja (izzivanja ali razpihovanja) verskega sovraštva, razdora ali nestrpnosti, za kršitev, sramotitev, poškodbo ali oskrnitev spomenikov, spominskih znamenj ali grobov. Kaznivo dejanje pomeni tudi oviranje ali preprečevanje verskih obredov (300. člen Kazenskega zakonika RS). (Šturm et al., 2002)

Verski prostori, med njimi cerkve, kapele in pokopališča, so varovani pred omalovaževanjem in kršitvami v vseh državah, ki so oddale poročilo za XI. Konferenco evropskih ustavnih sodišč maja 1999 v Varšavi. Pravno so zaščiteni kot verski objekti in včasih kot kulturni spomeniki. Zato je mogoče prepovedati uporabo sakralnih stavb za namene, ki niso povezani z vero. Uporaba bogoslužnih simbolov v javnosti je urejena zelo različno in je najpogosteje vezana na tradicijo. Zakonsko je prepovedana v Franciji, dovoljena je le njihova uporaba na grobovih in pokopališčih. Na javnih krajih v katoliških kantonih v Švici so pogosti in ne povzročajo nobenih konfliktov. V Avstriji je sprejeto stališče, da pomeni križ poleg verskega simbola tudi element splošne kulture in identitete kot znamenje strpnosti, miru in zahodne krščanske kulture. (Šturm et al., 2002)

³⁷ Sodba Evropskega sodišča za človekove pravice. Efstratiou proti Grčiji, (1996), 77 EHRR 696,888 in Valsamis proti Grčiji, (1996) 24 EHRR 294

Od države do države je različna tudi uporaba verskih (in bogoslužnih) simbolov v državnih uradih, na sodiščih in v šolah. Simboli različnih religij lahko sobivajo v odprtem javnem prostoru in v "multireligiozni" družbi in naj ne bi motili ljudi. Drugače je v šolah, uradih in na sodiščih. Razobešanje verskih simbolov v uradih, šolah in na sodiščih je prepovedano v Bolgariji, Franciji, Makedoniji, Nemčiji in na Češkem. Sodba nemškega ustavnega sodišča iz leta 1973 (Bvert GE, 366 (375 f) določa, da je nedopustno obesiti križ v sodno dvorano, ker sili vernike drugih verstev, da vodijo pravno razpravo "pod križem" v nasprotju s svojim nazorskim pogledom in da so strpni do konkretne verske identifikacije na popolnoma sekularnem prostoru. V Švici je glede na odločbo federalnega sodišča prepovedano obešati križ v osnovnih šolah, odločba pa se ne nanaša na sodišča oz. sodno dvorano. V Belorusiji so vsi verski simboli prepovedani v šolah in uradih. V Belgiji so bili v sodnih dvoranah še do nedavnega obešeni križi. Tudi na Portugalskem so v javnih šolah prepovedani verski simboli. V Avstriji je obvezno obesiti križe (razpelo) v šolah in vrtcih, v katerih je večina učencev kristjanov. V Romuniji glede omenjenega vprašanja ni omejitev. Poseben položaj najdemo v Litvi, kjer ima grb predsednika Litve in več mest verski simbol. (The Freedom of Conscience and Freedom of Beliefs in the Constitutional Jurisprudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report (by Wieslaw Johann – Biruta Lewaszkievichz-Petrykowska), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 56)

Slovenska zakonodaja o omenjenem vprašanju ne govori in o tej problematiki še ni nobene sodne odločbe.

Vprašanje je uporaba verskih simbolov v nasprotju z njihovim namenom, na primer za komercialen ali političen namen. Portugalsko ustavno sodišče se je srečalo z uporabo verskih simbolov za politične namene. Glede na 3. odstavek 51. člena portugalske ustave se imena ali simboli, ki se nanašajo na določeno religijo ali cerkve, ki bi utegnili biti napačno uporabljeni za narodne ali verske simbole, ne smejo uporabljati za politične namene, niti jih ne smejo uporabljati politične stranke (sodba portugalskega ustavnega sodišča). Sodišče je v omenjeni sodbi zavrnilo registracijo politične stranke z imenom "Parti-social-chretien", katere simbol je bila bela riba na modri podlagi. Sodišče je odločilo, da, čeprav riba v modernem času ni več "le symbole par excellence du christianisme", je ta simbol mogoče razumeti kot verski. (The Freedom of Conscience and Freedom of Beliefs in the Constitutional Jurisprudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report (by Wieslaw Johann – Biruta Lewaszkievichz-Petrykowska), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 56)

V Avstriji se zavrne registracijo tržne znamke, če je očitna povezava z neko religijo oz. če so ogrožena verska čustva. Avstrijsko poročilo ustavnega sodišča (Konferenz der Verfassungsgerichte 1999; Länderberich Österreich; Die Rechtslage auf dem Gebiet der Glaubensfreiheit (Gabriele Kucsko-Stadlmayer), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 110) omenja zavrnitev registracije piva z imenom "12 apostolov" in tobaka "Fatima", reprodukcije barv papeške zastave za cigarete in "Pfaffenkreuz" za vino in opojne pijače. (The freedom of Conscience and Freedom of Beliefs in the Constitutional Jurisprudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report (by Wieslaw

Johann – Biruta Lewaszkiewicz- Petrykowska), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 58)

4.3.3 Omejitve javnega izražanja vere

V primerih, ko je država želela omejiti svobodo veroizpovedi, je sodišče izoblikovalo dva osrednja vidika pravice javnega izražanja vere. Prvi je poučevanje v izjemnem primeru, ko želi ena oseba drugo spreobrniti. Drugi vidik se nanaša na bogoslužje in obrede. V primeru **Kokkinakis proti Grčiji (1993)**³⁸ je bil pritožnik Jehova priča, aretiran, ko se je pogovarjal z ženo pevca Grške ortodoksne cerkve pri njej doma. Aretiran je bil po veljavnem zakonu iz leta 1938, po katerem je spreobračanje (prozelitizem) kaznivo dejanje. Primer ima velik pomen, saj je Grčija država s prevladujočo ortodoksno vero, ki ima poseben odnos z državo. Za svoje dejanje sta bila obsojena po grškem kazenskem zakoniku, ki je določal, da je prozelitizem kaznivo dejanje. Zoper to razsodbo pa sta se pritožila na pritožbeno sodišče, ki je kazen zgolj zmanjšalo, ni pa upoštevalo, da gre za izražanje vere. Evropsko sodišče se pri obravnavi primera ni spuščalo v reševanje vprašanja, ali je takšno izražanje vere oblika "pouka", temveč je samo poudarilo stališče, da svoboda izražanja vere obsega tudi pravico, da posameznik lahko poskusi spreobrniti tudi svojega soseda. (Kuhelj, 2004, str. 163)

Primer **Monousakis proti Grčiji (1996)**³⁹ prav tako zadeva obsodbo Jehovih prič v Grčiji. Sodišče je izreklo, da je medtem, ko sam zakon dovoljuje daljnosežno vmešanje političnih, upravnih in cerkvenih oblasti glede izvrševanja svobode veroizpovedi, grško vrhovno upravno sodišče razlagalo pogoje za dodelitev dovoljenja za odprtje prostora za bogoslužje na način, naklonjen svobodi veroizpovedi. Oblasti so izkoristile možnosti, ki jim jih je podeljeval zakon, za uveljavitev ozkih, celo nemogočih pogojev za izvrševanje verskega prepričanja določenih neortodoksnih gibanj. Upoštevač očitno neprimerno naravo vmešavanja oblasti, je sodišče zaključilo, da se vlada v tem primeru ne sme sklicevati na prosilčevo nezmožnost zadostiti formalnim pogojem, da bi opravičilo njihovo prepričanje. (Kuhelj, 2004, str. 180–181)

V zvezi s prozelitizmom je zanimiv tudi primer **Larissis in drugi proti Grčiji (1998)**⁴⁰, v katerem je sodišče zavrnilo pritožbo in ugotovilo, da so bili ukrepi proti oficirjem v letalskih vojaških silah, sicer članom Binkoštna cerkve, zaradi spreobračanja nekaterih svojih podrejenih, sorazmerni. Ugotovilo je, da je treba upoštevati različne okoliščine glede na dejanske razmere, v konkretnem primeru, ali je bilo spreobračanje od oficirjev namenjeno vojakom ali civilistom. Dokazano je bilo, da so se vojaki čutili dolžne sodelovati v razpravah s tožniki, ki so bili njihovi nadrejeni, in da so se poslužili neupravičeno pridobljene prednosti vplivanja na druge, ki sta jim jo zagotovila njihov položaj in čin v okviru vojaške hierarhije. (Šturm, 2004, str. 451)

Svoboda vere gre tudi verskim skupnostim kot takim. Komisija je sprva štela verske skupnosti le za skupino verujočih in jih zato priznavala za naslovljence 9. člena. Zaradi kritike, češ da ima svoboda vere tudi svoj kolektivni značaj in da je celotno delovanje verskih

³⁸ Sodba Evropskega sodišča za človekove pravice. Kokkinakis proti Grčiji, (1993), 17 EHRR 397

³⁹ Sodba Evropskega sodišča za človekove pravice. Monousakis proti Grčiji, (1996), 23 EHRR 387

⁴⁰ Sodba Evropskega sodišča za človekove pravice. Larissis in drugi proti Grčiji, (1998), 140 EHRR 759/958960)

skupnosti odvisno od spoštovanja te pravice, je komisija svoje stališče leta 1997 delno spremenila. (Šturm, 2004)

Po mnenju v zadevah **X in Scientološka cerkev proti Švedski (1997)**⁴¹ in **Canejska katoliška cerkev proti Grčiji (1997)** je verska skupnost upravičena vložiti pritožbo v imenu svojih članov in je sposobna izvrševati pravice iz 9. člena kot njihova zastopnica. Korak naprej pa je sodišče naredilo v zadevi **Hasan in Tchaouch proti Bolgariji (2000)**⁴², ko je odločilo, da kriterij za presojo vprašanj glede organiziranosti in vodstva verske skupnosti ni le svoboda združevanja iz 11. člena EKČP, ampak tudi njen 9. člen. Sodišče je izhajalo iz tega, da verske skupnosti po tradiciji obstajajo v obliki organiziranih struktur. Sledijo pravilom, ki so po prepričanju njihovih pripadnikov božanskega izvora. Verski obredi imajo za vernike smisel, le če jih vodijo "duhovniki", izbrani v skladu s pravili vere. Z 9. členom zato ni varovano le sodelovanje v življenju verskih skupnosti kot oblika izražanja vere, ampak tudi avtonomen obstoj verskih skupnosti. Ker so verske skupnosti v demokratični družbi nepogrešljiv sestavni del pluralizma, so po mnenju sodišča celo osrednji predmet varstva po 9. členu. Ne da bi bil varovan organizacijski vidik življenja v skupnosti, ni mogoče varovati drugih vidikov individualne svobode vere. (Šturm et. al., 2002, str. 451)

4.3.4 Družina ter svoboda vesti in religije

V skoraj vseh pravnih državah je družina kot temeljna celica oz. skupnost družbe varovana in posebej obravnavana. Na to področje se nanašajo tri skupine problemov:

Poroka oz. sklenitev zakonske zaveze (Ustava RS, 53. člen), razveza in ničnost sklenitve zakonske zveze ter pravica staršev, da svoje otroke vzgajajo v skladu s svojimi moralnimi in religioznimi prepričanji.

Zakonska zveza (marriage) je sklenjena po notranjem pravu vsake države in ima pravne posledice v okviru tega. Država lahko ustvari civilne in državne pravne posledice s spoštovanjem cerkvene poroke, ne sme pa je prepovedati. Večina evropskih držav daje veljavo, zavarovano s civilno zakonodajo, le civilni poroki, to pomeni, da le civilna poroka daje pogodbeno veljavo v civilnem zakonu. Taka rešitev je sprejeta v Avstriji, Belgiji, Belorusiji, Bolgariji, Franciji, Nemčiji, Makedoniji, Romuniji, Sloveniji, Švici, Turčiji in na Madžarskem. Verska poroka ni prepovedana, nima pa pravne veljave in je zasebna stvar posameznika. V Belgiji, Franciji, Švici in Sloveniji mora biti civilna poroka oz. zakonska zveza opravljena pred cerkveno. V Sloveniji določba ne predpisuje sankcije in je *tore lex imperfecta*, drugod utegne biti duhovnik, ki opravi tako poroko, kaznovan s plačilom globe. Avstrijsko ustavno sodišče je odločilo, da je nedopustno kaznovati duhovnika, ki opravi cerkveno poroko pred civilno, vendar je pomembno poudariti, da nekatere zgoraj omenjene države dajejo pozornost cerkveni poroki v omejenem obsegu. Partner, ki je odgovoren za neskljenitev cerkvene poroke, je v Romuniji odgovoren za moralno škodo drugemu partnerju. V Franciji je bila kot razvezni razlog sprejeta zavrnitev cerkvene poroke, ki hkrati predstavlja veliko nečast oz. nespoštovanje. (The Freedom of Conscience and Freedom of Beliefs in the

⁴¹ Sodba Evropskega sodišča za človekove pravice. X in Scientološka cerkev proti Švedski (1997)app. 7805/77

⁴² Sodba Evropskega sodišča za človekove pravice. Hasan in Tchaouch proti Bolgariji, (2000), No. 30985/96

Constitutional Jurisprudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report (by Wieslaw Johann – Biruta Lewaszkiwicz-Petrykowska), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, točka 5, str. 59–62)

Italija, Poljska, Portugalska, Španija in Češka priznavajo civilnopravne posledice poroki, sklenjeni v religiozni obliki. Te države dajejo poročnima strankama možnost izbire med civilno in cerkveno obliko oz. obličnostjo sklenitve zakona. Poleg verskih posledic verske poroke postane na tak način sklenjen zakon učinkovit tudi v civilnem pravu in v uradnih registrih rojstev, porok in umrlih, ki jih vodi država. Upoštevani morajo biti vsi civilni pogoji za sklenitev zakona po notranjem pravu vsake države. Dovoljenje za opravljanje verske poroke, ki ima tudi civilnopravne posledice, daje država. Na Portugalskem imajo tako dovoljenje le katoličani, v Španiji katoličani, evangeličani, judje in muslimani, na Poljskem pa katoličani, evangeličani, ortodoksna cerkev in judje ter člani drugih veroizpovedi. (The Freedom of Conscience and Freedom of Beliefs in the Constitutional Jurisprudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report (by Wieslaw Johann – Biruta Lewaszkiwicz-Petrykowska), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, točka 5, str. 59–62)

Državna sodišča so pristojna odločati o ničnosti zakonske zveze in o ločitvah. Verska poroka, ki so ji priznane civilnopravne posledice in je splošno znana kot "konkordatska" poroka, se lahko razveže po civilnopravnih pravilih. Od tega pravila ni odstopanj. Posebno ureditev najdemo v Italiji in na Portugalskem, kjer odločitev cerkvenega sodišča Katoliške cerkve o ničnosti zakona povzroča civilnopravne posledice. V Italiji lahko sodbe cerkvenih avtoritet, ki se nanašajo na ničnost "konkordatske" poroke, povzročijo civilnopravne posledice in jim sledi verifikacijski postopek na (navadnem) sodišču. Na Portugalskem ima sodba cerkvenega sodišča o ničnosti neposreden učinek v civilnem pravu, v skladu s členom 1626 Civilnega zakonika in ni potrebna verifikacija pri navadnem sodišču. (Šturm et al., 2002)

Pravica staršev, da svoje otroke vzgajajo v skladu s svojim moralnim in verskim prepričanjem, je splošno pravilo. Kot je izreklo avstrijsko ustavno sodišče, starši z odločanjem o veri in vzgoji otroka uresničujejo svojo pravico do svobode religije in svetovnega nazora. (Sodba Avstrijskega ustavnega sodišča (VfSlg 800/1977) v Šturm et al., 2002).

Otroci so tako lahko vzgajani v veri ali v ateizmu. Starši v tej zadevi uživajo popolno svobodo, ki vključuje tudi izbiro šole, v kateri želijo izobraževati svojega otroka. Poljsko ustavno sodišče je odločilo, da mora delovanje izobraževalnih institucij vključevati ustavno pravico staršev, da vzgajajo svoje otroke glede na določeno hierarhijo vrednot in njihov svetovni nazor. (Šturm et al., 2002)

Romunsko sodišče pa je odločilo, da je uvedba verskega pouka kot obveznega predmeta v šolskem kurikulumu v skladu z ustavo, ker zagotavlja pravico staršev, da vzgajajo svojega otroka v skladu s svojim prepričanjem. (Šturm et al., 2002)

5 RAZMERJE MED DRŽAVO IN NEDRŽAVNIMI ORGANIZACIJAMI

V vsaki družbi poleg pravnih pravil obstajajo še druga pravila in načela, denimo, verska, moralna, socialna, estetska. Ta se od pravnih razlikujejo po tem, da nimajo nobene sankcije ali da niso v zvezi s fizično prisilo, ampak z drugovrstnimi sankcijami, denimo, duhovnimi posledicami ali izključitvijo iz občestva, ki je organizirano po takih pravilih. (Pitamic, 1927, str. 456)

Pravo lahko ta pravila osvoji oz. jih sprejme v svoj sistem, tako da ta pridobijo pravno veljavo, a hkrati ne izgubijo svoje od prava neodvisne veljave, ali pa je do njih indiferentno (glede molitve) oziroma jih lahko prepove (mnogoženstvo). Država lahko do nedržavnih pravil oz. predpisov zavzame različna stališča:

- prepoved njihovega izvrševanja (suženjstvo, mnogoženstvo, tempeljska prostitucija, nasilno obravnavanje pripadnikov neke skupnosti ali otrok ...);
- sprejetje vsebine predpisov (verska in etična prepoved kraje, umora ...);
- dovolitev njihovega izvrševanja, kot del osebne svobode.

V oblikah razmerja med državnim in nedržavnim pravilom velja v glavnem tudi glede možnih razmerij do nedržavnih organizacij (društev, nevladnih organizacij, cerkva, verskih skupnosti, gospodarske družbe itd.):

- država jih lahko prepove, ni pa nujno, da bi bila s tem povezana prepoved izvrševanja konkretnih moralnih ali verskih načel, kar je tudi praktično težje prepovedati. Tako je v tem smislu prepovedano združevanje in organizacija teh ljudi pod vidikom omenjenih načel, prepovedano je, denimo, organizirano javno izpovedovanje vere.
- država sprejme cerkveno organizacijo (versko skupnost), se z njo istoveti, tako da je državna organizacija v celoti ali vsaj delno tudi cerkvena organizacija.
- država lahko eno ali več verskih skupnosti ali vse verske skupnosti dovoli, ne da bi se s katero od njih istovetila, zato tudi ne prepoveduje nepripadnosti nobeni od teh organizacij (nekonfesionalnost). (Šturm et al., 2002)

Pravico do svobodnega združevanja varuje danes Evropska konvencija človekovih pravic v 11. členu. Tudi Ustava RS v 42. členu zagotavlja pravico do zbiranja in združevanja. Vsakdo ima torej pravico, da se svobodno združuje z drugimi. To pravico se v skladu s Ustavo RS lahko omeji le z zakonom in le zaradi varnosti države ali varstva prebivalstva pred širjenjem nalezljivih bolezni. Pravica do združevanja pomeni pravico do javnih shodov, do ustanavljanja nedržavnih organizacij (društev, verskih skupnosti), pravico do sindikatov in pravico do ustanavljanja političnih strank. Verske skupnosti imajo večinoma ločeno formalno ureditev od društva. Njihov status se razlikuje od države do države. Nekatere države določenim cerkvam priznavajo javnopravni status, druge države jim podeljujejo zasebnopravni status. Nekatere države pa se glede njihovega morebitnega posebnega pravnega statusa v obliki cerkve ali verske skupnosti iz načelnih razlogov sploh ne opredeljujejo, ali ga kot npr. ZDA celo izrecno prepovedujejo. Te države gledajo na cerkve oz. verske skupnosti kot na del civilne družbe in zanje uporabljajo splošna pravna pravila o združevanju oseb. (Šturm et al., 2002)

Privilegij v razmerju do drugih društev in organizacij, glede na pomen, ki ga imajo cerkve oz. verske skupnosti za državo. (Šturm, 2000, str.224): javna dovolitev verskih obredov, denarna podpora verskih družb za vzgojo in plačevanje cerkvenih organov, cerkev ima tako lahko status osebe javnega prava. Če so vse priznane verske skupnosti enako privilegirane, se govori o sistemu paritete, ki se kaže zlasti v enakem varstvu pri oznanjanju verskega nauka. (Šturm, 2000, str. 224)

5.1 VERSKE SKUPNOSTI IN RAZLIČNI SISTEMI NJIHOVE REGISTRACIJE

V evropskih državah obstajata dva temeljna modela priznavanja oz. registracije cerkva in verskih skupnosti.

Prvi vsebuje enoten zahtevek za registracijo cerkva in verskih skupnosti od države. Če želi imeti tak status določena verska skupnost, se mora registrirati. Le v Makedoniji in na Slovaškem je to obvezen pogoj za delovanje cerkve in verske skupnosti na splošno. Kot pravilo ni pravnih zadržkov, da cerkve in verske skupnosti delujejo brez registracije, vendar pa v tem primeru ne morejo pridobiti pravne osebnosti in nekaterih privilegijev. Za registracijo verske skupnosti je potrebno večje število vernikov (fizičnih oseb), npr. 10 v Rusiji in Belorusiji, 15 v Litvi, 100 na Madžarskem, 22 tisoč na Slovaškem; urejene morajo biti notranje razmere, verska narava skupnosti; dana mora biti informacija o sestavi vodstva verske skupnosti. Za registracijo je pristojna državna oblast, ki o tem odloči v upravnem postopku, v nadaljevanju postopka je zagotovljeno tudi sodno varstvo. (Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conferenece of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 73)

Litovska zakonodaja npr. izrecno opredeljuje "tradicionalne" verske skupnosti (ne uporablja pa izraza "cerkev"), pri čemer termin "tradicionalen" opredeljuje z "zgodovinsko, kulturno in družbeno dediščino Litve". Tradicionalne verske skuposti zakonodaja tako priznava *ex lege*, druge pa so podvržene registraciji. (Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conferenece of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 73)

Drugi model temelji na tem, da cerkvam in verskim skupnostim priznava pravno organiziranost v obliki društev ali v kaki drugi obliki pravnih oseb zasebnega prava. Cerkev in verske skupnosti v takem sistemu padejo v splošen sistem, ki v državi velja za nedržavne subjekte, in niso podvržene ločenemu bolj restriktivnemu postopku registracije. Vendar tudi v tem primeru obstaja skupina tradicionalnih cerkev, ki uživajo drugačen pravni položaj, saj podobno kot pri prvem modelu pravni red ne more ignorirati socioloških dejstev in stabilnosti posameznih verstev. (Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conferenece of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 73)

V Franciji, kjer je ločitev med cerkvijo in državo najstrožja, pravo priznava omenjena dejstva. Načelno ni potrebe, da bi država priznala določeno vero. Verske organizacije ali skupine, ki želijo delovati v okviru državnega prava in imeti pravno osebnost, se organizirajo in registrirajo kot društvo.

V Belgiji je bila ideja o priznanju določenih cerkva priznana že v 19. stoletju v ustavni določbi, ki omenja priznane vere (24. člen) ali priznane kulte (181. člen). Tak status dovoljuje različno državno podporo za šest priznanih ver v Belgiji. Amandma k belgijski ustavi⁴³ iz leta 1993 pa določa, da se 181. člen razen na verske kulte nanaša tudi na neverske laične organizacije. V Belgiji je omenjenih pet pogojev za pridobitev statusa priznane religije:

- minimalno število vernikov, najmanj 10.000,
- dobra in jasna organiziranost,
- versko gibanje mora imeti poseben interes v družbi, namen, ki ga lahko zakonodajalec opredeli od primera do primera,
- primerno dolga navzočnost skupnosti v Belgiji,
- odsotnost dejanj zoper javni red.

Vse evropske države upoštevajo svobodo ustanavljanja cerkva in verskih skupnosti, vendar jim to ne preprečuje urejanja tega področja. Če želi biti verska skupnost pravno priznana ali celo prejemati določeno državno podporo, potem se mora podrediti predpisanemu postopku.⁴⁴

V Avstriji je za pripoznanje verskih skupnosti po izpolnitvi zakonskih predpostavk treba vložiti pri ministrstvu za šolstvo pravni zahtevek. Pravica do pripoznanja ne obstaja, zato zoper zavrnitev ni dovoljena pritožba na upravnem sodišču. Pogoja za priznanje verske skupnosti sta:

- da verski nauk, bogoslužje, statut in izbrano ime niso v nasprotju z zakonom ali moralo;
- da je zagotovljen obstoj vsaj ene verske občine, ki se ustanovi v skladu z zahtevami tega zakona, pri čemer se verska občina ne sme ustanoviti pred pridobitvijo ustreznega dovoljenja, ki temelji tudi na izkazu, da ima občina ustrezno financiranje, ki lahko zagotavlja izvrševanje nalog verske skupnosti.

Richard Potz našteva kriterije, ki jih mora izpolniti verska skupnost, da pridobi status po javnem pravu v Avstriji (Potz, 1998, str. 115):

- da obstaja kot verska skupnost najmanj 20 let,
- da je minimalno število verujočih 16.000,
- uporaba prihodkov za verske namene,
- pozitiven vpliv na družbo in državo,
- da ni nobenih nezakonitih motenj odnosov z drugimi verskimi skupnostmi.

⁴³ Ustava Belgije, glej 24. člen in 181. člen

⁴⁴ Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Warsaw, 2000, str. 72 in sl. Pripomniti je potrebno, da države spoštujejo tudi želje verskih skupnosti, ki odklanjajo prijavo kot verske skupnosti. V tem primeru delujejo bodisi kot organizacije civilne družbe npr. kot društva ali karitativne organizacije ali pa enostavne kot skupnosti fizičnih oseb brez kakršnega posebnega pravnega statusa.

Avstrijski sistem temelji na zakonu iz leta 1874 in določa najpomembnejše pogoje za priznanje verske skupnosti. Prav na tem sistemu temelji tudi večina novejših vzhodnoevropskih sistemov, saj je zgodovinsko gledano pravni red teh držav temeljil na avstrijskem pravu. Zdaj je v Avstriji priznanih 11 cerkva in verskih skupnosti, pri čemer pa je zaradi zgodovinskih okoliščin posebno mesto dano Katoliški cerkvi, ki je bila v Avstriji do leta 1867 državna cerkev (vera). (Torfs, 1998, str. IX)

Po mnenju Rika Torfsa so zahteve po številu vernikov ter uporaba prihodkov skupaj z odsotnostjo protizakonitega delovanja pošteni in racionalni, medtem ko je časoven obstoj določene religije vprašljiv. Tudi pozitiven vpliv na družino in državo je po njegovem mnenju, če je uporabljen v manj stabilnih državah, kot je Avstrija, lahko povezan z nevarnimi oblikami nacionalizma. (Torfs, 1998, str. IX)

Razlika med Belgijo in Avstrijo je majhna. Prvi in drugi pogoj sta jasna, o drugih bi po mnenju Torfsa lahko razpravljali. Tako primer Avstrije kot Belgije jasno kažeta, da objektivni kriteriji niso več lahko sprejemljivi. Torfs posebej omenja tudi vlogo subjektivnega kriterija "kredibilnosti" v družbi, čeprav iz pravnega vidika, pri čemer morajo odločilno vlogo igrati objektivni pravni kriteriji, ta argument nima posebne vrednosti. (Torfs, 1998, str. X)

Zgodovinski kriteriji so vidni tudi v Nemčiji. 5. odstavek 137. člena weimarske ustave določa javnopravni status tistim verskim skupnostim, ki so imele tak status pred sprejetjem te ustave. Ta določba temelji na načelu pridobljenih pravic. Druge verske skupnosti pa morajo za pridobitev takšnega statusa izpolnjevati določene pogoje, lahko pa imajo status pravnega subjekta civilnega prava, ki pa jih postavlja v drugačen pravni položaj. O tem se odloča na ravni nemških zveznih dežel, ki so pristojne za sprejem tovrstnih odločitev. Na Bavarskem je npr. pomemben pogoj, da verska skupnost na podlagi svojega statuta in števila članov jamči daljši obstoj, ki mora trajati vsaj eno generacijo oz. 30 let in da zajema določen odstotek prebivalstva (1 promil) ter da je ustrezno organizirana. (Ferrari & Durham, 2003)

Češka sodi v naš kulturni krog, imela je zanimiv razvoj zakonodaje v zadnjih letih, zato je vredno, da jo prikažem nekoliko podrobneje. Na ustavni ravni temeljna načela razmerja med državo in verskimi skupnostmi določa Listina temeljnih pravic in svoboščin iz leta 1991. Ustava Češke Republike iz leta 1993⁴⁵ jo je inkorporirala v celoti. Listina določa, da češka država temelji na demokratičnih vrednotah in da se ne sme vezati na nobeno ideologijo ali religijo (1. odst. 2. člena); cerkve in verske skupnosti so avtonomne na verskem področju, zlasti pri oblikovanju svojih teles in imenovanju duhovnikov neodvisno od državne oblasti (2. odst. 16. člena). Zakonsko razmerje med državo in verskimi skupnostmi sta do nedavna urejala naslednja pravna vira: Zakon o svobodi veroizpovedi in položaju cerkva in verskih skupnosti, ki ga je julija 1991 sprejela skupščina Češke in Slovaške federativne republike in Zakon o registraciji cerkva in verskih skupnosti, ki ga je marca 1992 sprejel Češki narodni svet. (Ferrari & Durham, 2003, str. 86)

Iz 4. člena Zakona o svobodi veroizpovedi in položaju cerkva in verskih skupnosti izhajajo naslednje posledice: za cerkev ali versko skupnost se šteje prostovoljno združenje oseb iste veroizpovedi v organizacijo z lastno strukturo, organi, internimi predpisi in obredi. Država priznava za verske skupnosti le tiste, ki so registrirane po tem zakonu. Registrirane cerkve in verske skupnosti so pravne osebe. Za registracijo cerkva in vrskih skupnosti je na podlagi

⁴⁵ Ustava Republike Češke, glej 1. odst. 2. člena in 2. odst. 16. člena

Zakona o registraciji cerkva in verskih skupnosti pristojno Ministrstvo za kulturo Češke republike. Ta zakon zahteva, da mora verska skupnost za registracijo zbrati 10.000 polnoletnih oseb s stalnim prebivališčem na ozemlju republike Češke ali samo 500, če je ta cerkev članica Svetovnih cerkva. (Ferrari & Durham, 2003)

Zoper odločbo o zavrnitvi registracije je mogoče podati predlog za preučitev odločbe vrhovnemu sodišču.

Januarja 2002 je bil sprejet "Zakon o svobodi izpovedovanja vere, o položaju cerkva in verskih skupnosti ter spremembi nekaterih zakonov". V njem se liberalizira registracija cerkva tako, da se za registracijo namesto 10.000 članov zahteva le 300 članov. Zakon podrobno določa tudi druge pogoje. V 5. členu zakona se v primerjavi s prejšnjim zakonom dodajajo pogoji za registracijo.

Registrirane cerkve lahko v skladu s tem zakonom zaprosijo za dovoljenje za poučevanje religije v državnih šolah, določijo osebe za duhovno oskrbo vojske, zaporov in drugih zavodov, državno financiranje, sklepanje zakonskih zvez, ustanavljanje cerkvenih šol in pravico do varovanja spovedne molčečnosti. (Ferrari & Durham, 2003)

Zakon vsebuje tudi seznam vseh 21 na dan sprejema zakona v Češki republiki registriranih cerkva in verskih skupnosti.

Pravna ureditev sosednje Madžarske je zanimiva, saj ima v svoji ustavi načelo ločitve države in verskih skupnosti in enakopravnosti verskih skupnosti. Madžarski zakon IV/1990 v končni verziji leta 2002 definira v posebni preambuli cerkve, izpovedi in verske skupnosti kot organizacije izjemnega pomena s svojo sposobnostjo za oblikovanje in posedovanje vrednot. Poleg njihovih prizadevanj na področju verskega življenja posebej priznava in poudarja njihovo pomembno vlogo v javnem življenju z razvijanjem svojih kulturnih, vzgojnih, izobraževalnih, karitativnih in drugih dejavnosti s področja socialne države, s katerimi bogatijo narodno identiteto. Zakon razvija vsebino svobode vesti in religije, ločitve države in verskih skupnosti ter enakopravnosti verskih skupnosti. Ureja financiranja verskih skupnosti z državnimi podporami in pravice verskih skupnosti pri verskem izobraževanju v zasebnih in javnih šolah. Verski pouk verskih skupnosti se izvaja v vseh javnih šolah kot izbirni predmet na zahtevo učencev oz. dijakov. (Ferrari & Durham, 2003, str. 122)

Na Madžarskem postane verska skupnost pravna oseba na podlagi predpisov državlanskega prava z evidentiranjem pri pristojnem sodišču. Pogoji za evidentiranje verske skupnosti so:

- da jo ustanovi najmanj 100 fizičnih oseb,
- da je sprejela svoj statut,
- da je izvolila svoje upravne organe in organe zastopanja,
- da ustanovitelji izjavijo, da verska skupnost opravlja versko dejavnost, in da ne kršijo ustave in zakonov,
- statut mora vsebovati: ime, sedež, organizacijsko strukturo in naziv organizacijskih struktur, če so te pravne osebe.

Če cerkev krši zakon, uvede javni tožilec pravdo zoper to versko skupnost. (Ferrari & Durham, 2003)

Kot pravilo ima v vseh evropskih državah pristojnost za registracijo verskih skupnosti in cerkva državna uprava v obliki administrativne odločitve in je v nasprotnem primeru uspeh na sodišču skoraj gotovo zagotovljen. (Ferrari & Durham, 2003)

Pravno je težko opredeliti verske skupnosti. Jasne opredelitve verske skupnosti ni dala še nobena pravna ureditev. Kljub temu posamezne države določajo pogoje za ustanovitev in pravno priznanje verskih skupnosti. Ti pogoji, ki so pogoj za registracijo v številnih državah in za pridobitev pravne osebnosti, *de facto* omejujejo kakršno koli združevanje in delovanje pod oznako verske skupnosti. Svoboda združevanja je zagotovljena vsakomur. Status verske skupnosti je le ena od oblik nepridobitnega povezovanja državljanov in predvideva po svoji naravi izpolnjevanje nekaterih pogojev, ki dajejo verski skupnosti verski in ne kakršenkoli drug pomen. Druga združenja pa se lahko organizirajo primerno svoji obliki in namenom v skladu z veljavno zakonodajo kot društva, zavodi ali gospodarske družbe. (Ferrari & Durham, 2003)

5.2 PРАВNA OSEBNOST VERSKIH SKUPNOSTI

Pravna oseba je bila že v rimskem pravu eden od osrednjih stebrov pravnega sistema. To velja še danes. Po definiciji je pravna oseba umeten, s pravnim aktom ustanovljen pravni subjekt. To je subjekt, ki mu pravni red priznava lastnost pravne osebe in je torej nosilec pravic in dolžnosti. (Trstenjak, 2003, str. 150–156)

V teoriji in praksi je zelo aktualno vprašanje statusa cerkve in verskih skupnosti. Nedvomno je, da gre za pravno osebo korporacije (skupnost fizičnih ali pravnih oseb). (Trstenjak, 2003) Verska skupnost navadno postane z registracijo pravna oseba zasebnega ali javnega prava. S tem skupini posameznikov, ki so se združili v versko skupnost, tudi pravni red prizna lastnost pravnega subjekta. Teorija v različnih državah uvršča omenjene pravne osebe bodisi med javnopravne bodisi med zasebnopravne. Enotni pravni status verskih skupnosti se diferencira in nadgrajuje v dveh temeljnih smereh – v smeri statusa javnopravne osebe in statusa zasebnopravne osebe. (Šturm, 2000, str. 81)

Zakonsko priznane cerkve ali verske skupnosti imajo praviloma poseben položaj, ki je blizu javnopravnim osebam, oz. so javnopravne osebe, od njih pa je treba razlikovati manjše verske skupnosti, ki so praviloma registrirane na podlagi zakonodaje, ki ureja društva, poseben je le njihov namen. Pravnostatusno so društva oz. pravne osebe zasebnega prava s tako imenovanim cerkvenim namenom. (ibidem, str. 889–890)

Verska svoboda je pojmovana zelo široko in v nobeni državi EU ni določeno, kaj kdo sme verovati in česa ne. V večini držav so verske skupnosti priznane kot javnopravne ustanove, pa tudi tam, kjer to niso, so priznane kot združenja in delujejo pravno v javnosti. Verski faktor nikjer ni ignoriran ne *de facto* ne *de iure*; povsod vlada večja ali manjša odprtost za verski fenomen. Status verskim skupnostim podeljuje notranja zakonodaja države ob izpolnjevanju posebnih pogojev, pogosto pa tudi preko posebnih sporazumov ali posebnih meddržavnih pogodb. Kadar na splošno govorimo o verskih skupnostih, je treba razlikovati med tistimi, ki imajo javnopravni status, priznan z mednarodnimi pogodbami ali domačo zakonodajo, ter med tistimi, ki imajo navaden civilnopravni (društveni) status. (Šturm, 2000) V Avstriji zakonodaja in teorija govorita o "gesetzlich anerkannten Kirche oder Religionsgesellschaft" in o "Bekennnismgemeinschaft". Slednje so ustanovljene s statutom na podlagi posebnega zakona (Bundesgesetz über die Rechtspersönlichkeit von religiösen Bekenntnismgemeinschaften (BGBl. I 1998/19). Ta zakon navaja, da je verska skupnost

združenje pripadnikov cerkva, ki niso zakonsko priznane. Tako Avstrija priznava dvanajst cerkva oz. verskih skupnosti. Te cerkve in verske skupnosti so korporacije javnega prava *sui generis* in so zajete v pojem korporacij javnega prava, razen če jih definicija določenega zakona izrecno ne izključuje. Cerkev in verske skupnosti imajo torej status javnopravne osebe kljub temu, da v Avstriji velja načelo ločitve države in cerkve. Država s tem poudarja, da vere ne vidi zgolj kot zasebno stvar, ampak želi preprečiti "posebljenje" verskega. Tudi pripadnikom nepriznanih veroizpovedi so v Avstriji dane določene pravice, ki gredo posamezniku in ne verski skupnosti. (Šturm, 2000, str. 118–119)

V Franciji so verske skupnosti pravno organizirane kot združenja (associations), ki so pravne osebe zasebnega prava. Javne oblasti ne smejo posegati v njihovo organizacijo in upravljanje, razen če prejemajo proračunska sredstva ali če imajo status javno koristnih organizacij. Razpustiti jih je mogoče le, kadar je njihovo delovanje v nasprotju z javnim redom. Leta 1905 je zakon določil, da se za prevzem premoženja javnih cerkvenih organizacij, ki jih je država istega leta razpustila, ustanovijo posebna religiozna združenja (associations cultuelles), ki so morala biti ustanovljena v skladu z zakonom iz leta 1901. Katoliška cerkev je tem združenjem zaradi njihovega prožnega in prilagodljivega značaja nasprotovala in jih zato nikdar ni ustanavljala. Po večletnih pogajanjih škofijskih združenj (associations diocesaines) je tudi status teh združenj v skladu z zakonom iz let 1901 in 1905. (Šturm, 2000, str. 150–155)

Nemčija prav tako pozna zakonsko priznanje javnopravnega statusa cerkvam in verskim skupnostim. Zanimivo je, da med verske skupnosti zasebnega prava v Nemčiji spadajo tudi Jehove priče in Grška ortodoksna cerkev. Katoliška cerkev ima v Nemčiji status "ustanove javnega prava". (Šturm, 2000, str. 81–82 in 79–80)

V Švici imajo tako imenovane "glavne cerkve" status javnopravnih korporacij. V praksi to pomeni, da je določena cerkev priznana glede na izid referendumu, ki je temelj demokracije. Tako v Švici obstajajo tri osrednje cerkve, druge verske skupnosti pa so lahko organizirane kot pravni subjekti zasebnega prava. Če so registrirane po navadni zakonodaji o društvih, so tako organizirane verske skupnosti oproščene registracije. (Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 74)

V Belgiji država priznava le šest verskih skupnosti. V Luksemburgu je katoliška cerkev pravna oseba javnega prava. Na Nizozemskem lahko cerkve in verske skupnosti postanejo civilnopravne osebe. Položaj določata ustava in zakon. Španska ustava iz leta 1987 posebej omenja Katoliško cerkev. V ZDA so verske skupnosti in cerkve pravne osebe zasebnega prava.

5.3 KONKORDAT, SPORAZUMI, OBLIKE UREJANJA RAZMERIJ

Glede urejanja razmerij med državo in verskimi skupnosti se postavlja vprašanje, kako ta razmerja urediti. Temeljna vprašanja so v vseh državah opredeljena že na ustavnopravni ravni. V večini držav ostaja tudi zakonodaja, ki enotno za vse cerkve in verske skuposti

opredeljuje njihov odnos do države. Nekatere države določajo ločen položaj nekaterih cerkva in verskih skupnosti. To je tipično za države, ki priznavajo sistem priznanih in nepriznanih verskih skupnosti, saj tak ločen status priznava določeno stopnjo drugačnega obravnavanja, ki ob upoštevanju različnega dejanskega stanja temelji na načelu enakopravnosti. Poseben status je priznan določenemu številu verskih skupnosti v Avstriji, Belgiji in na Poljskem. Na Poljskem ta sistem temelji na sporazumih med državo in cerkvami in verskimi skupnostmi. (Drenik, 2000)

Tudi sistem sporazumov med državo in cerkvami oz. verskimi skupnostmi je uveljavljen v številnih državah. Oblika sporazuma daje določeno varstvo, da država določenih vprašanj, ki zadevajo tudi cerkve in verske skupnosti, ne rešuje enostransko (unilateralno). Take sporazume najdemo v Nemčiji, Italiji, Španiji, Romuniji, Litvi, Švici, na Poljskem in Madžarskem. (Drenik, 2000)

V Litvi je možnost sklepanja sporazumov zagotovila ustava (3. odst. 43. člena Ustave Litve)⁴⁶. V Švici imajo sporazumi pomembno vlogo. V enem od kantonov je odnos med državo in tremi glavnimi krščanskimi verami urejen s sporazumi.

V Italiji je odnos med državo in nekatoliškimi verami lahko urejen v obliki sporazuma oz. soglasja, ki je temelj za izdajo parlamentarnega statusa (nanaša se na pet veroizpovedi).

V Španiji je sporazum podpisan s tremi temeljnimi verami. Da sporazum postane veljaven, pa ga mora potrditi oz. sprejeti parlament. To pomeni, *inter alia*, da dobijo določila sporazuma status zakona. Portugalski zakon ravno tako predvideva enake določbe. Razmerja med državo in najpomembnejšimi cerkvami so na Poljskem urejena z zakonom, vendar ustava določa (5. odst. 25. člena poljske ustave), da je zakon sprejet na podlagi sporazumov med Svetom ministrov in primernimi predstavniki določenih cerkva. Pri sprejemanju zakona je parlament zavezan k spoštovanju določil sporazuma, kar ustvarja poseben odnos med zakonom in sporazumom. (Drenik, 2000)

Konkordati in delni sporazumi med Svetim sedežem in državo so drugačne narave in se nanašajo na položaj Katoliške cerkve in različnih vidikov njenega sodelovanja z državo. Sklenitev konkordata ali delnih sporazumov s Svetim Sedežem pomeni delni prenos razmerja med državo in Katoliško cerkvijo na področje mednarodnega prava, saj gre za sklenitev mednarodne pogodbe, ki je podvržena notranje pravnemu postopku ratifikacije mednarodnih pogodb. To pa pomeni večjo garancijo, da ta dogovor ne bo enostransko spremenjen ali kršen. Kot velja za druge mednarodne pogodbe, morajo biti tudi določbe konkordata ali delnih sporazumov v skladu z ustavo posamezne države. (Drenik, 2000, str. 16–18)

Prvi primer konkordata je t. i. konkordat iz Wormsa (1122) oz. "Pactum Calixitinum", podpisan med papežem Kalistom II. in kraljem Henrikom V., s katerim je bil rešen problem investiture – s tem je bila zagotovljena svoboda Cerkve. Leta 1801 je bil pod vplivom liberalizma in konstitucionalizma kot posledica francoske revolucije sklenjen konkordat med Napoleonom in Svetim sedežem (v času papeža Pija VII.). Ta konkordat je služil kot model za druge konkordate, denimo za Nizozemsko, Rusijo, nekaterimi kantoni v Švici in v nemških deželah. Cerkvi se prizna svoboda, država pa se obveže, da bo spoštovala pravice Cerkve na duhovnem področju. Po zgledu Napoleonovega konkordata so bili sklenjeni še konkordati s Španijo (1851), Avstrijo (1855), Gvatemalo (1884), Haitijem (1860), Hondurasom (1861),

⁴⁶ Ustava Litve, glej 3. odst. 43. člena

Nikaragvo (1861), Salvadorjem (1862), Venezuelo (1862), Ekvadorjem (1862, 1890) in Kolumbijo (1887).

Zaradi spremenjenih političnih razmerij nastopi v 20. stoletju novo obdobje konkordatov, ki so bili sklenjeni med I. in II. svetovno vojno. Papež Benedikt XV. je povabil države, naj v povojnih razmerah uredijo tudi odnose s Katoliško cerkvijo. V tem času je Sveti sedež sklenil konkordate z naslednjimi državami: Litvo (1927), Poljsko (1925), Romunijo (1926), Češkoslovaško (1927), Avstrijo (1933), Jugoslavijo (1935; podpisan, a ne ratificiran) in nekaterimi nemškimi deželami: z Bavarsko (1924), Prusijo (1929), Badnom (1932) in nemškim "Reichom" (1933). Posebnega pomena pa je konkordat med Svetim Sedežem in Italijo ali t. i. Lateranska pogodba, ki je bila sklenjena leta 1929 in je dokončno rešila t. i. rimsko vprašanje. S to pogodbo je bil Vatikanu priznan status države. Skupno vsem tem konkordatom je, da cerkvi zagotavljajo svobodo delovanja, cerkev pa je predstavljena kot duhovna in (vesoljna) skupnost vernikov. Države se zavezujejo, da se ne bodo vmešavale v cerkvene zadeve, da bodo spoštovale cerkvene in verske dejavnosti brez kakršne koli oblike zatiranja vere ali zapostavljanja vernikov. Sveti sedež nastopi kot subjekt mednarodnega prava. (Šturm, 2000)

V času po letu 1939 so bili do II. vatikanskega cerkvenega zbora (koncila) sklenjeni trije pomembni konkordati, in sicer s Portugalsko (1940), Španijo (1953) in Dominikansko republiko (1954). Po drugi svetovni vojni so evropske države s Svetim sedežem podpisale 54 konkordatov oz. drugih dokumentov, ki v vsem ali pa samo za določeno področje urejajo odnose med Katoliško cerkvijo in družbo oz. državo. (Šturm, 2000)

Po II. vatikanskem cerkvenem zboru je pokoncilski Cerkev glede odnosa med državo in Cerkvijo sprejela 5 značilnih stališč:

- princip o medsebojni avtonomiji – na lastnem področju – je temeljnega pomena za urejanje medsebojnih odnosov med državo in Cerkvijo. Koncil poudarja, da sta obe entiteti druga od druge neodvisni in avtonomni, vendar obe služita istemu človeku.
- Princip laičnosti družbe – pomeni razlikovanje pristojnosti.
- Princip svobode cerkve in verske svobode – kaže temeljni odnos med državo in cerkvijo. Svoboda cerkve se nanaša na svobodo cerkvenih ustanov in njihovega odnosa navzven, do družbe.
- Princip enakosti in odpoved privilegijem – cerkev za izhodišče jemlje tista načela, ki so skupna vsem demokratičnim ureditvam. Enakost, ki jo cerkev zahteva in poudarja, je temeljna v enakosti vseh ljudi in izključuje vsako obliko diskriminacije.

Za urejanje odnosov med državo in cerkvijo lahko te odnose razdelimo na štiri skupine glede na naravo držav sopogodbenc:

- države, v katerih prevladujejo katoličani: Italija (1984), Španija (1976, 1979), Kolumbija (1973), Argentina (1966);
- države, v katerih so v večini kristjani in je navzoč verski pluralizem: Avstrija (1964, 1990), nemške dežele "Länder" (Bavarska, Vestfalija, Saška) in dežele nekdanje DDR (1964, 1990);
- države nekdanjega komunističnega bloka: Madžarska (1964, 1968), Jugoslavija (1966 – neratificiran), Češkoslovaška (1973);
- konfesionalne države: Tunizija (1964), Maroko (1984), posebnega pomena so konvencije, podpisane med Svetim sedežem in Izraelom (1994).

V zadnjem desetletju je bil sklenjen konkordat s Poljsko (1993) – parlament ga je ratificiral 1998. Z Madžarsko sta bila dosežena poseben dogovor o duhovni oskrbi v vojski in obmejni policiji (1994) ter konvencija o nekaterih vprašanjih, ki se tičejo verske svobode in cerkvenega premoženja (1997). Sledili so dogovori s Hrvaško (1997, 1998), Estonijo (1999), Romunijo in Malto (1991). (Šturm, 2000)

Priznanje in upoštevanje "sociološke konfesionalnosti družbe" najdemo v preambuli konkordata s Španijo iz leta 1976, v kateri je rečeno, da večina španskega ljudstva izpoveduje katoliško vero in da se bodo zaradi tega v vzgojnih ustanovah spoštovale vrednote krščanske etike. Podobno formulacijo najdemo v konkordatu z Italijo iz leta 1984 kot tudi s Poljsko iz leta 1993, v katerem je v preambuli prav tako rečeno, da katoliški veri pripada večina Poljakov in da je treba upoštevati tisočletno zgodovinsko vlogo Katoliške cerkve na Poljskem. (Romano, 1993, str. 5)

5.4 USTANOVITVE VERSKIH SKUPNOSTI – OMEJITVE SVOBODE

Svoboda ustanavljanja cerkva in verskih skupnosti ni absolutna (kar izhaja že iz 2. odstavka 9. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah) in je podvržena določenim omejitvam. V vseh evropskih državah obstaja določena stopnja državnega nadzora, kar se kaže tudi v možnosti ukinitve statusa cerkve oz. verske skupnosti oz. v primeru oblike organiziranosti kot društva v splošnih določbah o prenehanju statusa društva. Ta vprašanja postajajo še posebno aktualna zaradi pojava fenomena razvoja različnih novih cerkva in paraverskih skupin.

Opazimo lahko, da se danes povečuje zaskrbljenost zaradi delovanja teh/takih gibanj. Številne evropske države so v zadnjih letih naredile korak v smeri omejevanja nekaterih "kvaziverskih" skupnosti oz. delovanja t. i. "suspektnih" kulturnih skupnosti preko odločb sodišča, vzpostavitve posebnih inštitutov ali sprejemanja zakonodaje. Leta 1996 je Francija kot prva država EU uvedla preiskavo o družbi nevarnih kulturnih skupnosti, ki jih je v Franciji naštel 172. Do sprejetja Protikulturnega zakona nobena od evropskih držav še ni imela zakonodaje, ki bi se direktno nanašala na fenomen t. i. "suspektnih" kulturnih skupnosti. (Šturm, 2000)

Leta 2001 je Francija sprejela napovedovani Protikulturni zakon⁴⁷, s katerim omejuje in celo prepoveduje delovanje t. i. "suspektnih" kulturnih skupnosti. Francoski zakon je po mnenju številnih pretiran. Glavni poudarki zakona so:

1. Razpustitev korporacij ali združenj, katerih delovanje ima za cilj ali posledico ustvarjanje stanja mentalne ali fizične odvisnosti ljudi, ki sodelujejo na njihovih aktivnostih, ki kratijo človekove pravice in temeljne svoboščine, oz. katerih voditelji in menedžerji so bili že večkrat obsojeni na kazniva dejanja goljufije, nezakonitega izvajanja medicine in drugih podobnih dejanj. Iz zakona je razvidno, da protipravnost t. i. "suspektnih" kulturnih skupnosti nekako definirajo kot kombinacijo kontrole misli, kratenje človekovih pravic in storitev različnih kaznivih dejanj.

⁴⁷ Proti kulturni zakon Francije (2001) omejuje in prepoveduje delovanje t.i."suspektnih" kulturnih skupnosti.

2. Zakon ustvarja skupno kazenskopravno odgovornost za korporacije ali združenja, ki so subjekt tega zakona, tudi v primerih, ko bi obstajala samo osebna odgovornost. Kaznuje se tudi vsako osebo, ki sodeluje pri rekonstrukciji združenja, ki je bilo po tem zakonu razpuščeno. Kazniva je tudi promocija tovrstnih združenj. Po tem zakonu se kaznujejo tako posamezniki ali združenja.
3. Zakon uvaja novo kaznivo dejanje "duševne manipulacije", ki ga definira kot vsako dejavnost oz. dejavnost s ciljem ali učinkom ustvarjanja ali izkoriščanja stanja mentalne (duševne) ali fizične (telesne) odvisnosti ljudi, ki delujejo v skupnih aktivnostih, kjer kršijo človekove pravice in ki izvajajo ponavljajoč pritisk z namenom ustvariti ali izkoristiti to stanje odvisnosti ter ki vodijo osebo proti njeni lastni volji ali ne proti volji k dejanju ali njegovi zavrnitvi, ki je za posameznika težko predhodne razsodbe. (Šturm, 2000)

Ob sprejemanju Protikultnega zakona se je v Franciji in širši javnosti postavljalo predvsem vprašanje pravice do verske svobode, ki je ena izmed temeljnih človekovih pravic in pomeni svobodo, ki ni omejena zgolj na zasebno rabo. Pogosto je omenjen tudi pomislek, povezan s pluralnostjo mišljenja in delovanja. Vprašanje je, ali bo omenjeni zakon v družbo vnesel socialni nemir preko povečevanja nestrpnosti, sumničavosti in nasprotovanja. Številni komentatorji zakona poudarjajo tudi kršitev načela enakosti. Na drugi strani pa je pogost argument, da verske skupnosti in t. i. "suspektne" kultne skupnosti niso veroizpovedi in jih zato ni mogoče obravnavati enako kot verske skupnosti. (Šturm, 2000)

V povezavi s fenomenom t. i. "suspektnih" kulturnih skupnosti ali kvaziverskih skupnosti se v nekaterih državah (Francija, Nemčija, Avstrija, Italija, Poljska, Švica) postavlja vprašanje "verskega elementa", saj status verske skupnosti tem daje določene pravice oz. privilegije. Kljub temu je treba opozoriti, da v Evropi ne obstaja definicija verskih skupnosti niti kvaziverskih skupnosti, saj gre za zelo občutljivo temo. Legitimne omejitve tovrstnih gibanj so mogoče le v okviru razumevanja 2. odstavka 9. člena Evropske konvencije o človekovih pravicah, ki govori o omejitvah svobode misli, vesti in veroizpovedi. Češka je na primer prepovedala Satansko cerkev iz razloga morale, vendar pa je splošna omejitev nadzora omejena z načelom nediskriminacije oz. z načelom enakopravnosti. (Šturm, 2000)

Če povzamem analizo, ugotovimo, da cerkve in verske skupnosti na splošno niso obravnavane enako, kar izhaja že iz samega sistema ustanovitve oz. njihovega priznanja. Kljub temu pa mora biti ta diferenciacija v okviru splošnega načela enakopravnosti in nediskriminacije, katerega *ratio* je, da je treba enaka dejanska stanja obravnavati enako, različna pa različno, saj bi v nasprotnem primeru povzročili neenakost. Ta fenomen sta priznana strokovnjaka s področja odnosov med državo in verskimi skupnostmi, W. Cole Durham in S. Ferrari, poimenovala kot "multi-tiered structure of religious entities."

6 NAČELO ENAKOSTI, POGOJI ZA DOVOLJENO RAZLIKOVANJE

6.1 POLOŽAJ POSAMEZNIKA IN NAČELO ENAKOSTI

V vseh civiliziranih pravnih sistemih je uveljavljeno načelo enakopravnosti, ki se nanaša na posameznika. Prav tako je to načelo izraženo v večini evropskih ustav. Izhajajoč iz različnih zgodovinskih obdobj se nekatere nanašajo tudi na načelo enakopravnosti glede veroizpovedi. V tem smislu je najpogosteje izpostavljena prepoved diskriminacije zaradi vere. V italijanski ustavi 3. člen določa, da so vsi državljani enaki pred zakonom ne glede na njihovo versko pripadnost. Podobno 3. odstavek 3. člena nemške ustave določa, da nihče ne sme biti oškodovan ali privilegiran zaradi njegove vere, verske ideologije. Ruska ustava iz leta 1993 (2. odstavek 19. člena) zagotavlja enake pravice in svoboščine posameznika in državljana ne glede na njegov odnos do vere. Kakršne koli in vse oblike omejevanja človekovih pravic glede na članstvo v verskih skupnostih so prepovedane. V madžarski ustavi⁴⁸ 1. odstavek 70A. člena prav tako vsakomur zagotavlja človekove in državljanske pravice brez kakršne koli diskriminacije zaradi religije. (Stres, 1998, str. 53–55)

Takšno razumevanje načela enakosti posameznikov je izraz razvoja sodne prakse v številnih državah, ki obravnava prepoved diskriminacije kot enega od pogojev svobode veroizpovedi, dodeljene vsakemu posamezniku. (Šturm, 1999, str. 54-98)

Z vprašanjem enakopravnosti verskih skupnosti se je ukvarjala tudi XI. Konferenca evropskih ustavnih sodišč leta 1999 v Varšavi.

6.2 POLOŽAJ VERSKIH SKUPNOSTI IN NAČELO ENAKOSTI

Pojmovanje načela enakosti, ki se nanaša na cerkve in verske skupnosti, je veliko bolj kompleksno vprašanje. Nekatere ustave zagotavljajo enakost pred zakonom tudi v tem kontekstu, npr. 2. odstavek 7. člena slovenske ustave in 14. odstavek ruske ustave⁴⁹. 1. odstavek 25. člena poljske ustave zagotavlja enakost pravic. Madžarski zakon iz leta 1990 določa, da imajo cerkve identične pravice in identične dolžnosti. Tudi italijanska ustava kot splošno načelo predvideva, da so vse vere enake pred zakonom, kljub temu da katoliško cerkev posebej omenja.

Kot je razvidno, je že na ustavni ravni dopustna določena stopnja razlikovanja med določenimi cerkvami. To je najjasneje vidno v liechtensteinski ustavi, ki Katoliški cerkvi daje status državne cerkve. Tudi španska (3. odstavek 16. člena) in poljska (4. odstavek 25. člena) ustava posebej omenjata Katoliško cerkev. Podoben pristop z omembo Ortodoksne cerkve lahko najdemo v ustavah Bolgarije (3. odstavek 13. člena) in Makedonije (19. člen). Na Portugalskem konkordat iz leta 1940 določa, da država priznava načelo krščanske doktrine in morale, ki sta v državi tradicionalni. (La Jurisprudence Constitutionnelle en Matiere de Liberté Confessionnelle au Portugal (José de Sousa e Brito), Constitutional

⁴⁸ Ustava Madžarske, glej 1. odst. 70 A člena

⁴⁹ Ustava Rusije, glej 2. odst. 19. člena

Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 571)

Ruski zakon iz leta 1997 poudarja posebno vlogo ortodoksne vere v zgodovini Rusije za prihodnost ter nadaljnji razvoj duhovnosti in kulture. Izraža tudi spoštovanje do krščanstva, islama, budizma, judovstva in drugih religij. Druge ustave ne omenjajo nobene vere, vendar določajo kategorije priznanih cerkva ali ver in kultov (Belgija).

Določena oblika privilegiranega položaja je odvisna od številnih dejavnikov, ti pa so po večini odvisni od verskih struktur v državi. Privilegiran položaj se različno kaže v različnih državah in je odvisen od postopkov za priznanje in ustanovitve cerkva in verskih skupnosti, različnih oblik urejanja razmerij z določenimi cerkvami in verskimi skupnostmi, različnih oblik verskega poučevanja, posrednega ali neposrednega financiranja ali državne podpore in različnih drugih oblik državnega sodelovanja in pomoči. (Ferrar & Durham, 2003)

Pri tem je vloga ustavnih sodišč, da v končni fazi upravičijo ali prepovejo te razlike in da postavijo njihove meje. (La Jurisprudence constitutionnelle en matiere de liberté cofessionelle et le régime juridique des cultes et de la liberté confessionelle en France (par Brigitte Gaudemet-Basdevant), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 307)

Madžarsko ustavno sodišče je v razsojenih primerih ob sklenitvi sporazumov s štirimi verskimi skupnostmi za duhovno oskrbo v madžarski vojski odločilo, da načelo enakopravnosti ne izključuje upoštevanja različnih dejanskih stanov, zlasti dejstev o različni razširjenosti oz. številčnosti določenih verskih skupnosti. (Ferrari & Durham, 2003, str. 127)

Načelo enakosti je torej treba razumeti tako, da je treba enake dejanske razmere obravnavati enako, različna pa različno. V nasprotnem primeru bi povzročili nove neenakosti. V Avstriji razlikovanje med verskimi skupnostmi, ki so priznane z zakonom in drugimi veroizpovedmi, ni razumljeno kot kršitev načela enakosti. (Ferrari & Durham, 2003)

Kljub temu da je razlikovanje priznано, pa je treba zadostiti kriteriju, da je takšno razlikovanje upravičeno. Avstrijsko poročilo na primer navaja, da se splošno načelo enakosti nanaša tudi na cerkve in verske organizacije. Posledično razlikovanje pred zakonom zahteva vsebinsko obrazložitev oziroma upravičenost, ki lahko zadeva različne ravni določene cerkve ali verske organizacije. V Švici je razlikovanje dopustno, če gre za "serious substantial aspects" (resne vsebinske vidike). Ti vključujejo pomembnost glavnih veroizpovedi glede na njihovo razširjenost in zgodovino ter njihovo javno in karitativno poslanstvo, izraženo preko lokalnih (državnih) cerkva.

Temeljno razlikovanje izhaja iz razdelitve na priznane cerkve in na druge cerkve in organizacije. Med registracijo lahko cerkvam in verskim skupnostim, ki niso izpolnile pogojev za registracijo, celo prepovejo delovanje. V tem smislu pa nemško zvezno ustavno sodišče opozarja, da je v omenjenih skupinah prepovedano nadaljnje razlikovanje, posebno tistih entitet z javnopравnim statusom, razen če bi bilo neenako obravnavanje dopustno v okviru splošnega načela neenakosti. Nemško zvezno ustavno sodišče zavrača poskuse vnesti tradicijo in zgodovino ali verske teze kot vsebinsko opravičilo za neenako obravnavanje. Medtem pa Avstrija poudarja, da so nekateri privilegiji Katoliške cerkve upravičeni zato, ker je ta zgodovinsko pomenila državno vero Avstrije in da še vedno okoli 78 % avstrijskega prebivalstva pripada Katoliški cerkvi. (Ferrari & Durham, 2003)

Omejitve dovoljenega razlikovanja se torej nanašajo na prepoved diskriminacije oz. diskriminatornega obravnavanja. Nedopustno je na primer podeliti neupravičene privilegije le eni cerkvi in s tem povečati njen vpliv ne le glede na druge cerkve, ampak tudi do državljanov. Zato ni dopustno neupravičeno omejevati svobode ustanovitve cerkve ali verske skupnosti in izvrševanje vere. Razlike v pristopu ne bi smele preprečiti morebitnega obstoja neke verske skupnosti, saj mora biti vsaki skupnosti zagotovljena možnost pravnega obstoja. (Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts, Varšava, 2000, str. 82)

7 RELIGIJSKO-KULTURNA PODOBA ZDA

ZDA so danes "prizorišče delovanja stotin veroizpovedi/cerkva, (denominacij), sekt, so prizorišče nastajanja novih religij in razmeroma lahkega prijetanja uvoženih, so eden od pomembnejših izvoznikov verskega blaga." (Smrke, 1996, str. 37)

Posamezne denominacijske skupine se znotraj sebe namreč delijo še na številne manjše verske skupine, cerkve in sekte, kar je predvsem posledica razkola med liberalnimi in konservativnimi verniki. (Albanese, 1992, str. 132)

Kot pravi Robberson (Smrke, 1996, str. 37), so se v ZDA uveljavile fleksibilne religijske razmere, ki so popolnoma primerljive s trgom ekonomskih dobrin." Smrke (ibid.) navaja podatek, "da v času svojega življenja zamenja religijo od 1/3 do 1/2 Američanov," kar pomeni, da "prodajalci na religijskem trgu niso brez prometa".

Tabela 7-1: Deset največjih religij v ZDA leta 2008

Religija/svetovni nazor	Delež v populaciji ZDA leta 2008
krščanstvo	74,4 %
nereligiozna/sekularna prepričanja	16,1 %
judostvo	1,2 %
islam	0,6 %
budizem	0,5 %
agnostiki	0,9 %
ateisti	0,7 %
hinduizem	0,4 %
unitaristi/univerzalisti	5,1 %
brezbožni/pogani/druidi	0,1 %

Vir: National Statistics on Belonging, Belief and Behavior, 2009

Tabela 7-2: Deset največjih denominacijskih skupin v ZDA leta 2008

Denominacijska skupina	Delež v populaciji ZDA leta 2008
katoličani	25,1 %
baptisti	15,8 %
metodisti	5,0 %
luteranci	3,8 %
prezbiterjanci	2,1 %
binkoštniki	0,3 %
episkopalci	1,1 %
judje	1,2 %
mormoni	1,4 %
Kristusove cerkve	3,1 %

Vir: National Statistics on Belonging, Belief and Behavior, 2009

Empirične sociološke raziskave, ki že več let ugotavljajo približno enake rezultate, kažejo, da je Amerika ena izmed najbolj religioznih držav na svetu. Leta 2000 je kar 94 odstotkov vseh

odraslih Američanov verjelo v boga, 89 odstotkov jih je verjelo v nebesa, 86 odstotkov v Jezusovo vstajenje in v življenje duše po smrti, 85 odstotkov jih je verjelo v čudeže in 82 odstotkov v deviško rojstvo Jezusa. Velik je tudi odstotek tistih, ki verjamejo v obstoj hudiča (72 odstotkov) in pekla (73 odstotkov), manj ljudi pa verjame v nekrščanske koncepte, kot so astrologija (41 odstotkov), duhovi (39 odstotkov) in reinkarnacija (20 odstotkov). Kar 75 odstotkov Američanov optimistično verjame, da bodo šli po smrti v nebesa, 2 odstotka Američanov menita, da bodo končali v peklu, en odstotek pa se po smrti vidi v vicah. (Taylor, 2000)

Če religioznost Američanov primerjamo z religioznostjo evropskih narodov, ugotovimo očitno razliko. Da igra religija zelo pomembno vlogo v njihovem življenju, je v raziskavi leta 2002 dejalo 59 odstotkov Američanov, takega mnenja pa je v povprečju le okoli 25 odstotkov Evropejcev (36 % Poljakov, 27 % Italijanov, 21 % Nemcev in le 11 % Francozov in Čehov). (The Pew Research Center for the People and the Press)

V Evropi je verovanje v zgoraj omenjene postavke v povprečju do trikrat manjše. (Smrke, 1996, str. 38)

Zanimivi so tudi podatki, da ZDA še nikoli niso bile tako religiozne, kot so zdaj. Danes naj bi bilo okoli 70 % Američanov članov cerkve, kar je štirikrat več kot leta 1776, ko je bilo članov cerkve le okoli 17 odstotkov prebivalstva. Na začetku 20. stoletja je bilo članov cerkve okoli 50 odstotkov Američanov, v petdesetih letih pa okoli 60 odstotkov. (Morin, 1998)

Velika religioznost Američanov je vzrok za specifičen in izredno kompleksen odnos med religijo in politiko v ZDA. Po eni strani 1. amandma, ki "velja za enega od ključnih dosežkov in vrednot" ameriške družbe, postavlja ločnico med državo in cerkvijo v precej večji meri, kot je ta prisotna v nekaterih drugih liberalnih demokracijah, po drugi strani pa ima religija v ameriški politiki izjemno močan vpliv. (Smrke, 1996, str. 37)

7.1 ODNOS MED RELIGIJO IN DRŽAVO (ZDA)

V Združenih državah Amerike opredeljuje odnos med religijo in državo 1. amandma k ameriški ustavi⁵⁰, ki je bil ratificiran leta 1791. Ta določa: "Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof, or abridging the freedom of speech, or of the press, or the right of people peaceably to assemble, and to petition the Government for a redress of grievances." Analiza 1. amandmaja ga deli na dva dela: na vprašanja, ki se nanašajo na ustanavljanje religije ali na t. i. klavzulo svobodne ustanovitve (the free establishment clause), in na vprašanja, ki se nanašajo na svobodno delovanje in izražanje religioznega prepričanja ali na tako imenovano klavzulo svobode delovanja (the free exercise clause). Amandma kot prvi pravni akt loči vlado in religijo. Posredno se na to razmerje nanašajo še 9. in 10. amandma ter 14. amandma.

Združene države Amerike so se zaradi dosledne ločitve države in cerkve ter zaradi uresničevanja verske svobode zavezale, da ne želijo presojsati ničesar v zvezi z vero, kar

⁵⁰ Ustava ZDA, glej 1. amandma

pomeni tudi, da pravne osebnosti posameznim skupinam državljanov ne podeljujejo na tem temelju. To seveda ne pomeni, da je zaradi tega verska svoboda okrnjena ali da za državo to področje ni pomembno. Nasprotno, ZDA namenjajo verski svobodi v svetu veliko pozornost. Zakon o mednarodni svobodi religije (International Religious Freedom Act of 1998), ki je bil leta 1999 dopolnjen (Public Law 106-55-Aug.17, 1999), določa znotraj State Departmenta ustanovitev Urada za mednarodno versko svobodo. Med nalogami Urada je tudi sodelovanje z državnim sekretarjem pri pripravi tistih delov Poročila o človekovih pravicah, ki se nanašajo na versko svobodo. Naprej določa ustanovitev Komisije ZDA za mednarodno versko svobodo (United States Commission on International Religious Freedom). Komisijo sestavlja poleg ambasadorja, ki vodi Urad, še devet državljanov ZDA; tri imenuje predsednik ZDA, tri imenuje predsednik senata, tri pa "speaker" spodnjega doma. Komisija izdaja letna poročila predsedniku, državnemu sekretarju in kongresu, v njih pa daje tudi priporočila glede možnih ukrepov. Določa, da je med osebjem "National Security Council" tudi posebni svetovalec predsednika za mednarodno versko svobodo, ki je povezava med splošnim kongresom in verskimi nevladnimi organizacijami. Zakon tudi določa možne predsednikove ukrepe oziroma ravnanje v odnosu do drugih držav v zvezi z ugotovljenimi razmerami.

7.1.1 Religija in izobraževanje v ameriškem ustavnem pravu: preteklost, sedanost in razvijajoči se tokovi

To poglavje je namenjeno razpravi o minulih, zdajšnjih in razvijajočih se trendih vere in izobraževanja v ameriškem ustavnem pravu. Govoril bom o teh temah: pravici do župnijskih šol, zakonih o koristih otroka, šolah in svobodi, vladnih mandatih, verski vsebini v šolskem učnem načrtu, tihih mediacijskih obdobjih, molitvah na slavnostih ob podelitvah diplom in nogometnih tekmah, primerih o koristi otrok in drugih pomembnih zadevah ter trendih. Osredotočenost bo na vrhovnem sodišču in njegovih odločitvah, ki zadevajo javne šole.

Združene države so versko in etnično verjetno najbolj raznovrstna država na svetu. Verska raznovrstnost se je začela zgodaj v 169 let dolgi kolonialni dobi, v kateri so episkopanci, prezbiterijanci, puritanci, rimokatoliki, kvekerji, hugenoti, luterani, moravijci, separatistični Židje in drugi prišli ter uveljavili svoja verovanja v novem svetu, kjer se je religija ameriških Indijancev ponekod ohranile do danes. (Waskey, ml., 2006)

Poleg tega so v novem svetu še pred ameriško revolucijo vzniknile nove različice starih veroizpovedi, kot so baptisti, metodisti, unitarci. Obrobno gibanje je v naslednjih desetletjih doživelo velike oživitve in pojavile so se nove verske skupine, kot so Kristusovi učenci, afroameriške skupine, pripadniki Binkoštna cerkve in druge. V »Velikem prebujanju« v 18. stoletju in v »Drugem velikem prebujanju« v 19. stoletju je duhovna dinamika zaznamovala Američane z v Evropi nepoznano religioznostjo. Kot dodatek k bolj ali manj ortodoksnim krščanskim veram so skupaj z različicami ateizma in okulturnih skupin vzniknili kulti, sekte in tuje vere. Čarovništvo, ki je bilo obsojeno v Salemu v zvezni državi Massachusetts, je bilo oživljeno v poznem dvajsetem stoletju, čeprav so že prej v tem stoletju sekularisti ozmerjali puritance, ker so kaznovali čarovništvo kot rezultat praznoverja. (Waskey, ml., 2006)

Ustava Združenih držav je bila sprejeta v kontekstu s socioreligiozno kulturo Združenih držav. Nanjo sta vplivala tudi ameriška različica razsvetljenstva in njegova verska narava. Ima

številne verske elemente, ki so bili vneseni, da bi zagotovili mir med ljudmi različnih veroizpovedi. Eden izmed teh elementov je prepoved vprašanj v zvezi z veroizpovedjo pri kandidaturi za predsedniški položaj. (Waskey, ml., 2006)

Dve drugi navezavi na vero sta tudi v prvih desetih amandmajih k ustavi (Listina svoboščin). Natančneje, prvi amandma pravi:

Kongres ne bo sprejel nobenega zakona glede:

- uveljavitve vere ali
- njene svobode.

Ti prepovedi ustave, ki se nanašata na vero, sta imenovani uveljavitvena določba in določba o svobodi veroizpovedi. Ta določila so bila prevzeta kot del Listine svoboščin, kmalu po ustanovitvi tedanje vlade leta 1789. (Waskey, ml., 2006)

Izvirni namen Listine svoboščin je bil zavarovati posameznega državljana pred nacionalno vlado. Listina svoboščin se sprva ni nanašala na zvezne države, kot je dejalo vrhovno sodišče v primeru **Barron proti Baltimorju (1833)**⁵¹. To je pomembno pri upoštevanju obeh, uveljavitvene določbe in določbe o svobodi veroizpovedi, saj je imela v času sprejema ustave večina zveznih držav neko obliko uveljavljene veroizpovedi. To se je končalo v dvajsetih letih 19. stoletja v novus ordo seclorum (novem veku redov). (Waskey, ml., 2006)

Zamisel o verski strpnosti namesto verske skladnosti, ki se je porodila v času ureditve z eno samo »ortodoksno« religijo, je bila rezultat dela nekaj advokatov, kot so bili *Politiques* in John Locke. Poleg tega so se uprli razsvetljenstvu (in politiki, ki jo je vzbudilo), da bi v potezi, s katero bi si pridobilo prostor za delovanje, rešilo vprašanje religije kot del svoje vojne proti krščanstvu. V zadnjih desetletjih je bila v Združenih državah zgodovinska ideja o strpnosti povzdignjena v državljansko ideologijo. Ne glede na to pa je velikokrat zgolj maska za protikrščanske napade. (Waskey, ml., 2006)

Avtorji štirinajstega amandmaja so menili, da naj bi Listina svoboščin veljala tudi za zvezne države, vendar pa vrhovno sodišče te razlage ni sprejelo v »primerih klavnice« **The Butcher's Benevolent Association of New Orleans proti The Crescent City Live-Stock Landing-House Company, (et. al), 83 U.S. (16 Wallace) 36 (1873)**⁵². Štirinajsti amandma je nastal v polemiki in je od takrat ostal polemičen. Je jedro številnih odločitev vrhovnega sodišča o državljanskih pravicah. Šele v dvajsetem stoletju, ko je vrhovno sodišče začelo selektivno uveljavljati Listino svoboščin za zvezne države, je tema o veri v šolah postala vir odločitev vrhovnega sodišča. (Waskey, ml., 2006)

Sodišče je v številnih primerih odločilo na podlagi interpretacije uveljavitvene določbe in določbe o svobodi veroizpovedi. Večina teh se ukvarja z vero in državljanskim življenjem na drugih področjih in ne v javnih šolah. Mednje sodijo primeri v zvezi s protestantskimi skupinami in cerkveno lastnino, z mormoni in poligamijo (**Združene države proti Reynoldsu, 1890**)⁵³, z ulično pridigo jehovovih prič in številnimi drugimi spornimi vprašanji,

⁵¹ Sodba zveznega sodišča ZDA. Barron proti Baltimorju, 32 U.S. 243, (1833)

⁵² Sodba vrhovnega sodišča ZDA. The Butcher's Benevolent Association of New Orleans proti The Crescent City Live-Stock Landing-House Company, (et.al), 83 U.S.(16 Wallace) 36(1873)

⁵³ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. ZDA proti Reynoldsu, 98 U.S.145, (1878)

s krščanskimi znanstveniki o verskem zdravljenju, z Modrimi zakoni in zadnje čase vse od javne uprizoritve rojstva Jezusa ali postavitve svečnikov, ki simbolizirajo sedemdnevno stvarjenje sveta, na javnih površinah, **okrožje Allegheny proti ACLU poglavju o veličastnejšem Pittsburghu (1989)**⁵⁴, do žrtvovanja živali ali pa primera položaja kaplanov v vojski. Medtem ko so pogledi na sporna vprašanja vere in države zelo zanimivi, čas in prostor narekujejo osredotočenost tega članka na vrhovno sodišče in njegove odločitve, ki zadevajo javne šole. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.1 Pravica do župnijskih šol

Prvi primer, ki je vključeval javne šole in prvi amandma, je bil **Pierce proti Združenju sester (1925)**⁵⁵. Ta primer je postal ustanovna listina za župnijske šole. Ameriška zvezna država Oregon je sprejela zakon o obveznem šolanju (Akt o obveznem izobraževanju, 7. november 1922), ki je v skladu z ustavo te države uveljavil obvezno šolanje v javnih šolah. Združenje sester je upravljalo sirotišnico v Oregonu od leta 1880. Združenje je že mnogo pred prevzemom oregonskega zakona o obveznem izobraževanju na svojem posestvu zgradilo in upravljalo šolo. Učni načrt je obsegal večino predmetov, ki so jih učili v oregonskih javnih šolah in tudi katoliški verouk. Sodišče je v svoji odločitvi dejalo, da »splošna teorija svobode, na kateri *počivajo* vse vlade v tej Uniji, izključuje kakršnokoli splošno moč države, da bi poenotila svoje otroke z njihovim prisiljenjem v sprejem pouka zgolj od učiteljev na javnih šolah.« Sodišče je še opazilo, da uresničenje oregonske politike ne bi uničilo le toženčeve šole, marveč tudi vse druge zasebne šole v državi. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.2 Zakoni v korist otroka

V primeru **Cochran proti šolskemu svetu (1930)**⁵⁶ je sodišče podprlo zakon Louisiane, ki je dovoljeval porabo državnega denarja za nakup učbenikov, ki so jih otroci uporabljali v šolah, s katerimi je upravljala Rimskokatoliška cerkev. Zakon je bil izzvan na temelju, da štirinajsti amandma prepoveduje uporabo zasebne lastnine v zasebne namene, saj so bile v tem primeru knjige namenjene otrokom v zasebnih šolah. Sporno vprašanje je bilo, ali so bili učbeniki neustavna uveljavitev državne religije ali so bili v korist šolarjev? Sodišče je pritrdilo, da so učbeniki v vseh šolah, javnih ali zasebnih (sektaških ali nesektaških), v korist otrok, ki jih uporabljajo. Posledično je bil zakon Louisiane ustaven, saj je zakon okoristil otroka in ne njegovo religijo. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.3 Šole in svoboda vesti

V primeru **Hamilton proti regentom Kalifornijske univerze (1934)**⁵⁷ je vrhovno sodišče zavrnilo zahtevek po izvzetju iz udeležbe v vadbenih enotah za rezerviste (R.O.T.C.),

⁵⁴ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Okrožje Allegheny proti ACLU, 492 U.S. 573, (1989)

⁵⁵ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Pierce proti Združenju sester, 268 U.S. 510, (1925)

⁵⁶ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Cochran proti šolskemu svetu, 281 U.S. 370, (1930)

⁵⁷ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Hamilton proti regentom Kalifornijske univerze, 293 U.S. 245, (1934)

skupaj s poukom o vojaških znanostih. Primer je zanimiv, ker nakazuje tedanje kontroverznosti pri navajanju pogodb in mednarodnega prava za odločitve vrhovnega sodišča. Pritožnik Hamilton je argumentiral, da je kot član Metodistične škofovske cerkve vezan po vesti na svojo vero in da zakon ni pacifističen. Citiral je družbeno izjavo Metodistične škofovske cerkve, ki je zavračala vojno kot instrument nacionalne politike. To je bil odziv na vojno histerijo in propagando prve svetovne vojne. Ker so pogodbe del najvišjega zakona v državi (6. člen, 2. oddelek), so se Združene države s podpisom pariškega mirovnega sporazuma strinjale, da se odpovedo vojni. Klavzula »Visoke pogodbene stranke se strinjajo, da rešitve vseh sporov ne bodo iskale drugače kot s pacifističnimi sredstvi,« je pomenila, kot je navedel tožnik, da je predpisan tudi vojni študij. Hamilton je primer izgubil. Sprejetje pritožnikovega (Hamiltonovega) argumenta bi bil udarec zoper celotno zgodovino naborništva v angleški in ameriški zgodovini. Še več, eksplodiralo bi v obraz prisegi zvestobe, ki jo podajo tisti s podeljenim državljanstvom, da bodo poprijeli za orožje v obrambo države. To se po navadi šteje kot dolžnost vseh državljanov in prevzem izvzetij od orožja v nadomestilo za alternativne dejavnosti je bil od takrat razširjen in natančneje opredeljen. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.4 Primeri salutiranja zastavi

V 30., 40. in 50. letih 20. stoletja so bili številni primeri Jehovovih prič. Dva izmed njih sta bila pomembna za predmet religije in javnega izobraževanja. Prvega so Jehovove priče izgubile, toda drugi je bil pozdravljen kot velika zmaga za svobodo vesti. Zmaga je bila v primeru **državnega šolskega sveta Zahodne Virginije proti Barnettu (1943)**⁵⁸. Ta primer je bil mejnik, ki je vključeval civilno svoboščino nesalutiranja ameriški zastavi ali izrekanja prisege zvestobe.

Jehovove priče je leta 1884 organiziral Charles Taze Russell. Priča veruje, da jih je dejavno spreobračanje vpletlo v številne primere civilnih svoboščin. Jehovove priče zdaj verjamejo, da so bile civilne vlade del Satanovega kraljestva in da je salutiranje zastavi ter izrekanje prisege zvestobe zastavi sprožilo nov primer verske svobode.

Predhodnik Barnettovega primera je bil leta 1940 podoben primer iz Pensilvanije, **šolski okoliš Minersville proti Gobitisu (1940)**⁵⁹. Starši, Jehovove priče, so spodbujali svoje otroke, naj zavrnejo salutiranje zastavi in izrekanje prisege zvestobe kot dejanji idolskega civilnega čaščenja. V primeru Gobitisa je vrhovno sodišče dejalo, da svoboda vesti ne more preprečiti državi, da bi uzakonila obvezen program civilnega izobraževanja. (Waskey, ml., 2006)

Odziv na Gobitis je bil mešan. Številni so ga pozdravili, še posebno, ker je Amerika stopila v vojno. Poleg tega pa so ga drugi obravnavali kot signal za nasilno ravnanje proti Jehovovim pričam. V nasprotju so številne skupine, vključujoč Ameriško legijo, nasprotovale razsodbi kot kršitvi svobode verovanja. (Waskey, ml., 2006)

⁵⁸ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Državni šolski svet Zahodne Virginije proti Barnettu, 319 U.S. 624, (1943)

⁵⁹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Šolski okoliš Minersville proti Gobitisu, 310 U.S. 586, (1940)

Sledeč primeru Gobitis je zakonodajni zbor Zahodne Virginije previdno revidiral svoje zakone civilnega izobraževanja in uvedel zahtevo, da vse šole izvajajo pouk zgodovine, državljske vzgoje ter ustave. Poleg tega je šolski svet dodal zahteve po salutiranju in prisegi zvestobe zastavi. Zavrnitev podreditve je bila obravnavana kot neposlušnost in je imela za posledico izključitev. Vnovični sprejem v šolo je bil mogoč le z izpolnitvijo v skladu z zahtevo. Medtem je bil izključen otrok lenuh, zaradi česar so bili starši podvrženi kazenskim sankcijam.

Barnette je skupaj z drugimi Jehovovimi pričami iskal načine za zadržanje uveljavitve tega zakona. Primer je bil prerekan 11. marca 1943 in odločen 14. junija 1943 s šestimi glasovi proti trem. Sodnik Robert Jackson je podal mnenje sodišča. Sodniki Hugo Black, William O. Douglas in Frank Murphy so se strinjali z večino. Sodniki Felix Frankfurter, Owen Roberts in Stanley Reed se niso strinjali.

Jackson je ugotovil, da je šolski svet že prilagodil način salutiranja s čvrsto iztegnjeno roko (pozdrav Bellamy) zaradi oporekanj številnih skupin. To ni bilo storjeno zato, da bi ugodili Jehovovim pričam. Mnenje sodnika Jacksona je premaknilo podlago za odločitev v prid tožnikov. Namesto na določbi o religiji je odločitev temeljila na določbi o svobodi govora. Salutirati ali ne salutirati zastavi in ponavljati ali ne prisego zvestobe sta govorni dejanji, v katera ni mogoče prisiliti. Podvrženje posameznika v izrekanje ali izvršitev državljskih obredov krati njegovo državljsko svobodo. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.5 Primer avtobusne vozovnice

V primeru **Everson proti šolskemu svetu (1947)**⁶⁰ se je sodišče srečalo s primerom iz New Jerseyja, kjer je bilo za prevoz v župnijske šole in iz njih poskrbljeno z denarjem davkoplachevalcev. Primer avtobusne vozovnice je pomenil obravnavo uveljavitvene določbe. Sodišče je odločilo, da je subvencija ustavna kot zakon v korist otrok, in ne kot zakon v korist religije. Mnenje sodišča je napisal sodnik Hugo Black, ki se je spustil v dokaj visokotečo in pogosto navajano obiter dictum o t. i. »Wall of Separation« med cerkvijo in državo. Njegovo razmišljanje so pogosto citirali nasprotniki verske svobode, vendar ne da bi se ozirali na njegovo pravno avtoriteto, saj v primeru ni bil vzpostavljen precedens v prid »separatizmu«. Težava je v tem, da je bil primer rešen v prid pritožnikov na podlagi teorije o »koristi otrok«, in ne na domnevnem »wall of separation«. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.6 »Release Time« v šoli

Popravki k obiter dictum sodnika Blacka so prišli v naslednjih primerih, kot je **Illinois v imenu McCollumna proti šolskemu svetu (1948)**⁶¹. Ta primer je obravnaval ustavnost termina (»release time«) programov za versko izobraževanje. Znova je mnenje napisal sodnik Black. Nivojski šolski svet je verskim učiteljem dovolil prihajati v šolo v času šolskih ur, da so poskrbeli za verski pouk tistih, katerih starši so to želeli. Otroke, katerih starši pa tega niso želeli, so odpeljali v ločen prostor, v katerem so imeli pouk o drugih stvareh.

⁶⁰ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Everson proti šolskemu svetu, 330 U.S.1, (1947)

⁶¹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Illinois v imenu McCollumna proti šolskemu svetu, 333 U.S. 203, (1948)

Sodnik Black je spoznal ta primer za veliko kršitev doktrine o »Wall of Separation«. Trdil je, da so bili otroci v učilnici postavljeni v podrejen in prisiljen položaj. To je čudno pojmovanje v luči dejstva, da pa otroci, ki so bili izvzeti od izrekanja prisege zvestobe, niso bili prisiljeni, ampak zgolj opravičeni. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.7 »Release Time« zunaj šole

Ne glede na to pa je čez štiri leta vrhovno sodišče podprlo zakon »release time« New Yorka v primeru **Zorach proti Clauson (1952)**⁶². New York je dovolil, da so učence med šolskimi urami odpeljal v zasebne ali verske centre k verouku. Tokrat je bil sodnik Black poraženec primera, v katerem so bila izražena grenka čustva. Ni namreč hotel videti razlike med primeroma McCollum in Zorach. (Waskey, ml., 2006)

Primer ni bil spodbijanje doktrin Everson in McCollum. Je pa seveda začel postavljati nekaj omejitev. Odločitev sodišča se je držala načela, da država nima splošne pravice za nadziranje otrok. Sodnik William O. Douglas je tudi postavil načelo: »Mi smo verni ljudje, katerih inštitucije predpostavljajo vrhovno bitje.« Ob tem je še dejal, »iz Listine svoboščin ... ne moremo sklepati na filozofijo o sovražnosti do vere.« (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.8 Molitve, predpisane od vlade

V drugem primeru iz New Yorka je vrhovno sodišče na zahtevo vlade prepovedalo molitve v javnih šolah. Te so bile namreč splošna praksa do odločitve v primeru **Engel proti Vitale (1962)**⁶³, da naj bo v učilnicah ali po zvočnikih v vsaki sobi kratka verska vaja, ki lahko vključuje branje Svetega pisma in tudi molitev. Ne glede na to pa so v tem primeru namestniki šolskega sveta zvezne države New York napisali in zahtevali tole molitev: »Vsemogočni Bog, priznavamo svoje zaupanje Tebi in prosimo za Tvoj blagoslov našim učiteljem, našim staršem in nam samim. Amen.«

Molitev je bila očitno neškodljiva in nepristranska. Tako močno, da je bila verjetno že žalitev božanskosti. Kakorkoli, kršitev uveljavitvene določbe, ki jo je sodišče tu našlo, je bila ta, da je molitev napisala in predpisala zvezna država New York. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.9 Branje Svetega pisma, predpisano od vlade

Primer iz Marylanda o **šolskem okrožju Abington proti Schemppu (1963)**⁶⁴ je prepovedal vladni predpis o branju Svetega pisma v učilnicah ali preko šolskega interkoma. Vendar pa je dovolil njegovo branje kot literaturo ali kot del predmeta primerjalna religiologija. Spremljivalni primer je bil **Murray proti Curlettu (1963)**⁶⁵. Madeline Murray (O'Hair, po naslednji poroki) je postala znana po svojem ateizmu. Preselila se je v Austin v Teksasu in tam ustanovila center. Najmanj en sin je sčasoma postal kristjan. (Waskey, ml., 2006)

⁶² Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Zorach proti Clauson, 343 U.S. 306, (1952)

⁶³ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Engel proti Vitale, 370 U.S.421, (1962)

⁶⁴ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Šolsko okrožje Abington proti Schemppu,374 U.S.203, (1963)

⁶⁵ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Murray proti Curlettu, 228 Md.239, 179 A.2d698 (1962)

7.1.1.10 Lemonov test

Leta 1971 je sodišče vzpostavilo Lemonov test (**Lemon proti Kurtzmanu (1971)**)⁶⁶. Primer je vključeval programe na Rhode Islandu in v Pensilvaniji. Programi so vzpostavili dodatke plačam učiteljev v zasebnih župnijskih šolah. Sporni učitelji niso učili verskih predmetov, ampak posvetne. Sodnik Warren Burger je razvil Lemonov test, da bi ugotovil, ali je bil zakon namenjen uveljavitvi religije. Ta test je temelj za odločitve sodišča od leta 1971.

Merila za odločitev so:

1. da mora imeti zakon države posvetni namen;
2. primarni učinek zakona ne sme biti pospešiti ali ovirati vero; in
3. končna dejanja države ne smejo razvijati »presežnega vladnega zapletanja z vero«.

Sodišče je ugotovilo, da niti Rhode Island niti Pensilvanija ne izpolnjujeta kriterijev Lemonovega testa, zato je ustavilo oba programa zaradi kršitve uveljavitvene določbe. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.11 Deset zapovedi in drugi verski simboli

Leta pozneje je razširilo rzsodbo proti obveznemu branju Svetega pisma v primeru Schempp na primeru **Stone proti Grahamu (1980)**⁶⁷ zaradi obešanja desetih zapovedi na stene javne šole.

V 80. letih 20. stoletja se je osredotočenost odločitev sodišča prestavila s primerov uveljavitve vere na primere svobode vere. Z neodobravanjem je gledalo na prikaze ali prakse, pri katerih je bil prevladujoči namen verski namesto posvetni. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.12 Svoboda vere v šolah

Vendar pa se je sodišče srečalo z razvijanjem novih odločitev, da bi pojasnilo, da določene vrste verskih aktivnosti na šolah ne morejo biti prepovedane. To so bile verske aktivnosti, s katerimi so začele fizične osebe ali skupine, za katere mora biti prihranjen prostor za zasebne verske aktivnosti. To je delovanje, ki ga ima sodišče za zaščitenega na podlagi določb o svobodi govora, svobodi zbiranja in svobodi vere. V primeru **Widmar proti Vincentu (1981)**⁶⁸ je sodišče zavzelo stališče, da mora državna univerza dovoliti študentskim verskim skupinam, da se sestanejo pod enakimi pogoji kot posvetne skupine. Univerza Misurija je prepovedala evangeličansko krščansko skupino, ker je bila verska in ker se je ukvarjala s takšno obliko svobode govora, ki jo je univerza v svoji različici politične ustreznosti imela za diskriminatorno in torej neujemajočo se z določbo o svobodi govora in nevarovano z določbo o svobodi veroizpovedi. (Waskey, ml., 2006)

Sodišče je uporabilo svoje doktrine o svobodi govora in zbiranja za analizo dejstev v primeru. Sklenilo je, da je univerza na svojem ozemlju ustanovila »javni forum« analogno ulici ali parku. Izključitev evangeličanske skupine je bila diskriminacija, temelječa na iz svobode

⁶⁶ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Lemon proti Kurtzmanu, 403 U.S. 602, (1971)

⁶⁷ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Stone proti Grahamu, 449 U.S. 39,(1980)

⁶⁸ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Widmar proti Vincentu, 454 U.S.263,(1981)

govora izhajajočih izrazih skupine. Sodišče je uporabilo tudi Lemonov test in sklenilo, da univerza ni ustvarjala vere, ki bi jo podpirala država, ampak je le dovolila izražanje vere in je ni podpirala. Ta odločitev je tudi zavrnila strožjo razlago ločitve cerkve in države, predpisano v ustavi države Misuri, ker bi izključitev na tej podlagi pustila za posledico tako široko idejo o ločitvi, da bi obsodila vse verske aktivnosti v javnih ustanovah kot neprimerne. V dodatek je sodišče nakazalo, da bo za izključitev skupine univerza morala opredeliti, kaj je versko in kaj ne, in kar bo pri tem vpletlo tudi državo v opredelitev, kaj je versko in kaj ne. (Waskey, ml., 2006)

Sledeč odločitvi v primeru Widmar so se povečali izzivi za izključitev verskih skupin v javnih srednjih šolah. Ali je forum srednje šole enak kampusu fakultete? Nekatera sodišča so pritrdila, toda kongres je v odgovor sprejel »Equal Access Act« (EAA) leta 1984. EAA pravi, da ima katerakoli srednja šola, ki dobiva zvezna sredstva, »odprti forum« za študentske klube in jim mora dovoliti shajanje ne glede na »versko, politično, filozofsko ali drugo vsebino govora na takšnem sestanku« (20 U.S.C.A. § 4071). Osrednje vprašanje pri takšnih primerih postane, ali je verska aktivnost rezultat državnega ukrepanja ali ne. Princip je bil postavljen v primeru **šolskega sveta proti Mergensu (1990)**⁶⁹, pri katerem je obranil EAA proti ustavnim izzivom. (Waskey, ml., 2006)

Sporno vprašanje verskih klubov je bilo prerekano tudi glede vprašanja, ali jih lahko prepovejo, ker se zapletajo v »diskriminacijo« z zahtevo do njihovih funkcionarjev ali članov, da so privrženci vere. Eno izmed pritožbenih sodišč se je strinjalo, da se lahko uvedejo nediskriminatorne politike za položaj sekretarja in koordinatorja dejavnosti v verskem klubu, vendar ne za položaj predsednika, podpredsednika in glasbenega urednika, v primeru **Hsu proti svobodnemu šolskemu okolišu Roslyn (2nd Cir. 1996)**⁷⁰. (Waskey, ml., 2006)

Vprašanje enakosti svobode pri verskem govoru je bilo središče pozornosti sodišča v primeru **Lambove kapele in ostalih proti centru Združenja Moriches svobodnega šolskega okoliša (1993)**⁷¹. Sodišče je odločilo v prid Lambove kapele, toda svojo odločitev je utemeljilo na določbi o svobodi govora in ne na uveljavitveni določbi. Dejstva so bila, da je skupina Lambove kapele želela uporabljati šolske prostore zunaj šolskih ur za prikaz serij dr. Jamesa Dobsona (Focus on the Family⁷²) o družinskih vrednotah. Pravila šolskega okrožja so dovoljevala sestanke za državljanske in družbene namene, ki jim je serija o družinskih vrednotah, četudi verska, očitno ustrezala. Izključitev zgolj zaradi tega, da je imela serija verski pogled, je bila diskriminatorna. (Waskey, ml., 2006)

V primeru **Rosenberger proti rektorju in obiskovalcem Univerze v Virginiji (1995)**⁷³ je sodišče ugotovilo, da je bilo odrekanje sredstev krščanski študentski publikaciji (»Wide Awake«), medtem ko so jih odobrili vsem drugim, diskriminatorno. Argument univerze je bil, da publikacija promovira določene verske poglede in da bi zato pomoč njim pomenila pomoč religiji. Kakorkoli, sodišče je ob preiskavi dejstev spoznalo, da pravila univerze izključujejo

⁶⁹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Šolski svet proti Mergensu, 496 U.S. 226, (1990)

⁷⁰ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Hsu proti svobodnemu šolskemu okolišu Roslyn, 85 F3 d 839, (1996)

⁷¹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Lambove kapele in ostalih proti centru Združenja Moriches svobodnega šolskega okoliša, 508 U.S. 384, (1993)

⁷² Focus on the Family. Dr. James Dobson, 2009

⁷³ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Rosenberger proti rektorju in obiskovalcem Univerze v Virginiji, 515 U.S. 817, (1995)

tako ateistične kot verske poglede. Članki v časopisu (z verskega vidika) so bili o kulturnih, moralnih in političnih temah, ki so bile iste kot tiste, za katere so dobivale univerzitetna sredstva (ali pa prispevke študentov) druge študentske publikacije. (Waskey, ml., 2006)

V primeru **Good News Club proti osrednji šoli Milford (2001)**⁷⁴ je sodišče dejalo, da osrednja šola Milford ne more prepričati Good News Clubu uporabe njenih prostorov, ker je šola ustvarila omejen javni forum in je prepoved verskemu klubu »diskriminacija stališča«. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.13 Nadaljnji primeri koristi in ločitve

Tu in tam se je zdelo, da sodišče omahuje glede vprašanja ločitve vere in države. V primeru **Römer proti Svetu za javna dela (1976)**⁷⁵ je sodišče razsodilo, da države lahko zagotovijo subvencije zasebnim in verskim fakultetam. Sodišče je šlo še dlje in v primeru **Odbora za javno izobraževanje proti Reganu (1980)**⁷⁶ ugotovilo, da države lahko povrnejo stroške verskim šolam za izvajanje standardiziranih testov. Še več, v primeru **Müller proti Allenu (1983)**⁷⁷ je sodišče razsodilo, da lahko davkoplačevalci od dohodnine odštejejo stroške za pouk, učbenike in prevoz, ki so jih imeli z obiskovanjem zasebnih in verskih šol. (Waskey, ml., 2006)

Zdelo se je, da se sodišče v primeru **Aguilar proti Feltonu (1985)**⁷⁸ oddaljuje od svojega dokaj potrpežljivega stališča glede doktrine o koristi otroka. Sodišče je razsodilo, da pošiljanje javnih učiteljev v verske šole zaradi popravnega izobraževanja in svetovanja ni ustavno.

Poleg tega je bilo v primeru iz New Yorka – **vaški šolski okoliš Kiryas Joel proti Grumet (1994)**⁷⁹ – posebno šolsko okrožje v prid židovskih otrok (Hasidic Jews) razglašeno kot protiustavno. Država je ustanovila poseben šolski okoliš iz verskih razlogov in to je bilo preveč za sodišče. Razsodilo je, da židovski (Hasidic) šolski okoliš, financiran z javnimi sredstvi, krši uveljavitveno določbo. (Waskey, ml., 2006)

V primeru **Zobrest in ostali proti šolskemu okolišu Catalina Foothills (1993)**⁸⁰ je sodišče jasno razsodilo v luči doktrine otrokovih koristi, ko je odločilo, da šolski okoliš ne krši uveljavitvene določbe z dodelitvijo znakovnega prevajalca gluhemu otroku v sektaški šoli. Vrh tega je v primeru **Agostini proti Feltonu (1997)**⁸¹ sodišče razveljavilo stališče iz primera Aguilar, da pomeni kršitev uveljavitvene klavzule, če učitelji javnih šol, ki imajo dodatni pouk na verskih šolah, s tem zagotavljajo popravno izobraževanje depriviligiranim učencem v verskih šolah. (Waskey, ml., 2006)

⁷⁴ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Good News Clubu proti osrednji šoli Milford, 533 U.S. 98, (2001)

⁷⁵ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Römer proti svetlu za javna dela, 426 U.S. 736, (1976)

⁷⁶ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Odbor za javno izobraževanje proti Reganu, 444 U.S.646, (1980)

⁷⁷ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Mueller proti Allenu, 463 U.S.388, (1983)

⁷⁸ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Aguilar proti Feltonu, 473 U.S.402, (1985)

⁷⁹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Vaški šolski okoliš Kiryas Joel proti Grumet, 512 U.S. 687, (1994)

⁸⁰ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Zobrest in ostali proti šolskemu okolišu Catalina Foothills, 509 U.S. 1, (1993)

⁸¹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Agostini proti Feltonu, 521 U.S. 203, (1997)

7.1.1.14 Verska vsebina v učnem načrtu

Primeri glede vključevanja vere v učni načrt obsegajo tudi primer **Epperson proti Arkanzasu (1968)**⁸², ki je porazil arkanzaški zakon, ki je prepovedoval učenje evolucije v svojih šolah. Poskus Louisiane po vključitvi znanosti o stvarjenju je bil razveljavljen v primeru **Edwards proti Aguillardu (1987)**⁸³. (Waskey, ml., 2006)

V bolj ogrožajočem primeru je pritožbeno sodišče enajstega okrožja dejalo, da profesor državne fakultete, ki poučuje biologijo, nima akademske svobode do nevsiljivega izražanja verovanja med urami. (Waskey, ml., 2006)

Rezultati odločitev sodišča so bili, da se je zatrlo ali pregnalo vpliv vere na učbenike ameriške ali svetovne zgodovine. Romarji so postali zgolj popotniki in dan hvaležnosti je bil zgolj kulturni dogodek. Nasprotniki posvetnega učnega načrta niso bili nagrajeni z veliko uspeha. Celo napor, da bi imeli »posvetni humanizem« definiran kot religijo, ni bil uspešen, tudi ko so bili dokazi navdušujoči, češ da številni učbeniki učijo, da moralni relativizem duši vlogo vere v ameriškem življenju. V primeru, ki se je pojavil v Mobilu v Alabami, je bilo to sporno vprašanje v primeru **Smith proti Svetu šolskih poverjenikov okraja Mobile (enajsto okrož. 1987)**⁸⁴ naslovljeno na stopnjo zveznega okrajnega sodstva - pritožbeno sodišče enajstega okrožja. Okrožno sodišče je dejalo, da so knjige spoznali kot nezadostne le izobraževalno. Še več, dejalo je: »Če bomo odstranili vse, kar je dvomljivo za raznolike ameriške sekte ali nekonsistentno z njihovimi doktrinami, bomo razcefrali javno izobraževanje.« (Waskey, ml., 2006)

Podoben primer se je pojavil v primeru **Mozert proti šolskemu svetu okraja Hawkins (1987)**⁸⁵. Sodišče šestega okrožja je zavrnilo trditve krščanskih staršev, da so bili njihovi otroci prisiljeni prebirati gradivo, ki so mu nasprotovali (in s tem uveljavilo odločitev o povezavi vere in razuma). To je zelo zanimivo, saj je kot del svobode krščanskim otrokom dovoljeno izogibati se pouku zdravstvene vzgoje pa tudi otroci Jehovovih prič ne morejo biti prisiljeni, da se udeležujejo iger, proslav ali prireditev, ki jih imajo za poganske. Sodišče je menilo, da se morajo otroci navadnih kristjanov »naučiti kritičnega mišljenja«, namesto da so opravičeni, saj bi slednje lahko povzročilo nadaljnje razslojevanje in odprlo vrata za nove izpade.

Šloobveznost je bila omejena v primeru, ki je vključeval religijo amišev starega reda in konservativno amiško menonitsko cerkev, **Wisconsin proti Yodru (1971)**⁸⁶. Sodišče je tem skupinam dovolilo, da so končale formalno izobraževanje z osmim razredom. Ta primer je zanimiv v luči knjige H. Richarda Niebuhrja, *Christ and Culture*, ker so amiši in menoniti izbrali položaj Kristusa proti kulturi. Podoben položaj si je izbralo vse večje število konservativnih kristjanov v obeh rastočih gibanjih župnijskega in domačega šolanja. (Waskey, ml., 2006)

⁸² Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Epperson proti Arkanzasu, 393 U.S.97, (1968)

⁸³ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Edwards proti Aguillardu, 482 U.S.578, (1987)

⁸⁴ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Smith proti Svetu šolskih poverjenikov okraja Mobile (enajsto okrožje), 827 F.2d 684, (1987)

⁸⁵ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Mozert proti šolskemu svetu okraja Hawkins, 827 F.2d 1058, (6. okrožje) (1987)

⁸⁶ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Wisconsin proti Yodru, 406 U.S. 205, (1971)

7.1.1.15 Tiha meditacijska obdobja

S prepovedjo molitve se je sporno vprašanje tihe meditacije pojavilo v primeru **Wallace proti Jaffreeju (1985)**⁸⁷. Vendar pa je sodišče hodilo po tanki črti, saj so ljudje spraševali o principu ločitve cerkve in države. Če bi država mogla in morala ostati nevtralna do vere, kje je meja? Kajti, če bi bile državi prepovedane celo neprisilne verske izjave, kaj bi to pomenilo za gostovanje drugih verskih elementov v državi? Lokalna božična praznovanja, religiozna umetnost v državnih muzejih, molitve na inavguracijah ali drugi javni dogodki – ali naj bi bili tudi ti prepovedani? Ali naj bi bila prepovedana vsa nanašanja na boga v Deklaraciji neodvisnosti, govori Georgea Washingtona, Abrahama Lincolna in drugih predsednikov kot tudi številni elementi ameriške zgodovine in tradicije? Ali naj bi bila izločena tudi biblijska imena od Johna do Theodorja? To je porajalo vprašanje, da če so takšne prakse neustavne, ali postaja prava vloga vere v ameriški kulturi umetno zadušena, tako da država postaja sovražna do vere, namesto da bi bila nevtralna? Ali naj bi bila kakšna »civilna religija« dovoljena? V primeru **Bronx Household of Faith proti šolskemu okolišu skupnosti, številka deset (drugo okrož. 1997)**⁸⁸ je sodišče drugega okrožja dejalo, da lahko javna šola odreče prostore, odprte za splošne državljske namene, verski skupini za častitvene namene. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.16 Molitve na šolskih slavnih s podelitvami diplom in na nogometnih tekmah

V primeru **Lee proti Weismanu (1992)**⁸⁹ je sodišče potrdilo svojo prepoved religiozних dejanj države v šolah tako, da je verskim voditeljem med opravljanjem katerekoli funkcije na šoli prepovedalo izrekati molitve. V minimumu uveljavitvena klavzula prepoveduje prisilno izvajanje verskih dejanj. »Pritisk javnosti« ali »pritisk ljudi istega stanu« je namreč že sam po sebi pomenil prisilo, četudi je bila udeležba na dogodku prostovoljna. V tem primeru je sodnik Anthony Scalia izrazil nasprotno mnenje in iskal omejitve uporabe uveljavitvene določbe zgolj na tiste situacije, v katerih je šlo za »zakonsko obvezo ali grožnjo s kaznijo«. V nasprotnem primeru bi namreč bil prepovedan velik del tradicionalnega načina življenja v skupnosti. (Waskey, ml., 2006)

Ingebretsen proti šolskemu okolišu Jackson (peto okrož. 1996)⁹⁰ je bil primer v zvezi z molitvijo na šolskih podelitvah diplom v Jacksonu v Misisipiju. Zvezna država Mississippi je prevzela zakon, ki je dovoljeval prostovoljne molitve na takšnih dogodkih. Ingebretsen se je pritožil na pritožbeno sodišče petega okrožja v New Orleansu zoper zavrnitev sodbe okrajnega sodišča glede pravice do molitve. Pravni center ameriškega družinskega združenja (»AFALC«) se je pridružil pritožbi.

⁸⁷ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Wallace proti Jaffreeju, 472 U.S. 38, (1985)

⁸⁸ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Bronx Household of Faith proti šolskemu okolišu skupnosti, številka deset, 127 F.3d.207, 121 Ed.Law Rep. 892, (1997)

⁸⁹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Lee proti Weismanu, 505 U.S.577, (1992)

⁹⁰ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Ingebretsen proti šolskemu okolišu Jackson, 88 F3d 274, (1996)

V mnenju je bilo izraženo, da se je primer začel »Na valu javnega sočustvovanja in ogorčenosti nad obravnavanjem ravnatelja dr. Bishopsa Knoxa, ki je študentom vsak šolski dan dovolil začeti z molitvijo preko šolskega ozvočenja, zato je zakonodajalec v Mississippiju v zvezi s spornim vprašanjem sprejel Zakon o molitvah v šolah.« (1994 Mississipp. zakoni, poglavje 609, Dodatek A).

Zakon je določal: "na območju javnih šol, drugih javnih površinah ali drugi posesti bodo zaprisege, blagoslovi ali nesektaške, neprepričevalne prostovoljne molitve, katerih pobuda prihaja od študentov, dovoljene med obveznimi ali neobveznimi študentskimi zborovanji, povezanimi s šolo, študentskimi športnimi dogodki, slavji ob podelitvah diplom ali drugih študentskih dogodkih, povezanih s šolo". (Waskey, ml., 2006)

Primer so v izvoru sprožili družina Ingebretsen in drugi ob pomoči Ameriškega združenja za civilne pravice, da bi dosegli uveljavitev Zakona o molitvah v šolah. Okrajno sodišče je, skladno s primerom Jones proti neodvisnemu šolskemu okolišu Clear Creek (peto okrož. 1992), ukazalo uveljavitev zakona, razen v delu, ki dovoljuje molitve na podelitvah diplom. (Waskey, ml., 2006)

Pritožbeno sodišče je ugotovilo, da zakon ni zadostil nobenemu izmed treh delov Lemonovega testa, kot tudi ne drugim testom (testu prisiljenja in testu podpore). In kar je pomembno, zavrnilo je trditev Misissipija, da je namen zakona izboljšati svobodo vere na javnih šolah. Pripomnilo je »Učinek zakona je uveljaviti vero preko nevere, saj daje prednostno, izjemno korist veri, pri čemer je ne razširja na karkoli drugega.« Ravno tako je zavrnilo trditev državnega tožilca Mississipija, da bi razveljavitev zakona imela »zamrznitveni vpliv« na svobodo vere. Mnenje je predpostavljalo, da uveljavitev zakona »ne bo vplivala na zdajšnje pravice študentov do svobode vere in govora.« Citirajoč primera **Wallace proti Jeffreeju** in **Šolski svet šol skupnosti Westside proti Mergensu**, je sodišče predpostavilo, »da imajo študentje povsem enako ustavno pravico do molitve, kot so jo imeli pred uveljavitvijo zakona. Molijo lahko tiho ali na nemoteč način kadarkoli in kjerkoli. Tišina je učinkovita za večino. V nasprotju s trditvami sodišča je namreč namen zakona zanikati kakršnokoli svobodo vere večini, v imenu varovanja nezadostne manjšine pred predpostavljenim prisiljenjem. Ne glede na to pa primer ni bil popolna zmaga družine Ingebretsen, saj je bila v primeru Jones na dogodkih v zvezi z diplomiranjem dovoljena neprepričevalna prostovoljna molitev, za katero so dali pobudo študenti. (Waskey, ml., 2006) V primeru **neodvisnega šolskega okoliša Santa Fe proti Doeju (2000)**⁹¹ je sodišče razsodilo, da molitve na nogometnih tekmah javnih šol, ki jih vodijo študentje, kršijo uveljavitveno določbo prvega amandmaja. (Waskey, ml., 2006)

7.1.1.17 Spremenjeni primeri koristi otroka

V primeru **izobraževalnega sveta centralnega šolskega okoliša številka 1 proti Allenu (1968)**⁹² je sodišče nadaljevalo podporo razsodbi, da zakoni, ki pooblašajo izposojio učbenikov študentom verskih šol, ne kršijo uveljavitvene določbe.

⁹¹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Neodvisni šolski okoliš Santa Fe proti Doeju, No. 99-62, (2000)

⁹² Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Izobraževalni svet centralnega šolskega okoliša številka 1 proti Allenu, 392 U.S. 236 (1968)

Podpora verskim šolam se je nadaljevala v primeru **Tilton proti Richardsonu (1971)**⁹³. Sodišče je ugotovilo, da je ustavno zvezno financiranje zasebnih, verskih in javnih fakultet zaradi graditve predavalnic.

Sodišče je postavilo nekaj omejitev v primerih **Odbora proti Nyquistu (1973)**⁹⁴ in **Sloana proti Lemonu (1973)**⁹⁵. Rzsodilo je, da države ne morejo povrniti stroškov staršem, če pošiljajo svoje otroke v verske šole. To je bil korak nazaj gibanju župnijskih šol. Ne glede na to pa je v manj kot dveh letih v primeru **Meek proti Pittengerju (1975)**⁹⁶ sodišče rzsodilo, da države verskim šolam lahko posojajo učbenike, ne pa tudi drugih materialov. Naslednje leto je sprejelo odločitev, podobno kot v primeru Tildon. V primeru **Roemer proti Svetu za javna dela (1976)**⁹⁷ je sodišče rzsodilo, da države lahko zagotovijo štipendije za zasebne in verske fakultete.

V primeru **Odbora za javno izobraževanje proti Reganu (1980)**⁹⁸ je sodišče odločilo, da zvezne države lahko povrnejo stroške verskim šolam za izvajanje standardiziranih testov. V primeru **Mueller proti Allenu (1983)**⁹⁹ pa je odločilo, da lahko davkoplačevalci od dohodnine odvedejo stroške šolnine, učbenikov in prevoza, ki so jih imeli zaradi obiskovanja zasebnih in verskih šol. Vendar pa je v primeru **Aguilar proti Feltonu (1985)**¹⁰⁰ sodišče ugotovilo, da je pošiljanje učiteljev javnih šol na verske šole zaradi popravnega pouka in svetovanja protiustavno.

V primeru **Grand Rapids proti Ballu (1985)**¹⁰¹ je sodišče ustavilo michiganski program, ki je zagotavljal verskim šolam učitelje javnih šol, da bi učili določene posvetne predmete. Sodišče je rzsodilo proti programu, ker je menilo, da se vera promovira s kršitvijo drugega vidika Lemonovega testa. Da to drži, je rzsodilo sodišče na podlagi tega, ker je pretežno sektaška narava šol pomenila, da »bodo učenci le stežka zaznali pglavitno razliko med verskimi predmeti in predmeti javnih šol, četudi bi bili slednji uspešno očiščeni verske indoktrinacije.«

V teh okoliščinah bi bila ustvarjena »simbolična unija države in vere«, ki bi imela učinek spodbujanja vere s kršitvijo uveljavitvenega določila prvega amandmaja. Skratka, javni denar, ki se steka v »pretežno sektaške« šole, povzroča nevarnost tako premočnega prepletanja države in vere kot tudi nedopustnega uveljavljanja ali spodbujanja vere.

Ne glede na to pa je bila v primeru **Zobresta in ostalih proti šolskemu okolišu Catalina Foothills, 509 U.S. 1 (1993)**¹⁰² nadaljevana doktrina koristi otroka, ko je sodišče rzsodilo, da šolski okoliš ni kršil uveljavitvene določbe z dodelitvijo znakovnega prevajalca gluhemu otroku v sektaški šoli. V primeru **Agostini proti Feltonu, 521 U.S. 203 (1997)**¹⁰³ pa je sodišče zavrnilo odločitev iz primera Aguilar in dejalo, da učitelji javnih šol, ki zagotavljajo

⁹³ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Tilton proti Richardsonu, 403 U.S. 672 (1971)

⁹⁴ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Odbor proti Nyquistu, 413 U.S. 756, (1973)

⁹⁵ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Sloan proti Lemonu, 413 U.S. 825, (1973)

⁹⁶ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Meek proti Pittengerju, 421 U.S. 349, (1975)

⁹⁷ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Roemer proti Svetu za javna dela, 426 U.S. 736 (1976)

⁹⁸ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Odbor za javno izobraževanje proti Reganu, 444 U.S. 646 (1980)

⁹⁹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Mueller proti Allenu, 463 U.S. 388, (1983)

¹⁰⁰ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Aquilar proti Feltonu, 473 U.S. 402, (1985)

¹⁰¹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Grand Rapids proti Ballu, 473 U.S. 373 (1985)

¹⁰² Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Zobrest in ostali proti šolskemu okolišu Catalina Foothills, 509 U.S. 1, (1993)

¹⁰³ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Agostini proti Feltonu, 521 U.S. 203, (1997)

dodaten, popravni pouk manj uspešnim učencem v verskih šolah, ne kršijo uveljavitvene določbe. (Waskey, ml., 2006)

Leta 2000 je vrhovno sodišče odločilo v primeru **Mitchella in ostalih proti Helmsu in ostalim, 530 U.S. 793 (2000)**¹⁰⁴. Primer je nastal v župniji Jefferson v Louisiani zaradi razdelitve zveznih sredstev preko javnega šolskega sistema sedeminštiridesetim zasebnim šolam, od katerih jih je bila večina rimskokatoliških. Vprašanje je bilo, ali drugo poglavje Zakona o utrditvi in izboljšavi izobraževanja iz leta 1981, pub. pr. 97-35, 95 zak. 469, kot noveliran, 20 U.S.C. § 73017373., ki izvira iz naslova 1 Zakona o osnovnem in drugostopenjskem izobraževanju iz leta 1965, »kot je bilo uvedeno v župniji Jefferson, Louisiana, gre za zakon, ki podpira uveljavitev vere, saj so mnoge zasebne šole v tisti župniji, ki prejemajo pomoč na podlagi drugega poglavja, versko povezane.« Tožniki so predpostavljali, da so sredstva, trideset odstotkov je šlo zasebnim šolam, kršila uveljavitveno določbo. Sodnik Clarence Thomas je podal mnenje sodišča. Sodišče je podprlo prakso, vendar bodite pozorni na nekaj stvari v njegovem mnenju. V središču odločitve je bil primer **Agostini proti Feltonu (1997)**, ki je spremenil Lemonov test. Sodišče je še pripomnilo, da je primer Meeka in Wolmana ustvaril nepojasnljiv spor v pravu sodišča o uveljavitveni klavzuli. Da bi lahko ugotovili kršitev prvega amandmaja, morajo tožniki najprej dokazati, da je oziroma je bila pomoč uporabljena za verske namene. »Zapletena zgodovina primera v naslednjih petnajstih letih močno kaže na stopnjo, do katere se je pravo uveljavitvene določbe premaknilo v zadnjih časih, pri čemer je obdržalo anomalije, s katerimi se morajo spopadati nižja sodišča.«

Sodnik Thomas je dejal: »V več kot petdesetih letih po Eversonu smo se nenehno borili, da bi uveljavili te preproste besede v kontekstu državne pomoči verskim šolam. Kot smo priznali v primeru **Tilton proti Richardsonu (1971)**, iskrenost sili k priznanju, da lahko le bežno dojemamo meje dovoljene državne aktivnosti na tem občutljivem področju.« In: » ... v Agostiniju smo priredili Lemon za potrebe ocenjevanja pomoči šolam in raziskali samo prve in druge dejavnike, glej 521 U.S., na 222-223. Priznali smo, da so naši primeri razpravljanja presežne vpletenosti uveljavili mnoga enaka premišljevanja kot naši primeri, ki so razpravljali o prvi posledici, s čimer smo znova uporabili Lemonovo poizvedbo o vpletanju kot preprosto enega izmed kriterije, v pomembnih za ugotavljanje učinkov zakona.« Primer je vzbudil tudi pritrditveno mnenje sodnika O'Connerja ter energično in obširno nasprotovanje sodnika Souterja in drugih. (Waskey, ml., 2006)

Sodišče je v primeru **Zelman proti Simmons-Harrisu (2002)**¹⁰⁵ v odločitvi 5 proti 4 podprlo jamstveni program Ohia. Mnenje sodišča je napisal vrhovni sodnik William Rehnquist. Sodišče je podprlo jamstveni program Ohia, ki daje davkoplačevalske dolarje staršem v Clevelandu, da pošljejo svoje otroke v verske in neverške šole. To je bilo prvič, da je sodišče podprlo subvencijski sistem. (Waskey, ml., 2006)

Sodišče je odločilo v številnih primerih, ki vključujejo vero. Še več se jih prebija skozi pravosodni sistem. Relativno majhno število tistih, ki zadevajo javno izobraževanje in vero, obsegajo več kot tisoč strani pisnih mnenj samo na vrhovnem sodišču. Vsi primeri v zvezi z vero, v katerih je odločilo sodišče, obsegajo na tisoče strani. Kaj je torej javnost dobila za

¹⁰⁴ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Mitchell in ostali proti Helmsu in ostalim, 530 U.S. 793, (2000)

¹⁰⁵ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Zelman proti Simmons-Harrisu, 536 U.S. 639 (2002)

svoj denar? Je država svobodnejša, mirnejša, bolj pravna zaradi primerov v zvezi s šolo in vero? Odgovor je očiten ne. Če karkoli, je delo vrhovnega sodišča od Eversonovega primera iz leta 1947 naprej ustvarilo točo nasprotij, v katerih tako sodišče kot ustava izgubljata svojo legitimnost. Preiskava primerov o uveljavitvi vere v šolah kaže vzorec pomoči izobraževanju med izogibanjem pomoči neposredno veri. Sodišče je bilo občasno negotovo v svojih odločitvah.

Določba o svobodi vere je bila resnična podlaga le malo primerom, če sploh katerim. Sodišče je uporabljalo uveljavitevno določbo, da bi preprečilo verske aktivnosti, bolj kot jim mora dovoliti svobodo delovanja.

Uveljavitvena določba in določba o svobodi vere sta rezultat razsvetljenstva. Uporabljata se za promocijo državljske ideologije, ki je številni verni ljudje, še posebej kristjani, ne bi tolerirali, če bi jo v resnici razumeli. Sodišče je izrazilo veliko skrb za »konflikt sekt«, ne pa tudi za vojskovanje proti svetnikom. Leta 1995 je zvezni okrajni sodnik v Teksasu izdal ukaz udeležencem slovesnosti ob podelitvi na lokalni srednji šoli, da se ne sme uporabljati Jezusovega imena. Kršilec tega naloga sodišča bi dobili šest mesecev zapora zaradi razžalitve sodišča. Sodnik je nato poslal šerifa Združenih držav na srednješolsko maturo z ukazom, naj aretira vsakogar, ki bi uporabljal ime Jezusa na prireditvi. Očitno je to osvobodilo celotno srednjo šolo in se nikakor ne bi moglo šteti kot verski pregon ali tiranija v prid nekaj privilegirancev.

K temu bi lahko dodali oropanje prevladujoče večine njihovih pravic do primerov svobode verskega udejstvovanja, kot so zaključne molitve pri obrokih na virginijskem vojaškem inštitutu. Tovrstna praksa se je začela leta 1839, toda leta 2004 je vrhovno sodišče zavrnilo obravnavo primera. Očitno so zvezna država Virginija in Združene države zdaj, ko se je tiranija končala, mnogo varnejše.

Leta 2006 je bila ACLU uspešna pri zagotovitvi sodne prepovedi proti svobodnim molitvam ob maturitetnih slovesnostih v srednji šoli okraja Russell v Russell Springsu v Kentuckyju. Tožnik v primeru, ki je bil sprožen pred zveznim okrajnim sodiščem za tisto območje, je bil anonimen obtoževalec. Okrajni sodnik Joseph McKinley je izdal nalog o prepovedi približevanja še pred maturitetno slovesnostjo in z njim prepovedal študentsko vodeno molitev med slovesnostjo. Med maturitetnim obredom je bil ravnatelj šole prekinjen s tem, ko je dvesto učencev vstalo in izgovorilo Gospodovo molitev kot dejanje državljske nepokorščine. Njihova molitev je doživela stoječo ovacijo publike.

Molitev je versko dejanje. Vendar pa je tudi dedna človekova pravica. Poleg tega je molitev v javnosti tudi dejanje, ki je bistvenega pomena za človekovo zdravje v vzdrževanju povezave z božanskim. Trenutno zanikanje te pravice je škodljivo ne samo za okvir človekovih pravic, marveč tudi za bistveno naravo ljudi. Z vse večjim napadanjem javnega izražanja vere obstaja nevarnost, da bodo verni ljudje lahko izgubili svojo tolerantnost in potrpežljivost za pravosodje, ki je naklonjeno zatiranju človekovih pravic večine.

Končno vprašanje, ki bi moralo biti postavljeno, je, ali je ta politika razsvetljenstva uspeh pri doseganju miru ali je njen namen kaj drugega. Številni primeri, ki danes prihajajo na sodišče, bodisi o šolah in veri bodisi pogosteje o verskem izražanju v javnem življenju, so del kulturnih vojn, ki se danes bijejo v Ameriki. Kulturne vojne so končna rešitev razsvetljenstva na »problem krščanstva«. Kot je dejal Voltaire: »Zdrobi to sramotno stvar.«

Razsodbe sodišča in celo nižjih sodišč bi se dalo lažje prenašati, če ne bi bile del večfrontne vojne proti veri na splošno in še zlasti krščanstvu. V primeru šol se je znova in znova dogajalo, da so krščanske šole bile prevzete in podrejene nesvetim namenom mož (in danes žena), ki so zdrsnili v nezavedno. Seznam fakultet, univerz, akademij in drugih izobraževalnih ustanov, odvrnjenih od njihovih prvotnih misij, je dolg.

Danes trenutni hirajoči občutek za legitimnost sodišč in vse glasnejša zahteva po polni vlogi vere na splošno in še posebej krščanstva ustvarjata večjo militantnost. Ko trenutne generacije kristjanov, katerih možgani so bili oprani v 30., 40., in 50. letih 20. stoletja, umrejo, bodo nadomeščene z ljudmi brez njihove težnje k malikovanju amerikanizma. Pot se odpira velikim trkom in bo prej ali slej videla premik k bolj teokratski ameriški kulturi in družbi. Končno so »kulturne vojne« poslednji konflikt med Kraljestvom Boga in Kraljestvom Človeka. Sklep tega sestavka je, da je verski dogovor prvega amandmaja zgrešena politika. Odločitve vrhovnega sodišča ne bodo ustvarile državljanskega miru, če se bodo nadaljevale v istem tonu, kot so se po primeru Everson. Zato sledeči konflikt utegne proizvesti tudi teokratsko prijazno obliko civilne vlade in ima dobre možnosti, da zamenja zdajšnji red, saj verni ljudje v zdajšnjem redu ne morejo ničesar pridobiti, lahko pa pridobijo vse, vendar z veliko spremembo. (Waskey, ml., 2006)

7.1.2 "Religijska svoboda" – sodni primeri 21. stoletja

V primeru **Boy Scouts of America proti Daleu (2000)**¹⁰⁶ je vrhovno sodišče v New Jerseyju (sodnik William H. Rehnquist) s petimi glasovi za ter štirimi glasovi proti razsodilo, da uveljavitev javnega zakona o namestitvi, ki sili Boy Scouts of America k sprejetju istospolno usmerjenega skavtskega vodje, krši svobodo združevanja, kot jo zagotavlja prvi amandma.

Vrhovno sodišče ZDA (sodnik Clarence Thomas) je v primeru **Mitchell proti Helmsu (2000)**¹⁰⁷, ki je nastal v župniji Jefferson v Louisiani, glede razdelitve zveznih sredstev preko javnega šolskega sistema sedeminštiridesetim zasebnim šolam, od katerih jih je bila večina rimskokatoliških, s šestimi glasovi za ter tremi glasovi proti ugotovilo, da zvezni program, ki državam dovoljuje izposojiti izobraževalnega materiala in opreme tako javnim kot zasebnim šolam, ne krši uveljavitvene določbe.

V primeru **neodvisnega šolskega okoliša Santa Fe proti Doeju (2000)**¹⁰⁸ je vrhovno sodišče ZDA (sodnik John Paul Stevens) s šestimi glasovi za ter tremi glasovi proti razsodilo, da politika šolskega okoliša, ki dovoljuje študentsko vodene, študentsko spodbujene molitve na nogometnih tekmah, krši uveljavitveno določbo prvega amandmaja.

Vrhovno sodišče ZDA (sodnik John Paul Stevens) je v primeru **Bartnicki proti Vopperju (2001)**¹⁰⁹ s šestimi glasovi za ter tremi glasovi proti razsodilo, da zvezni zakon, ki prepoveduje objavo nezakonito prestrežene komunikacije, krši pravice prvega amandmaja tistih, ki so objavili komunikacije, čeprav jih oni niso prestregli. Sodišče je utemeljilo, da

¹⁰⁶ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Boy Scouts of America proti Daleu, 530 U.S.640 (2000)

¹⁰⁷ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Mitchell proti Helmsu, 530 U.S. 793 (2000)

¹⁰⁸ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Neodvisni šolski okoliš Santa Fe proti Doeju, 530 U.S. 290 (2000)

¹⁰⁹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Bartnicki proti Vopperju, 532 U.S. 514 (2001)

uporaba zakona za obtožence v tem primeru »vključuje jedrno določilo prvega amandmaja, saj vsiljuje sankcije zaradi objave resničnih informacij javnega značaja.«

Vrhovno sodišče ZDA (sodnik Antonin Scalia) je v primeru **republikanske stranke Minnesota proti Whitu (2002)**¹¹⁰ s petimi glasovi za ter štirimi glasovi proti razsodilo, da določilo, ki sodniškimi kandidatom prepoveduje objavo lastnih pogledov na prerokana pravna in politična sporna vprašanja, krši prvi amandma.

Vrhovno sodišče ZDA (sodnik William H. Rehnquist) je s petimi glasovi za ter štirimi glasovi proti podprlo clevelandski šolski jamstveni program v primeru **Zelman proti Simmons-Harrisu (2002)**¹¹¹. Izzivalci programa so trdili, da se je razvil v državno podporo župnijskih šol in s tem kršil uveljavitevno določbo. Sodna večina je poudarila, da je program nevtralen in da daje neposredno pomoč staršem, ne šolam. To je bilo prvič, da je sodišče podprlo subvencijski sistem.

Vrhovno sodišče ZDA (sodnica Ruth Bader Ginsburg) je zavrnilo ustavne izzive (vključujoč tistega, ki temelji na prvem amandmaju) v zvezi z zakonom o podaljšanju avtorskih pravic, ki je razširil avtorsko zaščito za dvajset let. Sodišče je v primeru **Eldred proti Ashcroftu (2003)**¹¹² utemeljilo, da ima zakon o avtorskih pravicah že vgrajene garancije prvega amandmaja v doktrini pravične uporabe in razlikovalnem principu izraz-ideja (ki določa, da avtorske pravice varujejo izražanje, ne ideje).

Vrhovno sodišče ZDA (sodnica Sandra Day O'Connor) je v primeru **Virginije proti Blacku (2003)**¹¹³ s sedmimi glasovi za ter dvema glasovoma proti razsodilo, da zakon zvezne države, ki prepoveduje sežiganje križev, zagotovo spada v ustavne okvire. Sodišče je utemeljilo, da so številna sežiganja križev tako zastrašujoča, da ustvarjajo resnične grožnje. Sodišče je zavrnilo tisti del virginijskega zakona, ki je domneval, da se križi vselej sežigajo z namenom ustrahovanja.

Vrhovno sodišče ZDA (sodnik William H. Rehnquist) je s šestimi glasovi za ter tremi glasovi proti podprlo Zakon o zaščiti otrok na medmrežju v primeru **Združene države proti Ameriškem združenju knjižnic, d. d. (2003)**¹¹⁴. Zakon zahteva, da morajo javne knjižnice in javne šole za pridobitev zveznega financiranja na računalnike namestiti programsko opremo za prestrazovanje sporne vsebine.

Vrhovno sodišče ZDA (sodnik John Paul Stevens) je s petimi glasovi za ter štirimi glasovi proti podprlo večino zveznega zakona o financiranju kampanj, Zakona o reformiranju kampanj, zoper ustavne izzive v primeru **McConnell proti zvezni volilni komisiji (2003)**¹¹⁵. Sodišče je prav tako zavrnilo argumente kongresa, da bi z njihovo avtoriteto urejali volitve po četrtem amandmaju.

Vrhovno sodišče ZDA (sodnik Antonin Scalia) je s šestimi glasovi za ter tremi glasovi proti zavrnilo na prvem amandmaju temelječe izzive glede vladnega programa, ki je zahteval obvezno oceno proizvajalcev govedine za financiranje generičnih reklam. Sodišče je v primeru

¹¹⁰ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Republikanska stranka Minnesota proti Whiteu, 536 U.S. 765 (2002)

¹¹¹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Zelman proti Simmons-Harrisu, 536 U.S. 639 (2002)

¹¹² Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Eldred proti Ashcroftu, 537 U.S. 186 (2003)

¹¹³ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Virginija proti Blacku, 538 U.S. 343 (2003)

¹¹⁴ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Združene države proti Ameriškem združenju knjižnic, d.d., 539 U.S. 194 (2003)

¹¹⁵ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. McConnell proti zvezni volilni komisiji, 540 U.S. 93 (2003)

Johanns proti živinorejskemu oglaševalskemu združenju (2004)¹¹⁶ dejalo, da program ustvarja vladno besedo in je tako nesprejemljiv za nadzor prvega amandmaja.

Vrhovno sodišče ZDA (sodnik Anthony M. Kennedy) je podprlo predhodni nalog nižjega sodišča, ki je preprečil uveljavitev Zakona o internetni zaščiti otrok. Sodišče v primeru **Ashcroft proti ACLU (2004)**¹¹⁷ utemeljuje, da »je programska oprema za prestrezanje sporne vsebine alternativa, ki je manj omejevalna kot COPA in tudi verjetno bolj učinkovita kot sredstvo za omejevanje dostopa otrok do vsebin, ki so zanje škodljive.«

Vrhovno sodišče ZDA (sodnica Ruth Bader Ginsburg) je z vsemi devetimi glasovi za ter nobenim proti v primeru **Cutter proti Wilkinsonu (2005)**¹¹⁸ **razsodilo**, da Uporaba verske zemlje in Zakon o institucionaliziranih osebah ne kršita uveljavitvene klavzule v kontekstu zaporov.

Vrhovno sodišče ZDA je odločilo v dveh primerih desetih zapovedi – v primeru **Van Orden proti Perryju (2005)**¹¹⁹ in v primeru **Okraj McCreary, Ky. proti ACLU Kentuckyja (2007)**¹²⁰. Sodišče je podprlo postavitve spomenika v teksaškem parku v primeru Van Orden, toda zavrnilo postavitve plakete desetih zapovedi na kentuckyjskem sodišču. Sodnik Stephen Breyer je bil odločilni glas v obeh odločitvah z izidom 5 proti 4.

V primeru **Morse proti Fredericku (2007)**¹²¹ je Vrhovno sodišče ZDA (sodnik John Roberts, Jr.) s petmi glasovi za ter štirimi glasovi proti razsodilo, da ravnateljica Deborah Morse ni kršila pravic iz prvega amandmaja, ko je študenta Josepha Fredericka kaznovala zaradi prikazovanja oglasa »Bong Hits 4 Jesus« na javni ulici nasproti njegove šole prav v času predaje bakle zimskih olimpijskih iger skozi Juneau na Aljaski.

Sodišče je naredilo izjemo »govora o drogah« pri znamenitem primeru sodišča o svobodi študentskega govora, v primeru **Tinker proti šolskemu okolišu neodvisne skupnosti Des Moines (1969)**¹²².

7.1.3 Ločitev med cerkvijo in državo (ZDA)

Ločitev med cerkvijo in državo v ZDA, za katero nekateri menijo, da je to čista ločitev, je razumljena kot meja, postavljena od oblasti države. V primerjavi z evropsko zamislijo je njena posebnost v sprevrnjenem razmerju med državo in cerkvijo; tu ne gre za varovanje države pred vplivi cerkve, temveč za to, da se država ne sme vmešavati v pristojnosti cerkve. (Buonaiuti, 1994, str. 86)

Zaradi ločenosti države in cerkve je tudi v javnih šolah v ZDA prepovedan verouk in druge konfesionalne dejavnosti. Vrhovno sodišče je v primeru **McColum proti Board of Education (1948)** razsodilo, da šolski okoliš Champaign ni spoštoval načela ločitve od cerkve in države, ker je dovolil verouk (protestantski, katoliški ali judovski) v javnih šolah v

¹¹⁶ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. *Johanns proti Živinorejskemu oglaševalskemu združenju*, 544 U.S. 550 (2005)

¹¹⁷ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. *Ashcroft proti ACLU*, 542 U.S. 656 (2004)

¹¹⁸ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. *Cutter proti Wilkinsonu*, 544 U.S. 709 (2005)

¹¹⁹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. *Van Orden proti Perryju*, No. 03-1500 (2005)

¹²⁰ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. *Okraj McCreary, Ky. proti ACLU Kentuckyja*, 545 U.S. (2005)

¹²¹ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. *Morse proti Fredericku*, 551 U.S. (2007)

¹²² Sodba vrhovnega sodišča ZDA. *Tinker proti šolskemu okolišu neodvisne skupnosti Des Moines*, 393 U.S. 503 (1969)

času pouka. Sodnik Black je poudaril, da sta uporaba javnih stavb za "razširjanje religiozних doktrin" in "šolska administracija, ki je učencem priskrbela verouk", povzročili, da ločitve med cerkvijo in državo ni več. Povsem v skladu s tem načelom pa je po mnenju sodišča nekonfesionalni pouk o religijah v javni šoli. (McColum, 1948, str. 212)

Še več, brez takega pouka, temelječega na spoznanjih zgodovine religij in primerjalne religiologije, je po mnenju sodišča izobrazba, ki jo dajejo javne šole, nepopolna. Pouk o religijah obravnava religije na objektivni in nevtralen način, učence izobražuje o vlogi religije v zgodovinskem in kulturnem razvoju ZDA in drugih narodov, o verski svobodi kot bistvenem elementu ameriške demokracije, vzgaja k strpnosti in podobno. Izvaja se lahko na dva načina: tako, da so te vsebine vključene v druge učne predmete (zgodovina, literatura, filozofija itn.), ali pa kot poseben nekonfesionalni predmet. Pouk o religijah v obliki posebnega predmeta zahtevajo le tri države: Kalifornija, Severna Karolina in Utah. (Hobson-Edwards, 1999, str. 142)

V vsakem primeru pa se pouk o religijah ne sme sprevreči niti v religiozni pouk, ki bi promoviral neko religijo ali religijo na splošno, niti v protiversko propagando.

V drugem primeru, primeru **Engel proti Vitalu (1962)**, ko so odgovorni za pouk države New York sestavili kratko "nevtralno" molitev, ki so jo priporočili v branje na začetku šolskega dne, je sodnik Black v imenu večine sodnikov Vrhovnega sodišča zapisal: "Ni ne bogoskrunsko ne antireligiozno reči, da nobena javna entiteta v tej državi ne more pisati ali odobriti uradne molitve: ta čisto religiozna funkcija mora biti prepuščena ljudem in duhovnikom, h katerim se obračajo, ko potrebujejo vodstvo v religiozних zadevah. Po tej razsodbi se je Vrhovno sodišče še večkrat izreklo proti molitvi v javni šoli. Je pa v javni šoli dovoljeno moliti potihoma oziroma tako, da tisti, ki moli(jo), ne moti(jo) drugih, denimo pred začetkom pouka, pred pisanjem testa ali pred izpitom, pred jedjo itn. Omejitve, ki veljajo za molitev, veljajo tudi za druge primerljive dejavnosti. Kot protiustaven je bil razglašen tudi zakonski predpis, ki je zahteval organizirano minuto tišine, ki jo učenci lahko uporabijo za tiho molitev ali meditacijo, ker je bila uvedena z namenom podpiranja religije (**Wallace proti Jaffree, 466 U.S. 924 (1984)**). V drugem primeru pa šolski zakon, ki dopušča trenutek tihega razmisleka na začetku šolskega dne, ni bil razglašen za protiustavnega, čeprav so nekateri učenci ta čas uporabili za tiho molitev, ker pravni namen zakona ni bil podpirati religijo (**Bown proti Gwinnett County Dist., 112 F. 3d 1464 (1997)**)¹²³. Protiustavno je na primer tudi, če v javni šoli učitelji molijo skupaj z učenci ali v njihovi navzočnosti, prav tako pa tudi, če berejo Sveto pismo pred učenci v času, ki je namenjen tihemu branju (**Roberts proti Madigan, 921 F.2d 1047 (1990)**)¹²⁴.

Poleg molitve je bilo z rzsodbo istega sodišča v primeru **Abington School District proti Schemp** iz javne šole izključeno tudi neomentirano kratko branje odlomkov iz Biblije. Je pa po mnenju sodišča v skladu z načelom ločitve cerkve in države tisto sodelovanje med javno šolo in cerkvijo, ko šola lahko dopusti učencu, da enkrat na teden zapusti pouk eno uro pred koncem pouka zato, da se udeleži verouka v cerkvi. (**Abington School District proti**

¹²³ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Bown proti Gwinnett County Dist., 112 F.3d 1464 (1997)

¹²⁴ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Roberts proti Madigan, 921 F.2d 1047, (1990)

Schemp, 374 U.S. at 216. Cf. F. Onida¹²⁵, "Il fenomeno religioso nei sistemi giuridici extra-europei", v: F. Margiotta Broglio, C. Mirabelli, F. Onida, Religioni e sistemi giuridici, str. 245) Verouk je možen le zunaj javne šole. Zato religiozne organizacije ne morejo najeti prostorov v javni šoli za izvajanje verouka. **(Zorach proti Clauson, 340 U.S. 302 (1952))**

Iz teh in še nekaterih drugih sodb Vrhovnega sodišča, ki jih navajajo številni avtorji, (Wood, 1984, str. 25–48) nedvomno izhaja, da nevtralnost javne šole do religije, ki jo zahteva Prvi amandma k ameriški ustavi, ni upoštevana, ko se v njej javno moli, bere Sveto pismo za religiozne in ne izobraževalne namene, praznuje božič na religiozen način, prirejajo maše ali izvaja kakšna druga oblika religiozne prakse. Praznovanje religiozних praznikov na religiozen način je prepovedano, ker je protiustavno. V skladu z ustavo pa je pouk o religiozних praznikih, če je to sestavina posvetnega učnega programa in če tako učenje nima za posledico niti podpiranja niti oviranja religije **(Florey proti Sioux Falls School Dist. 49-5, 619 F.2d 1311; 449 U.S. 987 (1980))**¹²⁶. Toda tudi pri taki, čisto posvetni obravnavi religiozних praznikov so lahko učenci oproščeni pouka, če je vsebina dejavnosti v razredu v nasprotju z verskimi prepričanji učencev ali njihovih staršev. V zvezi z religioznimi prazniki je še dodaten problem. Šolski koledar namreč ne upošteva vseh religiozних praznikov in zato na nekatere izmed njih v šoli poteka pouk. Šola ni obvezana prilagajati šolskega koledarja religioznim praznikom, ji je pa to dovoljeno storiti, če predvideva, da bi bilo na ta dan odsotno veliko število učencev in učiteljev **(Zorach proti Clauson, 343 U.S. 306 (1952))**. Ob morebitnem neskladju se učenčeva odsotnost od pouka zaradi praznovanja religioznega praznika obravnava kot opravičena. Pri obravnavi verskih praznikov v javni šoli se zastavlja tudi vprašanje religiozних simbolov. Religiozni simboli (npr. križ, jaslice) se v razredu lahko uporabljajo kot učni pripomočki, a pod dvema pogojevoma: prvič, da so razstavljeni kot primeri kulturne in religiozne dediščine, in drugič, da so razstavljeni le začasno. V pouk o verskih praznikih so lahko vključene tudi religiozna glasba, likovna dela, literarna ali dramska dela, vendar morajo biti predstavljena v religioznem smislu nevtralnno in objektivno, z namenom doseganja posvetnih vzgojno-izobraževalnih ciljev. Stalna razstava religiozних umetnin je protiustavna. **(Washegesic proti Bloomingdale Public Schools, 33 F.3d 679 (1994))**¹²⁷

V vseh teh primerih imamo namreč opravka z dejavnostmi, ki podpirajo in promovirajo religijo. Vprašanje, ki si ga v zadnjem času nekateri ob tem zastavljajo, pa je, ali niso protiustavne tudi tiste dejavnosti, ki se izvajajo v nekaterih javnih šolah pod krinko sprostivnih tehnik in meditacije, v resnici pa niso nič drugega kot elementi vzhodnjaških religij. Na drugi strani pa imamo vedno znova ponavljajoče se očitke krščanskih fundamentalistov, da javna šola sploh ni nevtralna do religije, ker dopušča, podpira in uči posebno zvrst državne religije: posvetni humanizem. Če bi javne šole res promovirale posvetni humanizem, bi delovale v nasprotju z ustavo, ker ne bi bile več nevtralne v odnosu do religij, saj bi promovirale odsotnost religije. To pa ne pomeni, da javne šole ne smejo

¹²⁵ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Abington School District proti Schemp, 374 U.S. 203, (1963)

¹²⁶ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Florey proti Sioux Falls School, Distr. 49-5, 619 F.2d 1311, 449 U.S. 987 (1980)

¹²⁷ Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Washegesic proti Bloomingdale Public Schools, 33 F.3d 679 (1994)

udejanjati specifičnih posvetnih vrednot in vrlin, kot so na primer poštenost, strpnost, spoštovanje do drugih, pogum, prijaznost, avtonomno mišljenje itn.

The Equal Access Act (20 U.S.C. Secs. 4071-74), ki ga je na podlagi sodbe sprejel ameriški kongres leta 1984 (Zakon o enaki dostopnosti), ne velja za vse javne šole, ampak le za tiste na sekundarni stopnji izobraževanja, ki prejemajo finančno pomoč iz zveznega proračuna in ki dovoljujejo eni ali več skupinam učencem, da uporabljajo šolske prostore, ko v njih ni pouka (pred poukom ali po njem, v času kosila), za dejavnosti, ki niso neposredno povezane s poukom. Vsaka taka skupina učencev mora zadostiti trem pogojem: ustanoviti jo morajo učenci, ti jo morajo tudi organizirati in voditi, sodelovanje v njej pa mora biti prostovoljno. Učitelji in drugi zaposleni na šoli ne smejo ustanavljati, organizirati in voditi "religioznih skupin" učencev (pogosto imenovanih "religious clubs"), prav tako ne smejo sodelovati pri njihovih dejavnostih. Ravno tako takih združenj ne smejo ustanavljati, usmerjati, voditi ali nadzorovati "zunanje" osebe, tj. osebe, ki ne delajo na šoli (npr. duhovniki ali redovniki). Ti so na srečanja skupine lahko povabljeni kot gostje le izjemoma, in še to le v primeru, da šola ne prepove kakršnega koli sodelovanja zunanjih oseb na srečanjih vseh vrst klubov oziroma skupin učencev. Učitelji in drugi šolski uslužbenci imajo pravico nadzorovati srečanja vseh klubov, da zagotovijo uresničevanje določil omenjenega zakona, lahko vzdržujejo red in disciplino, tudi tako, da prepovejo srečanje, če ogroža izvajanje rednih vzgojno-izobraževalnih dejavnosti šole ali dobrobit učencev. Šola lahko določi čas, prostor in način delovanja klubov, pri čemer omejitve ne smejo biti diskriminatorne. Šola ima tudi pravico kadar koli ukiniti neki klub, preprosto tako, da prepove delovanje vseh klubov v šolskih prostorih. S tem šola tudi ni več zavezana zakonu o enaki dostopnosti.

"Zunanje" osebe ali skupine lahko razširjajo religiozno literaturo in druge materiale z versko vsebino med učence javne šole zunaj šolskih prostorov (npr. v javnem parku pred šolo), v šolskih prostorih pa le, če šola ne prepove razširjanja kakršnekoli literature v šolskih prostorih. Tudi učenci imajo le omejeno pravico razširjanja religiozne literature v šoli, čeprav je ta dejavnost tolmačena v kontekstu njihove pravice do svobode izražanja, ki jim jo priznava tudi rabsodba Vrhovnega sodišča. Ta njihova pravica je lahko omejena, če hudo ovira šolske dejavnosti, ali pa, če vključuje prisilni prozelitizem. Vsekakor pa šola lahko vzpostavi nediskriminatorne omejitve razširjanja tako, da določi število izvodov, čas in prostor, v katerem lahko učenci razširjajo take materiale. Pri vsem tem pa je zelo pomembno, da šola oziroma njeni uslužbenci ne podpirajo razširjanja religiozne literature, saj bi v nasprotnem primeru kršili ustavno določilo o ločitvi cerkve in države.

Bistveno pri tem pa je, da šola v omenjenih primerih ne sme ravnati diskriminatorno. Lahko nekaj prepove ali dovoli, toda v obeh primerih mora odločitev veljati za vse učence oziroma njihova združenja, in ne samo za religiozna. Vsa taka združenja učencev mora šola, če se je odločila, da dovoli njihovo delovanje v šolskih prostorih, nato obravnavati enako, torej ne glede na njihovo religiozno, politično ali filozofsko usmerjenost.

Posebno težavo, s katero se pri nas še ne srečujemo kot s praktičnim problemom, pomenijo religiozni simboli v javni šoli. V ZDA je šolam prepuščena precejšnja diskrecijska pravica glede sprejemanja odločitev v zvezi z oblačili učencev in šolskimi uniformami. Praviloma lahko učenci na svojih oblekah razkrivajo religiozna sporočila pod enakimi pogoji kot druge primerljive vrste sporočil. Ker je nošenje religioznih simbolov ena od oblik uresničevanja

pravice učencev do javnega izražanja verske pripadnosti, lahko javna šola omeji to pravico le, če lahko dokaže, da to preprečuje normalno izvajanje šolskih dejavnosti. **(Tinker proti Des Moines Independent Com. Sch.Dist., 393 U.S. 516 (1969))**

Nekatera sodišča pa so presodila, da so v skladu z ustavo zakonski predpisi, ki omejujejo pravico učiteljev do nošenja določenih oblek ali religioznih simbolov. Sodišče je v razsodbi **(United States proti Board of Education for the School District of Philadelphia, 911 F. 2d 882 (1990))** potrdilo veljavnost predpisa o oblačilih v javni šoli (The Pennsylvania garb statute), ki določa, da noben učitelj v javni šoli ne sme nositi oblačil, znamenj ali insignij, ki bi kazala na to, da je član ali privrženec kateregakoli religioznega reda, sekte ali denominacije. Toda tudi ti predpisi, ki naj bi prispevali k vzdušju religiozne nevtralnosti v javni šoli, dovoljujejo učiteljem, da nosijo take okraske, kot so na primer verižice s križcem ali Davidovo zvezdo.

8 DOSEŽENI REZULTATI IN CILJ RAZISKAVE

Religija je imela v vseh obdobjih človekovega obstoja zelo velik vpliv na posameznika, kot tudi na družbo v celoti. Bila je del človeškega življenja, vplivala na ljudi, ljudje so vanjo verjeli in delali v skladu z verskimi normami in dogmami. Religija in institucije, ki so jo častile, je imela veliko moči v družbi in te moči se je tudi zavedala, ter jo izkoriščala in sodelovala v vseh pomembnih procesih v družbi in državi.

Namen oziroma cilj tega magistrskega dela je, raziskati pravico do veroizpovedi kot ene izmed temeljnih človekovih pravic, kako in v kolikšni meri ima vpliv religija v javnem šolstvu, odnos med državo in religijo, primerjava veljavne zakonodaje z nekaterimi državami EU, kakor tudi primerjava z zakonodajo ZDA. V skladu z zahtevo po svobodni demokratični družbi, država ne more posedovati verske resnice-zlasti tega ne sme početi v imenu sekularizacije ali razsvetljenstva kot državna promocija materialističnega svetnovnega nazora oziroma ateizma, ampak mora biti odprta za vse vrste verskih in neverških idej in prepričanj.

8.1 PREVERITVE HIPOTEZ

S teoretičnimi viri in z empiričnimi dokazi sem dokazoval pravilnost hipotez in ugotovil naslednje:

HIPOTEZA 1: Sistem varstva človekovih pravic glede vere je neučinkovit.

Hipoteza 1 se posredno potrди. Potrди se tezo, ki vsebinsko opredeljuje hipotezo 1. Posameznik ima svobodo, da sam ali skupaj z drugimi ter zasebno ali javno izraža svojo vero ali prepričanje v bogoslužju, pouku, praksi ali verskih obredih. Varovan je tudi vidik svobode vere. V primerih, ko je država želela omejiti svobodo veroizpovedi, je sodišče izoblikovalo dva osrednja vidika pravice javnega izražanja vere. Prvi je poučevanje v izjemnem primeru, ko želi ena oseba drugo spreobrniti. Drugi vidik se nanaša na bogoslužje in obrede. V poglavju 7.1.1 sem podrobno opisal primere ter jih obrazložil.

Teza 2: Uresničevanje človekovih pravic glede vere je oteženo, zaradi negotovosti odločanja sodišč.

Teza se potrди. Sodišče je odločilo v številnih primerih, ki vključujejo vero. Relativno majhno je število tistih, ki zadevajo javno izobraževanje in vero. Razsodbe sodišča ali celo nižjih sodišč bi se dalo lažje prenašati, če ne bi bilo večfrontne vojne proti veri na splošno in še zlasti krščanstvu. Sodno varstvo človekovih pravic se je pokazalo kot neučinkovito ravno zaradi nerazumevanja religije in religioznih simbolov. Preiskava primerov o uveljavitvi vere v šolah kaže vzorec pomoči izobraževanju med izogibanjem pomoči neposredno veri. Ugotovi se, da je bilo sodišče občasno negotovo v sprejemanju svojih odločitev.

Teza 3: Potrebna je ureditev razmerij med državo in verskimi skupnostmi.

Teza se potrди. Celovita ureditev med državo in verskimi skupnostmi, pa tudi med državo in religijo, bi pomenila korak naprej, tako v pravnem kot družbenem, sociološkem in političnem smislu. Mogoč bi bil pa tudi drug pristop, in sicer, da to področje formalnopravno čim manj urejamo in se osredotočimo le na najnujnejše, to je na vprašanje registracije verskih skupnosti, kjer se že od trenutka posebnega statuta (posebne oblike pravne osebnosti)

postavlja vprašanje, ali iz tega pravnega naslova izhajajo kakšne posebne pravice in svoboščine oz. obveznosti države do verskih skupnosti.

8.2 UPORABA REZULTATOV IN PRIČAKOVANI PRISPEVEK RAZISKOVANJA

Rezultati raziskovanja bi se lahko uporabili kot celovita ureditev razmerij med državo in verskimi skupnostmi, pa tudi med državo in religijo ter bi pomenili velik korak naprej, tako v pravnem kot družbenem, sociološkem in političnem smislu. Seveda pa je mogoč tudi drug pristop in sicer, da pravno formalno to področje čim manj reguliramo in se osredotočimo le na najnujnejše, to je na vprašanje registracije verskih skupnosti. Vendar pa se na to, že od trenutka posebnega statua (posebne oblike pravne osebnosti) postavlja vprašanje, ali iz tega pravnega naslova izhajajo kakšne posebne pravice in svoboščine oziroma obveznosti države do verskih skupnosti.

9 ZAKLJUČEK

V obdobju modernizacije, predvsem v 2. polovici 20. stoletja z vrhom v sedemdesetih letih, smo v družbi opazili zmanjševanje vpliva in pomembnosti religije. Cerkev na ljudi ne vpliva več dovolj močno, da bi jih imela v oblasti in tako tudi vplivala na celotno družbo. Zmanjšuje se število obiskov v cerkvi, krstov, porok, ne upošteva se cerkvenih nauk o življenju, država in šolstvo sta ločena od cerkve, prav tako se spreminjajo cerkvene institucije, ki so bolj moderno in tržno organizirane. Na družbo se ne gleda le z enega (cerkvenega), ampak z več vidikov, npr. izobraževanje, znanost, ekonomija. Ob hitrem razvoju vseh znanosti, ki pojasnujejo veliko nejasnih stvari, religijski nauki in razlage izgubljajo pomen. Posamezniki postajajo čedalje bolj samostojni in vedno več stvari izbirajo sami, tako da v prelomnih trenutkih ob sebi ne potrebujejo religije. Religioznost se obdrži le pri skupinah, ki nimajo bistvenega vpliva na gospodarsko in politično sfero (kmetje, upokojniki ...). Sekularizacijo pa lahko povežemo tudi s socialističnimi politikami v državah, ki niso bile naklonjene cerkvi.

Obstajajo tri možnosti, da razumemo tezo o odsotnosti smisla sekularnih družb. Prvi smisel, ki ga včasih s to tezo povezujemo, je smisel izvirnega problema. Nekateri pojmi, norme in vrednote, ki so pomembni za sekularno družbo, so religioznega izvora, to religiozno podlago, na katerem so zrasle predstave, kakor na primer tista o enakosti ljudi – nekdam pred bogom, pozneje pred zakonom. Ta misel nas ne privede daleč, saj ideje niso vezane na okoliščine svojega nastanka, temveč se porajajo vedno znova v različnih kontekstih, prav tako pa lahko dvomimo o tem, ali je ideja enakosti državljanov pred zakonom dejansko sekularizirana različica krščanske ideje enakosti pred bogom.

Drugi smisel, ki ga lahko povezujemo s tezo o odsotnosti smisla, je ta, da sekularna družba ne ponuja nobenih zavezujočih smislov, ki pa jih ljudje potrebujejo. Vendar je prvi del te interpretacije definicija »sekularne družbe« in ne pomeni nič drugega: ljudje niso ustvarjeni za sekularne družbe. To je, kakor kaže uspešnost modela sekularne družbe, zmotno. Tretji smisel teze pa bi lahko bila različica te različice. Takšen smisel ne bi bil normativno-antropološki, temveč empiričen.

Sekularnost pomeni možnost, da se po lastnem okusu oskrbimo s smisli, varuje nas pred podružbljanjem verskih prisil in se ne vmešava v izrazne oblike religioznosti. Slednje v obliki civilnega prava, prvo pa v obliki vedenja nad upoštevanjem zakonov.

V velikem številu se pojavljajo nova religiozna gibanja – razne sekte in denominacije (hinduizem, budizem, konfucionizem in podobno) prodirajo na Zahod, nastajajo pa še posebne moderne sekte.

Povzamemo lahko, da ustavni sistemi in zakonodaja s področja odnosa med državo in verskimi skupnostmi v evropskih državah (tudi v Sloveniji) v primerjavi z ustanovnopravno ureditvijo v ZDA temeljijo na naslednjih načelih:

- na načelu ločenosti države in verskih skupnosti,
- na načelu svobode vesti, misli in veroizpovedi (oz. svobode vesti in verske opredelitve),
- na načelu svobode združevanja,
- na načelu enakopravnosti verskih skupnosti,
- na načelu svobodnega delovanja verskih skupnosti,
- na načelu prostovoljnosti,

- na načelu nepridobitnosti,
- na načelu javnosti.

V tej analizi, ki primerjalno prikazuje bistvene oblike urejanja razmerij med državo in verskimi skupnostmi, sem želel na kratko predstaviti večrazsežnost obravnavane tematike. Predstavljeni so različni vidiki in oblike odnosa med državo in religijo, ki temeljijo predvsem na človekovih pravicah (v individualni in kolektivni razsežnosti) in nato na institucionalen odnos med verskimi skupnostmi, na sobivanje med verskimi skupnostmi, tudi na mednarodnopravnem vidiku. Predstavil sem temeljna ustavnopravna in upravnapravna vprašanja, ki se nanašajo na pravni položaj verskih skupnosti in ne nazadnje na nove prihajajoče izzive na omenjenem področju. Glede na namen raziskave je razvidno, da je bila analiza pisana z vidika »*de lege ferenda*«.

Večina evropskih držav obravnava religijsko tematiko precej bolj celovito. Tako imajo številne države splošen zakon, ki se nanaša na omenjeno tematiko, in poseben zakon, ki obravnava le pravni položaj verskih skupnosti.

Kot predlog, kot ena od možnih in sodobnih zakonodajnih rešitev, je portugalski zakon, katerega namen je približati zakon realnosti in spremeniti, da bi dodatno razvil razumevanje načela verske svobode in drugih zadevnih določb portugalske ustave. Osnutek predloga zakona je bil predložen že leta 1997. Zakon ima v angleškem prevodu naslov »Law on Religious Freedom«. (Pereira, 1997, str. 133–147)

Zakon je bil sprejet 2001 in se skupaj z Uredbo za njegovo izvajanje v letu 2003 uporablja od decembra 2003. Osnutek zakona je Portugalska predstavila tudi v poročilu za XI. Konferenco evropskih ustavnih sodišč leta 1999 v Varšavi. Ker predlog zakona temelji na podobnih ustavnih načelih kot naša zakonodaja (načelo svobode vesti, veroizpovedi in čaščenja, načelo enakosti, načelo ločitve države in cerkva oz. drugih verskih skupnosti, načelo strpnosti), se opira tudi na svobodo religije in ker je primer sodobnega zakona z omenjenega področja, je mednarodni strokovni javnosti dobro poznan.

Drugo poglavje konkretizira vsebino individualne pravice do svobode veroizpovedi tako, da podrobno opredeljuje, kako razumeti pomen pravice do svobode vesti, veroizpovedi in čaščenja. Zakon opredeljuje tudi negativen pomen te svoboščine, opredeljuje pravico do izobraževanja, ugovor vesti, versko oskrbo v vojski, določa pravice in dolžnosti »verskih služabnikov«, versko poroko itn. V tretjem poglavju portugalski predlog zakona opredeljuje cerkve in verske skupnosti, verske cilje, svobodo do ustanavljanja cerkva in verskih skupnosti, svobodo izvajati verske aktivnosti in čaščenje, versko izobrazbo v javnih šolah, čas verskih prenosov na TV, verske daritve, ne-verske aktivnosti cerkva in versko premoženje, oprostitev davkov in davčne olajšave. Četrto poglavje se nanaša na status cerkva in verskih skupnosti ter določa pravno osebnost verskih skupnosti, pogoje za njihov nastanek, postopek registracije itn. Zdi se, da je predlog slovenskega zakona iz leta 1998 bolj ali manj omejen le na četrto poglavje portugalskega predloga, kar kaže na parcialno urejanje snovi slovenskega zakonodajalca. Na drugi strani predlog portugalskega zakona v šestem poglavju predvideva odbor za versko svobodo, ki je neodvisno posvetovalno telo ministrstva za pravosodje.

Portugalska je v enem zakonu kodificirala vsa pomembna vprašanja državnega cerkvenega prava. V primerjavi s slovenskim predlogom je portugalski predlog zakona, ki zadeva državno-cerkvene odnose, veliko bolj celovit. Celovita ureditev razmerij med državo in

verskimi skupnostmi, pa tudi med državo in religijo, bi pomenila velik korak naprej tako v pravnem kot družbenem, sociološkem in političnem smislu. Seveda pa je drug pristop tudi mogoč. To je pristop, da formalnopravno to področje čim manj spreminjamo in da se osredotočimo le na najnujnejše, to je na vprašanje registracije verskih skupnosti. Vendar pa se glede tega že od trenutka posebnega statusa (posebne oblike pravne osebnosti) postavlja vprašanje, ali iz tega pravnega naslova izhajajo kakšne posebne pravice in svoboščine oz. obveznosti države do verskih skupnosti.

Opozorim naj še na to, da Evropa iz zgodovinskih, tradicionalnih in socioloških razlogov področje državno-cerkvenih odnosov ureja specifično. Prednostno obravnavanje in privilegiji nekaterih religij še vedno obstajajo. Državne Cerkve še ostajajo, vendar pa je osnovno vodilo kljub temu svoboda veroizpovedi in načelo enakopravnosti. Vprašanje, ki se postavlja, pa je: kako daleč lahko gre ta pristop pozitivne podpore in občasne povezave med državo in določenimi cerkvami in verskimi skupnostmi. Analiza, ki jo je naredil T.J. Gunn o vprašanjih verske svobode in njenega priznanja od države, jasno opisuje različen pristop ZDA in Evrope na omenjenem področju.

Enoten zahodnoevropski model državno-cerkvenih razmerij, kot ga opisuje S. Ferrari (Ferrari, 1995, str. 150), ima tri glavne značilnosti;

- na individualni ravni obstaja nevtralnno ali nepristransko stališče države do različnih verskih subjektov, ki so svobodni, da izražajo vero (religijo), ki jim ustreza,
- na kolektivni ravni obstaja v javnem sektorju »verski podsektor« ali igrišče, na katerem lahko različni verski subjekti uživajo prednostno obravnavanje v primerjavi z neverskimi subjekti,
- na obeh stopnjah je pravica države, da se vmešava v verske subjekte, omejena s postavitvijo pravil igre in prizadevanjem za to, da so meje področja upoštevane.

Ta model hkrati kaže dva dokaj različna elementa: visoko stopnjo individualne svobode skupaj z včasih privilegiranim položajem določene organizirane religije. Po Rik Torfsovem mnenju (Torfs, 1999, str. VI) je predvsem slednje težko razumeti ali sprejeti, denimo, z ameriškega oz. neevropskega zornega kota, saj je v Evropi skoraj neizogibna določena stopnja neenakosti med religijami. Lahko se pojavi resnična razpoka med privilegiranimi celo državnimi cerkvami in tistimi, ki uživajo samo versko svobodo brez kakršne koli dodatne državne podpore.

Postavlja se tudi vprašanje (Rik Torfs), kako naj bodo obravnavane neenako organizirane religije. Čeprav sprejmemo in sprejemamo določene privilegije, ki temeljijo na tradiciji in socioloških razlogih, kot tolerirane, je jasno, da ta neenakost ne more biti brez kakršnih koli omejitev. Na drugi strani pa je popolna ali skoraj popolna enakopravnost – sistem, ki se približuje sistemu v ZDA – skoraj nemogoča in nedoumljiva v večini zahodnoevropskih držav. V številnih evropskih državah bi bilo sistem popolne enakopravnosti skoraj nemogoče razumeti v smislu pozitivnega pristopa do verskega fenomena, kakršen obstaja v ZDA. Z drugimi besedami, popolno enakopravnost si lahko predstavljamo le v državnem sistemu, ki je visoko nezainteresiran za religijo in hkrati do verskega fenomena skrajno odprt. Nedvomno bo iskanje zahtevnega ravnotežja med pozitivno podporo določene religije in razumno obliko enakopravnosti med vsemi religijami v prihodnosti eden od izzivov državno-cerkvenih odnosov v Evropi.

Ob tem velja opozoriti še na neko pomembno razlikovanje med ZDA in Evropo, in sicer na področju socialne države. Medtem ko je osebna odgovornost posameznika v ZDA izredno pomembna na različnih področjih, kot na primer na področju izobraževanja ali zdravstva, to ni primer v Evropi. V Evropi, ki uveljavlja socialno-tržni model gospodarjenja, država prevzema številne naloge na raznih področjih, ki so v ZDA prepuščena izključno osebni odgovornosti posameznikov. Temu ustrezni so tudi višje javne obremenitve in davki, zato pa tudi široko uveljavljen sistem državnih podpor. Naslednja velika razlika med Evropo in ZDA obstaja glede oblik in višine davčnih oprostitev od davkov na dobiček pravnih oseb in olajšav od obdavčitev skupnega dohodka fizičnih oseb. V Evropi so te oprostitve oz. olajšave bistveno nižje kot v ZDA, kjer v večini primerov pomenijo enega od poglavitnih virov za financiranje verskih skupnosti. Glede na ta okvir bi dosledna nevtralnost v ameriškem razumevanju pomenila v Evropi skoraj negativen pristop.

V zadnjem poglavju sem se osredotočil na številne sodne primere, ki vključujejo vero. Veliko sodnih primerov pa se prebija skozi pravosodni sistem. Malo tistih, ki zadevajo javno izobraževanje in vero, obsega več kot tisoč strani pisnih mnenj samo na vrhovnem sodišču. Verski primeri, v katerih je odločilo sodišče, obsegajo na tisoče strani. Ali je zaradi tega država svobodnejša, mirnejša, bolj pravna zaradi primerov v zvezi s šolo in vero? Odgovor je ne. Tako sodišče kot ustava izgubljata svojo legitimnost. Preiskava primerov o uveljavitvi vere v šolah kaže vzorec pomoči izobraževanju med izogibanjem pomoči neposredno veri. V svojih odločitvah je bilo sodišče večkrat negotovo. Z vse hujšim napadanjem javnega izražanja vere obstaja nevarnost, da bodo verni ljudje izgubili svojo tolerantnost in potrpežljivost za pravosodje, ki je naklonjeno zatiranju človekovih pravic večine. Del kulturnih vojn, ki se danes bijejo v Ameriki, so številni primeri na sodiščih, bodisi o šolah in veri ali o verskem izražanju v javnem življenju.

Evropa je na področju urejanja razmerij med državo in cerkvijo oz. verskimi skupnostmi specifičen primer. Njeno zgodovinsko bogastvo ji na tem področju omogoča skoraj edinstveno »izumetničenje«. Tudi Slovenija je del Evrope in del njene zgodovine, zato se pri urejanju omenjenega področja ne more umakniti iz okolja, v katerega je postavljena, in iz lastne zgodovine. Pri tem pa je dobro imeti pred očmi Radbruchovo teorijo pravičnosti, ki izhaja iz stališča, da načelo enakosti (enako je treba obravnavati enako in neenako ustrezno različno) sicer absolutno velja, vendar je le formalne narave, saj se mu mora pridružiti še vsebinsko načelo, ideja namena; pri čemer je vsebino prava treba določiti zaradi pravne varnosti. (Kaufman, 1994, str. 123–124)

Ne glede na navedeno mora družba, ki hoče ohranjati kulturno raven in vzdrževati vrednote, prevzeti odgovornost za vzpostavljanje pogojev etičnosti posameznika in celote.

Potrebna je uvedba splošnega, stvarnega in zavzetega pouka o religijah, ki bi ga seveda morali izvajati svobodni, razgledani in odprti ljudje, vendar ne v nasprotju s poukom verouka, ampak kot nujni, dodatni splošni pouk o religiji, obvezen za vse otroke. Za uspešno reševanje nasprotij, ki se pojavljajo med religijami in tudi sicer v družbi, bi bil to nujen pogoj. V Italiji nekateri intelektualci že zahtevajo več pouka o Svetem pismu v šoli in sploh večjo skrb za religiozno kulturo.

Zaradi pojava gibanj in sekt je zdaj bolj kot kdaj prej potrebno temeljno znanje, kaj je vera in pričevanje v veri. Tako bo mogoče vsaj delno zapolniti »etično praznino«, o kateri govorijo številni sodobni misleci. Gre preprosto za nalogo časa, ki zahteva pristop vseh, ki jim je do

globljega smisla življenja. Humana družba mora temeljiti na globljih vrednotah, ki pa jih mora zagotavljati država. Poglavitna težava tranzicijskih držav je ravno osvoboditev, to je ozaveščanje in uveljavljanje svobode. Religije bi se morale manj ukvarjati same s seboj in bolj iskati rešitve na vprašanja sodobne družbe.

Republika Slovenija sodi med države, ki so se v ustavah izrecno opredelile za načelo ločenosti države in verskih skupnosti. Načelo ločitve cerkve od države je bilo razglašeno in uveljavljeno v obdobju nasprotij in zaradi njih, je pa to način za reševanje in preseganje nasprotij na versko-političnem področju. V modernih družbah to pomeni okvir in način uresničevanja verske svobode, ne pa način nasprotovanja veri ali ateizmu. Njegova temeljna vrednota je verska svoboda, svoboda vere ali nevere, ne pa ateizem, zato tudi ne pomeni neupoštevanja, ampak, kakor je zapisano v francoski ustavi, upoštevanje vseh verovanj. Ločenost cerkve od države v realnemsocializmu je bila slabo organizirana, ker totalitarna država cerkvam in civilni družbi tako rekoč sploh ni dajala prostora. Poleg tega država kot partijska država ni bila zares nevtralna do religije in ateizma, čeprav je postopno, v zadnjem obdobju Socialistične republike Slovenije to postajala. Kot vsako načelo in vsak model se je tudi ločenost cerkve in države različno uveljavljala ob zgodovinskih in družbenih spremembah. Vsekakor ločenost med državo in verskimi skupnostmi ne pomeni prepovedi ali nezmožnosti njihovega sodelovanja. Ne gre pa prezreti, da ločenost vendarle ni zgolj preprosto institucionalno razlikovanje med državami in cerkvenimi, verskimi ustanovami. V ZDA, kjer imajo na tem področju največ izkušenj, se od vsega začetka govori o zidu ločitve. Z ustavo in zakoni vzpostavljen zid naj bi bil dovolj visok, da bo preprečeval samovoljno prestopanje meje oziroma razlike, to je podrejanje ali prisvajanje državnih ustanov verskim ali obratno. Po drugi strani pa naj ne bi bil tako visok, da bi onemogočal potrebno in smiselno sodelovanje v konkretnih razmerah. Toda tudi tako sodelovanje naj ne bi bilo tolikšno, da bi z njim rušili zid in ogrožali tisto, kar naj bi ločenost zagotavljala. Zaradi zdajšnjega, včasih že kar nevrotičnega govora o sodelovanju v dobro ljudi, ki pogosto implicira predstavo o dveh oblasteh, ki skrbita za iste ljudi, bi vendarle veljalo spomniti, da je za moderno demokratično družbo ustreznejši govor o tem, da se isti ljudje za opravljanje različnih dejavnosti pač povezujejo in vključujejo v različne ustanove, v državne za ene in v verske za druge. Treba bi bilo odpraviti 5. člen (Zakona o verski svobodi, Ur. list RS, št. 14/2007) o cerkvah in drugih verskih skupnostih kot splošno koristnih organizacijah, ki je v nasprotju z odlično oblikovanimi prvimi štirimi členi slabo napisan. Bolj smiselno bi bilo na primer ostati pri skromnejši dikciji 51. člena evropske ustavne pogodbe, na katerega sicer drugi odstavek tega člena tudi aludira in ga skuša nekako neuspešno preseči. Država namreč priznava njihov specifični prispevek in vzpostavlja z njimi odprt in trajen dialog. Naš člen 5 pa opušča preglednost, dodaja pa trajno sodelovanje. Določilo 23. člena o verski duhovni oskrbi v policiji je nesprejemljivo. Nekaj, kar je in mora biti zadeva verske svobode ljudi in državljanov ne glede na poklic in delovno mesto, je dano v pravico do verske duhovne oskrbe, katere organizacijo in način uresničevanja naj bi predpisoval minister. Pravico do duhovne oskrbe je država normalno zagotavljala ali bi jo morala zagotavljati ljudem v zaporih, bolnišnicah, ob posebnih razmerah v vojski, torej ljudem, ki jim je bila ravno z delom državnih organizacij svoboda združevanja verskega obredov odvzeta oziroma onemogočena. Od kod in zakaj spremembe tega načela v policiji? Nagibam se k temu, da se v spremljajočih besedilih zakona za verski pouk v javnih šolah in državah EU kot edina

rešitev ponujata nemški ali celo avstrijski model, torej zgolj eden od zgodovinsko nastalega modela, ki ima vsaj toliko slabosti kot drugi modeli in rešitve v EU, o katerih pa se sploh ne govori, vključno z veljavno slovensko rešitvijo, ki pa je evropsko primerljiva in perspektivna, saj vsebuje tisto, česar avstrijski in nemški model ne; vključuje tisti in tak splošni predmet o religijah, ki se ne postavlja kot pogoj k tako ali drugače veljavnim posebnim verskim poukom posameznih cerkva. Kar pa zadeva financiranje samo, ne nasprotujem dozdejšnjemu in predvidenemu delnemu pavšalnemu prispevku države za socialno varstvo duhovnikov, ker bolj ali manj s svojo versko dejavnostjo opravljajo tudi socialne in vzgojno-izobraževalne dejavnosti in naloge, ki so sicer skrb in naloga države ter njenih ustanov. Verska dejavnost in njeno financiranje pa sta v sistemu ločenosti verskih skupnosti in države stvar vernikov oziroma verskih skupnosti. Za pravično in z ustavno enakopravnostjo verskih skupnosti usklajeno državno financiranje pa bi se moralo upoštevati tudi dejstvo, da je Rimskokatoliška cerkev z denacionalizacijo premoženja verskega sklada dobila sredstva, ki so bila v cesarski Avstriji in nato Kraljevini Jugoslaviji namenjena plačam duhovnikov in popravilom oziroma vzdrževanju cerkvenih poslopij.

Če torej povzamem: različni avtorji se nagibajo eni bolj, drugi manj po zakonih glede pravice o veroizpovedi, v svojem delu pa zavzemam stališče glede pravice do veroizpovedi v šolstvu, ne glede na avtorje in zakone takšno, da ne nasprotujem in nimam nič proti, če vsakdo od teh posameznikov, ki prihajajo iz različnih kultur in imajo različna verovanja, to svobodno izražajo, kjerkoli živijo in kjerkoli se šolajo. Torej na kratko, vsakdo si zasluži biti to, kar je, in nikomur ne bi smeli omejevati ali preprečevati njegovega prepričanja in verovanja v svojo vero, kajti vsak posameznik ima pravico izražati svojo vero in kulturo.

LITERATURA

1. amandma k zvezni ustavi ZDA. URL=»
<http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.billofrights.html#amendmenti>«. 12.2.2009.
18. amandma k zvezni ustavi ZDA. URL=»
<http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.amendmentxviii.html>. 12.2.2009«.
6. člen zvezne ustave ZDA. URL=»
<http://www.law.cornell.edu/constitution/constitution.billofrights.html#amendmentvi>«. 12.2.2009.
- Albanese, Catherine L. *America, Religions and religion*. Wadsworth Publishing Company. Belmont, California, 1992.
- Basdevant-Gaudemet, Brigitte. *State and Church in France, Robbers, State and Church in the European Union*. Nomos, Baden-Baden, 1996, str. 140.
- Bellah, Robert N. *Civilna religija v Ameriki*. Nova revija 104 (IX), 1990, str. 1661–1673.
- Carnes, Tony. "A Presidential Hopefu's Progress". *Cristianity Today*, 2000. URL=»<http://www.christianitytoday.com/ct/2000/011/8.62.html>«.
- Carroll, Bret E. *The Routhledge Historical Atlas of Religion in America*. New York in London, Routhledge, 2000.
- Case Law of Constitutional Courts in the Area of Religious Freedom (German Report by Dieter Hömig – Winfried Hassemer), *Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts*. Varšava, 2000, str. 346.
- Compenhausen, von Axel. *Religionsfreiheit, Isensee – Kirchhof, Handbuch des Staatsrechts, Band VI, Freiheitsrechte*. Heidelberg, 1989, str. 369–434.
- Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), *Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts*. Varšava, 2000, str. 66.
- Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), *Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts*. Varšava, 2000, str. 67.
- Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs – Status of Religious Communities, Second Part of the General Report (by Lech Garlicki), *Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs, XI Conference of the European Constitutional Courts*. Varšava, 2000, str. 70–72.
- Corriere, Della Serra. URL=«<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/138699/Corriere-della-Sera>«. 19.3.2009
- Drenik, Simona. *Konkordat, konkretna oblika urejanja odnosa med državo in cerkvijo*, Pamfil. Glasilo slušateljev juridične fakultete v Ljubljani, 2000, str. 1, 16–18.

16. Eskridge, William N. Jr. *Cases and Materials on Legislation, Statutes and the Creation of Public Policy*. 4 ed., 2007.
17. Evropska konvencija o človekovih pravicah, glej 2. odst. 9. člena,
URL=»http://www.coe.si/sl/dokumenti_in_publicacije/konvencije/164/«. 21.11.2009
18. Farber, Daniel A., Eskridge, William N. Jr. Frickey, Philip P. *Cases and Materials On Constitutional Law 2007. Themes for the Constitution's Third Century*, 2007.
19. Farber, Daniel A., Eskridge, William N. Jr. Frickey, Philip P. *Farber, Eskridge and Frickey's Constitutional Law. Themes for the Constitution's Third Century*, 1994.
20. Ferrari-Durham. *Law and Religion in Post-Communist Europe*. Peeters, Leuven-Paris-Dudley, 2003, str. 86–122.
21. Flere, Sergej in Kerševan, Marko. *Religija in (sodobna) družba; uvod v sociologijo religije*. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1995.
22. Frickey, Philip P. (Native) American exceptionalism in Federal Public Law. *Harvard Law Review* 431, 2005.
23. Graselli, Andrej. Sporazum s Svetim sedežem. *Pravnik* 55, 2000, 1–3, str. 97.
24. Heineman, Kenneth J. *God is a Conservative, Religion, Politics and Morality in Contemporary America*. New York in London. New York University Press, 1998.
25. *International Journal of Scholarly Academic Intellectual Diversity*, Volume 9, Number 1, 2006.
26. Ivanc, Blaž. *Država in Cerkev v Zvezni republiki Nemčiji*, str. 70–82. Šturm, Lovro. *Cerkev in država; pravna ureditev razmerja med državo in cerkvijo*. Ljubljana, 2000.
27. Kazenski zakonik Republike Slovenije, 300. člen.
28. Konkordat s Svetim sedežem iz leta 1984.
URL=»http://www.concordatwatch.eu/showkb.php?org_id=878&kb_header_id=841&kb_id=1515«. 21.11.2009.
29. Kuhelj, Alenka. A socio-legal view on multiculturalism and religious changes in post-communist EU states. *Columbia journal of East European law*, 2007, let. 1, št. 1, str. 114–141.
30. Kuhelj, Alenka. Aktualni problemi regionalizma. *Teor. in praksa*, 1996, let. 33, št. 6, str. 989–996.
31. Kuhelj, Alenka. Križi in rute. *Mladina*, 2004. URL=»
»http://www.mladina.si/medn/200451/clanek/nar--religija-alenka_kuhelj/«. 21.11.2009
32. Kuhelj, Alenka. Religious freedom in European democracies. *Tulane civil law forum*, 2004.
33. Kuhelj, Alenka. The Politics of religious symbols in modern Europe. *Harvard Law School*, 2005. 28 f.
34. La jurisprudence constitutionnelle en matiere de liberté cofessionelle et le régime juridique des cultes et de la liberté confessionelle en France (par Brigitte Gaudemet-Basdevant), *Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs*, XI Conference of the European Constitutional Courts. Warsaw, 2000, str. 283, 561.

35. Le Beau, Bryan F. "The Political Mobilization of the New Christian Right".
URL=><http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/polls/wat/archive/wat011298.htm><. 30.7.2007.
36. Lübbe, H. Religion nach der Aufklärung. Styria, Graz, 1996.
37. Macdonald, et al. The European system of protection of human rights. Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1993, str. 531
38. Macdonald, et al. The European system of protection of human rights. Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1993, str. 531
39. Morin, Richard. Keeping the Faith. Washington Post, 12.1.1998.
URL=><http://www.washingtonpost.com/wp-srv/politics/polls/wat/archive/wat011298.htm><. 30.7.2007.
40. O'Dair, Richard & Lewis, Andrew. Law and Religion, 4. 2001, str. 300–305.
41. Odločba ustavnega sodišča RS (U-I-48/94). URL=><http://odlocitve.us-rs.si/usrs/us-odl.nsf/o/27BE0BF1BE070E9EC125717200280CA3><. 21.11.2009.
42. Orehar, Metoda. Pravna ureditev razmerij med religijo in državo v Švici. Šturm, Lovro. Cerkev in država; pravna ureditev razmerja med državo in cerkvijo. Ljubljana, 2000, str. 186–187.
43. Orehar, Metoda. Svoboda religije proti ločitvi države in religije. Šturm, Lovro. Cerkev in država: pravna ureditev razmerja med državo in cerkvijo. Ljubljana, 2000, str. 27.
44. Papež, Viktor. Cerkev in država v Evropski uniji. Predavanje na Pravni fakulteti Univerze v Mariboru, 1999, str. 1–30.
45. Pitamic, Leonid. Država. Celje, 1927, str. 456–461.
46. Pogorelec, Janez. Država in Cerkev, Oris ureditve v svetu in pogled na razmere pri nas. Pravna praksa, 1995, Priloga, št. 6/95.
47. Potz, Richard. Church and State in Austria 1997. European Journal for Church and State Research, 1998, zvezek 5, str. 115.
48. Prepeluh, Urška. Pravna ureditev verskih skupnosti v Avstriji. Šturm, Lovro. Cerkev in država: pravna ureditev razmerja med državo in cerkvijo. Ljubljana 2000, str. 100.
49. Protikulturni zakon Francije (2001). URL=><http://www.antisectes.net/law2001-cesnur.htm><. 21.11.2009.
50. Quami Ekta News Service.
URL=<<http://www.quamiekta.com/englishnews/p.php?q=6331><. 20.9.2007.
51. Robbers, Gerhard. State and Church in European Union. Nomos, Baden-Baden, 1997, str. 323 in sl.
52. Schwarz, Karl. Pravni status cerkve v Avstriji. Predavanje v Državnem svetu Republike Slovenije, 2002, objavljeno; Poročevalec Državnega zbora RS, 2002, št. 90, str. 21–25.
53. Smrke, Marjan. Religija in politika; spremembe v deželah prehoda. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 2000.
54. Smrke, Marjan. Svetovne religije. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, 2000.
55. Sodbe Evropskega sodišča za človekove pravice, objavljene v bazi HUDOC. URL=><http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en><. 11.11.2009.

56. Sodbe madžarskega ustavnega sodišča No. 471993. (II.12) AB in No.970/B/1994, AB, ABH, 739. Ferrari-Durham. Law and Religion in Post-Communist Europe, Peeters, Leuven-Paris-Dudley, Ma, 2003, str. 127.
57. Sodbe nemškega zveznega ustavnega sodišča (BverfGE).
URL=http://www.servat.unibe.ch/dfr/dfr_volltextsuche.html
58. Staatskirchenrecht-Rechtsyuellen-Auszug, RGBI št. 68/1874.
URL=http://209.85.129.132/search?q=cache:ezaTi-EmflgJ:www.kanonistik.jku.at/Portale/Institute/RE_Institute/kanonistik/content/e1408/e1493/e1561/files1562/STAATSKIRCHENRECHT2008.doc+RGBI+%25C5%25A1t.+68/1874&cd=4&hl=sl&ct=clnk&gl=si&client=firefox-a«. 21.11.2009.
59. Starck, Christian. Constitutionalism, Universalism and Democracy – a comparative analysis. Nomos, Baden-Baden, 1999, str. 247.
60. Starck, Christian. Der demokratische Verfassungsstaat, Gestalt, Grundlagen, Gefährdungen. Mohr. Tübingen, str. 371.
61. Starck, Christian. Religion and the State. Constitutionalism, Universalism and Democracy a comparative analysis. Nomos, Baden-Baden, 1999, str. 243 in 244.
62. State Religion. URL=http://www.fact-index.com/s/st/state_religion.html«. 30.7.2007.
63. Stokes, Anson-Phelp. Leo, Pfeffer. Church and State in the United States. Harper in Row, Publishers. New York, Evanston in London, 1950-1964.
64. STRAITS TIMES.
URL=<http://comment.straitstimes.com/showthread.php?t=28899>«. 17.4.2007.
65. Stres, Anton. Cerkev in država. Ljubljana, 1998, str. 32.
66. Šinkovec, Janez. Svoboda vesti in laičnost države. Pravniki, Ljubljana, 1996, 1–3, str. 7 in sl.
67. Šturm, Lovro. Omejitev oblasti: ustavno izhodišče javnega prava. Ljubljana 1999, str. 54–148.
68. The New York Times.
URL=http://topics.nytimes.com/topics/reference/timestopics/people/h/jorg_haider/index.htm«. 29.8.2007
69. Torfs, Rik. Avant-Propos/Preface. European Journal for Church and State Research, 1998, zvezek 5, str. IX-X.
70. Trstenjak, Verica. Pravne osebe. Gospodarski vestnik, Ljubljana 2003, str. 150–156.
71. Trstenjak, Verica. Vrsta in značilnosti pravnih oseb. Baden-Baden, 1996, str. 889–890.
72. Uradni list Republike Slovenije, št. 34/97, identično v OdlUS VI. 69, U-I-121/97
URL=<http://www.uradni-list.si/1/content?id=5137>«. 21.11.2009.
73. Uradni list Republike Slovenije, številka 76/98, glej OdlUS VII, 190, U-I326/98
URL=<http://www.uradni-list.si/1/content?id=8746>«. 21.11.2009.
74. Ustava Albanije iz leta 1976. URL=<http://bjoerna.dk/dokumentation/Albanian-Constitution-1976.htm>«. 21.11.2009.
75. Ustava Avstrije. URL=http://www.servat.unibe.ch/icl/au00000_.html«. 21.11.2009.
76. Ustava Belgije, glej 24. člen in 181. člen. URL=http://www.fed-parl.be/constitution_uk.html«. 21.11.2009.

77. Ustava Češke, glej 1. odst. 2. člena in 2. odst. 16. člena.
URL=><http://www.hrad.cz/en/czech-republic/constitution-of-the-cr.shtml><<. 21.11.2009.
78. Ustava Francije iz leta 1958. URL=><http://www.assemblee-nationale.fr/english/8ab.asp>. 21.11.2009<<.
79. Ustava Francije. URL=>http://www.servat.unibe.ch/icl/fr00000_.html<<. 21.11.2009.
80. Ustava Italije, glej 7. in 8. člen.
URL=>http://www.servat.unibe.ch/icl/it00000_.html<<. 21.11.2009.
81. Ustava Litve, glej 3. odst. 43. člena.
URL=>http://www.saeima.lv/Likumdosana_eng/likumdosana_satversme.html<<. 21.11.2009.
82. Ustava Madžarske, glej 1. odst. 70 A člen.
URL=><http://net.jogtar.hu/jr/gen/getdoc.cgi?docid=94900020.tv&dbnum=62><<. 21.11.2009.
83. Ustava Nemčije iz leta 1949. URL=><http://www.ena.lu/><<. 21.11.2009.
84. Ustava Poljske. URL=><http://www.trybunal.gov.pl/eng/index.htm><<. 21.11.2009.
85. Ustava Republike Slovenije, glej 1. odst. 41. člena, 46. člen in 63. člen. URL=>
<http://www.dz-rs.si/?id=150&docid=28&showdoc=1><<. 21.11.2009.
86. Ustava Rusije, glej 2. odst. 19. člena.
URL=><http://www.constitution.ru/en/10003000-01.htm><<. 21.11.2009.
87. Ustava SFRJ. Ur. l. SFRJ št. 9/1974, glej 174 člen.
URL=>http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r02/predpis_USTA2.html<<. 21.11.2009.
88. Ustava ZDA, glej 1. amandma. URL=><http://www.midnightbeach.com/jon/US-Constitution.htm><<. 21.11.2009.
89. Ustavno sodišče Poljske. URL=><http://www.trybunal.gov.pl/eng/index.htm><<. 21.11.2009.
90. Vodilni sodni primeri kršitve religije v ZDA.
URL=>http://www.firstamendmentcenter.org/faclibrary/libraryreligion.aspx?topic=leading_cases_topic&subheading=n<<. 11.11.2009.
91. Waskey, Andrew J.L. Religion And Education In American Constitutional Law; Past, Present And Developing Trends. International Journal of scholarly Academic Interlectual Diversity, Volume 9, Number 1, 2006.
92. Wells, H.G. Svetovna zgodovina. Založba Modra ptica, Ljubljana, 1937.
93. Wieslaw, Johann., Biruta, Lewaszkiwicz-Petrykowska. The Freedom of Conscience and Freedom of Beliefs in the Constitutional Juris-Prudence, The Status of the Individual, First Part of the General Report , Constitutional Jurisprudence in the Area of Freedom of Religion and Beliefs. XI Conference of the European Constitutional Courts, Warshaw 2000, str. 43–45, 53–55, 56–58, 59–62, 72.
94. Wikipedija, Prosta enciklopedija. URL=>http://sl.wikipedia.org/wiki/Kulturni_boj<<. 15.3.2009.
95. Zakon o davčnem postopku. Uradni list Republike Slovenije štev. 117/2006.
URL=><http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2006117&stevilka=5018><<. 21.11.2009.

96. Zakon o pravnem položaju verskih skupnosti v RS, Ur. list 17/1991.
URL=»http://www2.gov.si/zak/zak_vel.nsf/zakposop/1991-01-0599?OpenDocument«. 21.11.2009.
97. Zakon o verski svobodi, Ur. list RS, št. 14/2007.

INTERNETNI VIRI – SEZNAM PRIMEROV

1. Abington School District proti Schemp, 374 U.S. 203, (1963).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=374&invol=20>
«. 21.11.2009.
2. Agostini proti Feltonu, 521 U.S. 203, (1997).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=521&invol=203>
«. 21.11.2009.
3. Aguilar proti Feltonu, 473 U.S. 402, (1985). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=473&invol=402>«. 21.11.2009.
4. Angeleni proti Švedski, DR51, 41 (46) app. 10491/1983.
URL=><http://www.strasbourgconsortium.org/document.php?DocumentID=4157>«. 21.11.2009.
5. Aguilar proti Feltonu, 473 U.S. 402, (1985). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=473&invol=402>«. 21.11.2009.
6. Arrowsmith proti Združenemu kraljestvu, (1978), 3 EHRR 218.
URL=><http://www.unhcr.org/refworld/publisher,COECOMMHR,,402902d04,0.html>.
21.11.2009.
7. Ashcroft proti ACLU, 542 U.S. 656, (2004). URL=>http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2003/2003_03_218«. 21.11.2009.
8. Barron proti Baltimorju, 32 U.S. 243, (1833).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=32&invol=243>
«. 21.11.2009.
9. Bartnicki proti Vopperju, 532 U.S. 514, (2001).
URL=>http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2000/2000_99_1687«. 21.11.2009.
10. Bown proti Gwinnett County Dist., 112 F.3d 1464, (1997).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?navby=search&case=/data2/circs/11th/959595man.html&friend=nytimes>«. 21.11.2009.
11. Boy Scouts of America proti Daleu, 530 U.S. 640, (2000).
URL=>http://www.oyez.org/cases/1990-1999/1999/1999_99_699«. 21.11.2009.
12. Bronx Household of Faith proti šolskemu okolišu skupnosti, številka deset, 127 F.3d.207, 121 Ed. Law Rep. 892, (1997).
URL=><http://openjurist.org/127/f3d/207/bronx-household-of-faith>«. 21.11.2009.
13. Buscarini in drugi proti San Marinu, (1999) 30 EHRR 208 (app. 24645/1997).
URL=><http://www.strasbourgconsortium.org/document.php?DocumentID=587>«. 21.11.2009.
14. Cochran proti šolskemu svetu, 281 U.S. 370, (1930).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=281&invol=370>«. 21.11.2009.
15. Cutter proti Wilkinsonu, 544 U.S. 709, (2005).
URL=>http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2004/2004_03_9877«. 21.11.2009.
16. Darby proti Švedski, (1990), 17 EHRR 177, 233.
URL=><http://www.strasbourgconsortium.org/document.php?DocumentID=112>«. 21.11.2009.

17. Državni šolski svet Zahodne Virginije proti Barnettu, 319 U.S. 624, (1943).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=319&invol=624><<. 21.11.2009.
18. Edwards proti Aguillardu, 482 U.S. 578, (1987).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=482&invol=578><<. 21.11.2009.
19. Efstratiou proti Grčiji, (1996), 77 EHRR 696, 888.
URL=>http://www.strasbourgconsortium.org/cases.php?page_id=10#case.php?tribunal_case_id=158~~content~~<<. 21.11.2009.
20. Eldred proti Ashcroftu, 537 U.S. 186, (2003).
URL=>http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2002/2002_01_618<<. 21.11.2009.
21. Engel proti Vitale, 370 U.S. 421, (1962).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=370&invol=421><<. 21.11.2009.
22. Epperson proti Arkanzasu, 393 U.S. 97, (1968).
URL=>http://www.oyez.org/cases/1960-1969/1968/1968_7<<. 21.11.2009.
23. Everson proti šolskemu svetu, 330 U.S. 1, (1947).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=330&invol=1><<. 21.11.2009.
24. Florey proti Sioux Falls School, Distr. 49-5, 619 F.2d 1311, 449 U.S. 987, (1980).
URL=><http://openjurist.org/619/f2d/1311/florey-v-sioux-falls-school-district-49-5><<. 21.11.2009.
25. Good News Club proti osrednji šoli Milford, 533 U.S. 98, (2001).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=000&invol=99-2036><<. 21.11.2009.
26. Grand Rapids proti Ballu, 473 U.S. 373, (1985).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=473&invol=373><<. 21.11.2009.
27. Hamilton proti regentom Kalifornijske univerze, 293 U.S. 245, (1934).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=293&invol=245><<. 21.11.2009.
28. Hasan in Tchaouch proti Bolgariji, (2000) No. 30985/96.
URL=>http://www.strasbourgconsortium.org/cases.php?page_id=10#case.php?tribunal_case_id=91~~content~~<<. 21.11.2009.
29. Hsu proti svobodnemu šolskemu okolišu Roslyn, 85 F3 d 839, (1996).
URL=><http://openjurist.org/85/f3d/839><<. 21.11.2009.
30. Illinois v imenu McCollumna proti šolskemu svetu, 333 U.S. 203, (1948).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=333&invol=203><<. 21.11.2009.
31. Ingebretsen proti šolskemu okolišu Jackson, 88 F3d 274, (1996).
URL=><http://openjurist.org/88/f3d/274/ingebretsen-ingebretsen-v-jackson-public-school-district><<. 21.11.2009.
32. Izobraževalni svet centralnega šolskega okoliša številka 1 proti Allenu, 392 U.S. 236, (1968).

- URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=392&invol=236>«. 21.11.2009.
33. Johanns proti živinorejskemu oglaševalskemu združenju, 544 U.S. 550, (2005).
URL=>http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2004/2004_03_1164«. 21.11.2009.
34. Kalač proti Turčiji, (1996), 61 EHRR 680, 870.
URL=>http://www.strasbourgconsortium.org/cases.php?page_id=10#case.php?tribunal_case_id=83~~content~~«. 21.11.2009.
35. Kokkinakis proti Grčiji, (1993), 17 EHRR 397.
URL=>http://www.strasbourgconsortium.org/cases.php?page_id=10#case.php?tribunal_case_id=156~~content~~«. 21.11.2009.
36. Lambove kapele in ostalih proti centru Združenja Moriches - svobodnega šolskega okoliša, 508 U.S. 384, (1993).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=508&invol=384>«. 21.11.2009.
37. Larissis in drugi proti Grčiji, (1998), 140 EHRR 759/958960.
URL=>http://www.strasbourgconsortium.org/cases.php?page_id=10#case.php?tribunal_case_id=80~~content~~«. 21.11.2009.
38. Lee proti Weismanu, 505 U.S. 577, (1992).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=505&invol=577>«. 21.11.2009.
39. Lemon proti Kurtzmanu, 403 U.S. 602, (1971).
URL=><http://supreme.justia.com/us/403/602/case.html>«. 21.11.2009.
40. Ludin Ferehsta, (2003), BverfGE 108 ,282
URL=><http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv108282.html#Opinion>. 21.11.2009.
41. McConnell proti zvezni volilni komisiji, 540 U.S. 93, (2003).
URL=>http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2003/2003_02_1674«. 21.11.2009.
42. Meek proti Pittengerju, 421 U.S. 349, (1975).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=421&invol=349>«. 21.11.2009.
43. Mitchell in ostali proti Helmsu in ostalim, 530 U.S. 793, (2000).
URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=000&invol=98-1648>«. 21.11.2009.
44. Mitchell proti Helmsu, 530 U.S. 793, (2000). URL=>http://www.oyez.org/cases/1990-1999/1999/1999_98_1648«. 21.11.2009.
45. Monousakis proti Grčiji, (1996), 23 EHRR 387.
URL=>http://www.strasbourgconsortium.org/cases.php?page_id=10#case.php?tribunal_case_id=80~~content~~«. 21.11.2009.
46. Morse proti Fredericku, 551 U.S., (2007). URL=>http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2006/2006_06_278«. 21.11.2009.
47. Mozert proti šolskemu svetu okraja Hawkins, 827 F.2d 1058, (6.okrožje), (1987).
URL=>http://www.soc.umn.edu/~samaha/cases/mozert_v_hawkins_schools.html«. 21.11.2009.
48. Mueller proti Allenu, 463 U.S. 388, (1983). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=463&invol=388>«. 21.11.2009.

49. Mueller proti Allenu, 463 U.S. 388, (1983). URL=<http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=463&invol=388>«. 21.11.2009.
50. Murray proti Curlettu, 228 Md.239, 179 A.2d698, (1962). URL=<http://legal-dictionary.thefreedictionary.com/Murray+v.+Curlett>«. 21.11.2009.
51. Neodvisni šolski okoliš Santa Fe proti Doeu, 530 U.S. 290, (2000). URL=http://www.oyez.org/cases/1990-1999/1999/1999_99_62«. 21.11.2009.
52. Neodvisni šolski okoliš Santa Fe proti Doeu, No. 99–62, (2000). URL=<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=000&invol=99-62>«. 21.11.2009.
53. Odbor proti Nyquistu, 413 U.S. 756, (1973). URL=<http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=413&invol=756>«. 21.11.2009.
54. Odbor za javno izobraževanje proti Reganu, 444 U.S. 646, (1980). URL=<http://supreme.justia.com/us/444/646/>«. 21.11.2009.
55. Odbor za javno izobraževanje proti Reganu, 444 U.S. 646, (1980). URL=<http://supreme.justia.com/us/444/646>«. 21.11.2009.
56. Okraj McCreary, Ky. proti ACLU Kentucky, 545 U.S., (2005). URL=http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2004/2004_03_1693«. 21.11.2009.
57. Okrožje Allegheny proti ACLU, 492 U.S. 573, (1989). URL=<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=492&invol=573>«. 21.11.2009.
58. Pierce proti Združenju sester, 268 U.S. 510, (1925). URL=<http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=268&invol=510>«. 21.11.2009.
59. Republikanska stranka Minnesota proti Whitu, 536 U.S. 765, (2002). URL=http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2001/2001_01_521«. 21.11.2009.
60. Roberts proti Madigan, 921 F.2d 1047, (1990). URL=<http://openjurist.org/921/f2d/1047/roberts-v-madigan>«. 21.11.2009.
61. Roemer proti Svetu za javna dela, 426 U.S. 736, (1976). URL=<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?navby=search&friend=%3c%20riend%3e%3c%25graphurl%3e&court=US&case=/us/426/736.html>«. 21.11.2009.
62. Roemer proti svetu za javna dela, 426 U.S. 736, (1976). URL=<http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=501&invol=380>«. 21.11.2009.
63. Rosenberger proti rektorju in obiskovalcem Univerze v Virginiji, 515 U.S. 817, (1995). URL=<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=000&invol=U10270>«. 21.11.2009.
64. Sloan proti Lemonu, 413 U.S. 825, (1973). URL=<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=413&invol=825>«. 21.11.2009.
65. Smith proti Svetu šolskih poverjenikov okraja Mobile (enajsto okrožje), 827 F2d 684, (1987). URL=http://www.belcherfoundation.org/smith_v_board.htm«. 21.11.2009.
66. Sodba vrhovnega sodišča ZDA. Agostini proti Feltonu, 521 U.S. 203, (1997). URL=http://www.oyez.org/cases/1990-1999/1996/1996_96_552«. 21.11.2009.

67. Splošni cerkveni zbor anglikanske cerkve, (1993), No. 1840. URL=>http://www.uk-legislation.hmso.gov.uk/si/si1993/Uksi_19931840_en_1.htm<. 21.11.2009.
68. Stone proti Grahamu, 449 U.S. 39, (1980). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=us&vol=449&invol=39><. 21.11.2009.
69. Šolski okoliš Minersville proti Gobitisu, 310 U.S. 586, (1940). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=310&invol=586><. 21.11.2009.
70. Šolski svet proti Mergensu, 496 U.S. 226, (1990). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=496&invol=226><. 21.11.2009.
71. Šolsko okrožje Abington proti Schemppu, 374 U.S. 203, (1963). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=374&invol=203><. 21.11.2009.
72. The Butcher's Benevolent Association of New Orleans proti The Crescent City Live-Stock Landing-House Company, (et.al), 83 U.S. (16 Wallace) 36, (1973). URL=><http://www.tourolaw.edu/patch/Slaughterhouse/><. 21.11.2009.
73. Tilton proti Richardsonu, 403 U.S. 672 (1971). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=403&invol=672><. 21.11.2009.
74. Tinker proti šolskemu okolišu neodvisne skupnosti Des Moines, 393 U.S. 503, (1969). URL=>http://www.oyez.org/cases/1960-1969/1968/1968_21<. 21.11.2009.
75. Valsamis proti Grčiji, (1996) 24 EHRR 294. URL=>http://www.strasbourgconsortium.org/cases.php?page_id=10#case.php?tribunal_case_id=173~~content~~<. 21.11.2009.
76. Van Orden proti Perryju, No. 03–1500, (2005). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&navby=case&vol=000&invol=03-1500><. 21.11.2009.
77. Vaški šolski okoliš Kiryas Joel proti Grumet, 512 U.S. 687, (1994). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=US&vol=000&invol=U10355><. 21.11.2009.
78. Virginija proti Blacku, 538 U.S. 343, (2003). URL=>http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2002/2002_01_1107<. 21.11.2009.
79. Wallace proti Jaffreeju, 472 U.S. 38,(1985). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=472&invol=38><. 21.11.2009.
80. Washegesic proti Bloomingdale Public Schools, 33 F.3d 679, (1994). URL=><http://openjurist.org/33/f3d/679><. 21.11.2009.
81. Widmar proti Vincentu, 454 U.S. 263, (1981). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=454&invol=263><. 21.11.2009.
82. Wisconsin proti Yodru, 406 U.S. 205, (1971). URL=><http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=406&invol=205><. 21.11.2009.

83. X in Scientološka cerkev proti Švedski, (1997) app. 7805/77
URL=»<http://utopia.knoware.nl/users/oterhaar/juriscos/echr7805.htm>«. 21.11.2009.
84. ZDA proti Reynoldsu, 98 U.S. 145, (1878). URL=»<http://caselaw.lp.findlaw.com/cgi-bin/getcase.pl?court=us&vol=98&invol=145>«. 21.11.2009.
85. Združene države proti Ameriškemu združenju knjižnic, d. d., 539 U.S. 194, (2003).
URL=»http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2002/2002_02_361«. 21.11.2009.
86. Zelman proti Simmons-Harrisu, 536 U.S. 639, (2002).
URL=»http://www.oyez.org/cases/2000-2009/2001/2001_00_1751«. 21.11.2009.
87. Zobrest in ostali proti šolskemu okolišu Catalina Foothills, 509 U.S. 1, (1993).
URL=»<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=509&invol=1>«. 21.11.2009.
88. Zobrest in ostali proti šolskemu okolišu Catalina Foothills, 509 U.S. 1, (1993).
URL=»<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=us&vol=509&invol=1>«. 21.11.2009.
89. Zorach proti Clauson, 343 U.S. 306, (1952).
URL=»<http://caselaw.lp.findlaw.com/scripts/getcase.pl?court=US&vol=343&invol=306>«. 21.11.2009.

UPORABLJENE TUJE BESEDE

B-VG – Zvezna ustava

EKČP – Evropska konvencija človekovih pravic

EU – Evropska unija

P. – page

PAR. – paragraf

SFRJ – Socialistična federativna republika Jugoslavija

StGG – Temeljni zakon o splošnih državljanskih pravicah

ZDA – Združene države Amerike

IZJAVA O AVTORSTVU IN NAVEDBA LEKTORJA

S podpisom izjavljam, da:

- je predloženo magistrsko delo z naslovom Religija v javnih šolah, primerjava veljavne zakonodaje v državah EU in ZDA, izključno rezultat mojega lastnega raziskovalnega dela;
- je delo popravljeno v skladu s pripombami mentorja in članov komisije.
- Sem poskrbel, da so dela in mnenja drugih avtorjev, ki jih uporabljam v predloženem delu, navedena oz. citirana v skladu s fakultetnimi navodili;
- Se zavedam, da je plagiatorstvo – predstavljanje tujih del, bodisi v obliki citata bodisi v obliki dobesednega parafraziranja bodisi v grafični obliki, s katerim so tuje misli oz. ideje predstavljene kot moje lastne – kaznivo po zakonu (Zakon o avtorskih in sorodnih pravicah, Uradni list RS št. 139/2006);
- Je elektronska oblika identična s tiskano obliko predloženega dela ter soglašam z objavo dela na fakultetnih straneh;
- Delo je lektorirala Špela Križ

V Ljubljani, dne 12.4.2010

Podpis avtorja: _____